

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

На правах рукопису

САБАДОШ ТЕТЯНА ІВАНІВНА

УДК 342.5 (477.8) (092)

ДЕРЖАВНО-ПРАВОВІ ПОГЛЯДИ А. І. ВОЛОШИНА

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

Дисертація

на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник –
АНДРУСИШИН Богдан Іванович,
доктор історичних наук,
професор

Київ – 2015

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Історіографія та джерельна база дослідження	12
1.1. Стан розробки теми в історико-правовій літературі.....	12
1.2. Джерельна база дослідження.....	36
Висновки до розділу 1.....	47
РОЗДІЛ 2. Життєвий шлях та політико-правові погляди А. Волошина ..	49
2.1. Становлення та розвиток політико-правових поглядів А. Волошина у контексті його культурно-національної і громадської діяльності.....	49
2.2. Науково-публіцистична та освітня діяльність А. Волошина в контексті формування ідеї українського державотворення на Закарпатті.....	76
2.3. Державно-правові погляди А. Волошина та їхній вплив на розвиток українського національного руху на Закарпатті.....	103
Висновки до розділу 2.....	132
РОЗДІЛ 3. Державотворча діяльність А. Волошина на Закарпатті у першій половині ХХ ст.	135
3.1. Діяльність А. Волошина та її вплив на формування державницьких ідей в Україні	135
3.2. Значення ідейно-політичних й правових надбань А. Волошина для розбудови Української держави.....	165
Висновки до розділу 3.....	187
ВИСНОВКИ	190
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	196

ВСТУП

Актуальність теми. Утвердження та визнання світовою науковою спільнотою сучасної української юридичної науки неможливе без повернення до її витоків, а саме до праць визначних представників української еліти. У період становлення новітньої української юридичної парадигми актуальним є вивчення державно-правових поглядів українських науковців, наукова спадщина яких досі не була досліджена достатньою мірою.

Період на межі XIX–XX ст. на українських землях відносять до визначальних, оскільки тогочасні події заклали основу для здобуття Україною незалежності в майбутньому. Сучасний стан розвитку країни актуалізує вивчення питань, пов'язаних із формуванням нинішньої політичної еліти та виявлення національних лідерів, які будучи носіями інтелектуального й духовного потенціалу народу, забезпечать поступ нашої держави і стануть провідниками у подальших процесах демократизації суспільства. Така мета вимагає використання історичного та державно-правового досвіду попередніх поколінь, переосмислення й висвітлення подій і явищ, пов'язаних зі становленням національної державності.

У розрізі подій на Закарпатті першої половини XX ст. становлення української політико-правової думки набуло особливого значення. Цей процес проявлявся у піднесенні національного духу українського етносу закарпатського краю, у тому числі під впливом державотворчої діяльності Августина Івановича Волошина. Він був одним із найперших українських громадсько-політичних діячів, що розпочали свою роботу на зламі XIX і XX ст. й спромоглися сформулювати власну цілісну систему державно-правових поглядів. А. Волошин (1874–1945 рр.) – український державний, політичний, культурний, громадський, релігійний діяч Закарпаття, керівник Християнсько-народної партії, видавець популярних публіцистичних видань, прем'єр-міністр автономного уряду Карпатської України, президент цієї держави, Герой України (посмертно).

Необхідно відзначити, що питання становлення національної державності на Закарпатті, участь у цих процесах А. Волошина, його громадсько-політична діяльність викликають стійкий інтерес серед дослідників різноманітних наукових сфер. Прямо чи опосередковано цю проблематику розглядали багато теоретиків права, представників галузевих дисциплін, а саме: Б. Андрусин, Т. Беднаржова, В. Бірчак, О. Богів, І. Буковський, М. Вегеш, В. Габор, В. Гомоннай, В. Гренджа-Донський, Г. Дем'ян, І. Добош, О. Довганич, В. Здоровега, М. Кляп, В. Лемак, О. Мишанич, В. Микулін, В. Пилипчук, С. Росоха, П. Стерчо, В. Тарасюк, В. Туряниця, П. Чучка, В. Шандор, А. Штефан тощо.

Політико-правові події, які відбуваються в Україні, актуалізують ідеї А. Волошина, в тому числі й щодо розбудови громадянського суспільства. Він наполегливо втілював у життя заходи, спрямовані на створення освітніх, наукових, громадських інституцій, зосереджених на фундаментальних проблемах, водночас докладаючи чимало зусиль для підвищення рівня правової освіти серед найширших верств суспільства та захисту прав, свобод українців у складі Чехословаччини, обстоював їхнє право на національну державність.

Однак, попри широковідому діяльність, його творчий доробок усіляко замовчувався радянською історіографією і досі залишається недостатньо вивченим.

Проведений нами в дисертації аналіз правової спадщини А. Волошина дозволяє визначити його внесок у розбудову української державності. Основу дослідження становлять державницькі та правові погляди діяча, які не були предметом окремого вивчення.

Так, актуальність дослідження полягає у необхідності відновлення історичної справедливості щодо постаті А. Волошина шляхом ґрунтовного висвітлення усієї його творчої спадщини, зокрема державно-правових поглядів, а також визначення ролі та місця А. Волошина у формуванні державницької та правової свідомості української нації. Вивчення означених

питань дає можливість проаналізувати особливості становлення автономії Закарпаття у складі Чехословаччини, висвітлити діяльність представників української інтелігенції що, безперечно, має велику наукову і практичну значущість для розвитку сучасної української держави.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота є складовою науково-дослідної роботи кафедри теорії та історії держави і права Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова «Дослідження проблем гуманітарних наук (правознавство)», затвердженої вченою радою НПУ імені М. П. Драгоманова (протокол № 5 від 22 грудня 2006 р.). Тема дисертації затверджена вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 8 від 29 березня 2012 р.) та пов'язана з реалізацією вимог Указу Президента України «Про відзначення 70-річчя подій, пов'язаних із проголошенням Карпатської України» від 12 березня 2008 р. № 213/2008.

Роботу виконано відповідно до Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2011–2015 рр., затверджених постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 24 вересня 2010 р. № 14–10 («Правове забезпечення державного будівництва, розвитку політичної системи та місцевого самоврядування»).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційної роботи є з'ясування ролі та значення державно-правових поглядів А. Волошина у становленні української державності, а також визначення основних напрямів його громадсько-політичної й державотворчої діяльності.

Досягнення поставленої мети зумовлює необхідність вирішення наступних задач:

- проаналізувати історіографічну та джерельну базу дослідження, класифікувати і типологізувати її за науковими напрямами;
- простежити процес формування особистісного світогляду та правових переконань А. Волошина, його становлення як культурно-національного і громадського діяча;

- визначити вплив науково-публіцистичної й освітньої діяльності А. Волошина на правове виховання молоді й консолідацію населення навколо ідеї побудови держави на Закарпатті;
- охарактеризувати політико-правові погляди А. Волошина щодо суверенітету, цілісності і неподільності українських земель та встановити напрямки його діяльності у складі різних політичних об'єднань;
- окреслити напрямки державницької та правотворчої діяльності А. Волошина як Прем'єр-міністра і Президента Карпатської України, з'ясувати її значення у формуванні української правової думки;
- висвітлити внесок А. Волошина в українське державотворення та узагальнити його здобутки, які в умовах сьогодення сприятимуть утвердженню єдності нації і прагненню народу зберегти незалежність України.

Об'єктом дослідження є теоретико-правова спадщина А. Волошина та основні напрями його діяльності в період національно-визвольної боротьби та державних перетворень національного значення на Закарпатті наприкінці ХІХ – у першій половині ХХ ст.

Предметом дослідження є державно-правові погляди А. Волошина.

Методи дослідження. Обґрунтованість та достовірність наукових здобутків забезпечені використанням широкого спектру філософських, загальнонаукових та спеціально-наукових методів.

Виходячи з предмету та завдань дослідження, було використано такі філософсько-світоглядні підходи до наукового пізнання, як діалектичний та герменевтичний.

Діалектичний підхід дозволив дослідити державно-правові погляди А. Волошина у різні періоди його життя, формування та еволюцію світогляду діяча (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 3.1). Застосування герменевтичного підходу дало можливість осмислити праці А. Волошина, розкрити їх зміст, проаналізувати нормативно-правові акти, архівні матеріали, інші документи, вивчити та оцінити монографічні праці, наукові публікації, що дозволили

визначити позицію А. Волошина щодо становлення державності в умовах іноземного поневолення українців (підрозділи 2.2, 2.3).

Також було використано загальнонаукові методи пізнання, зокрема, за допомогою історичного методу висвітлено не лише еволюцію поглядів А. Волошина в конкретний історичний період, а й з'ясовано їх вплив на розвиток подальших історико-правових досліджень (підрозділи 1.1, 1.2). Аналіз і синтез дали можливість розглянути основоположні засади учень А. Волошина про побудову держави й значення правотворчості у цьому процесі (підрозділ 3.1). Системний метод дозволив узагальнити та систематизувати джерельну базу дослідження, а також зробити висновки з її вивчення (підрозділ 1.2).

У процесі проведення наукового дослідження використовувались й спеціально-наукові методи, а саме: порівняльно-правовий та формально-юридичний. Наведені методи дозволили дослідити діяльність А. Волошина в контексті виконання ним повноважень голови уряду і президента, з'ясувати особливості та зміст концептуальних засад, віднесених до правової спадщини діяча, що мають вагоме значення для державно-правового будівництва в Україні (підрозділ 3.2).

Наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна одержаних результатів визначена тим, що ця робота є першим комплексним дослідженням державно-правових поглядів А. Волошина. Особливість авторського підходу полягає у висвітленні поглядів діяча та визначенні його ролі й місця у державному будівництві та формуванні української правової думки.

Наукову новизну дисертації та особистий внесок автора характеризують насамперед такі результати дослідження:

вперше:

– визнано А. Волошина як прибічника природно-правового підходу до праворозуміння, який вбачав суть держави у її призначенні єднати націю, захищати права та свободи громадян, задовольняти суспільні інтереси й

потреби, а також як ініціатора нормативно-правового закріплення державного статусу Карпатської України, утворення законодавчих, виконавчих і судових органів як апарату державного управління;

– охарактеризовано правотворчу діяльність А. Волошина як Прем'єр-міністра та Президента Карпатської України, визнано його пріоритетну роль у підготовці основних конституційно-правових актів, що забезпечували функціонування української автономії у складі Чехословаччини та Карпатської України у 1938-1939 рр.;

– обґрунтовано, що вибори до першого Союму Карпатської України були проведені урядом Карпатської України у лютому 1939 р. на чолі з А. Волошином з метою забезпечення реалізації принципу народовладдя на основі нормативно-правових актів, які сформували механізм реалізації виборчого права;

удосконалено:

– підходи до оцінки політико-правових поглядів А. Волошина, що характеризуються національним спрямуванням і чіткою орієнтацією на ідею приналежності підкарпатських русинів до українського народу, які втілювалися в його діяльності у складі різних політичних об'єднань (Руській Хліборобській (Земледільській) Партії, Християнсько-Народній Партії, Українському Національному Об'єднанні) та у громадських організаціях (Общество св. Василя Великого, акціонерне товариство «УНІО», культурно-просвітницьке товариство «Просвіта»);

– положення про те, що освітня діяльність А. Волошина була спрямована на підвищення ролі навчальних закладів у соціальному та правовому вихованні дітей і молоді в дусі патріотизму й державотворення, а його педагогічні ідеї склали згодом концепцію національної навчально-виховної системи на Закарпатті;

– тезу про те, що А. Волошин виступав за вирішення мовної проблеми на засадах пріоритетного ставлення до рідного слова, відводив належне місце мовам національних меншин;

набули подальшого розвитку:

– твердження про еволюцію політико-правових поглядів А. Волошина від прибічника національно-визвольної боротьби до активного громадського діяча та державотворця в подальшому;

– висновки про те, що А. Волошин відстоював право Карпатської України на автономію, яка мала стати в майбутньому основою для об'єднання усіх українських земель;

– уточнення, що історичні події, пов'язані із проголошенням незалежності Карпатської України, були визначними не тільки для населення закарпатського краю, а й для усього українського народу, адже вони стали новою спробою проголошення української державності, особлива роль у яких належала Президенту Карпатської України А. Волошину.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що положення й висновки, викладені у дисертаційному дослідженні, дозволяють актуалізувати використання правової спадщини А. Волошина на науково-теоретичному та практичному рівні, а саме:

– у *науково-дослідній роботі* – для подальших наукових розробок, присвячених дослідженню правової спадщини А. Волошина, внеску державного діяча у розвиток сучасного праворозуміння і визначення його місця в історії політичних і правових учень;

– у *навчальному процесі* – для проведення занять з таких навчальних дисциплін: «Історія держави та права України», «Історія держави і права зарубіжних країн», «Історія політичних та правових учень», «Історія України», «Звичаєве право України», а також при підготовці підручників і навчальних посібників з відповідних дисциплін, при написанні курсових та магістерських робіт (акт впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження у навчальний процес Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова від 03.10.2014 р.);

– у *правотворчості* – при визначенні сучасними науковцями й державними діячами напрямів розвитку держави, прийнятті суспільно

важливих рішень та нормативно-правових актів, які б стосувалися економічної незалежності, формування національних збройних сил, при створенні умов для участі громадян у державних процесах;

– у *правовиховному процесі* – для підвищення рівня правової свідомості й правової культури громадян, а також для створення і реалізації державних гарантій щодо забезпечення правової освіченості та громадянської активності населення (довідка про впровадження результатів дисертаційного дослідження у правовиховний процес Вінницького національного аграрного університету від 02.12.2014 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційної роботи обговорено на засіданні кафедри теорії та історії держави і права Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Теоретичні висновки, сформульовані у дисертації, оприлюднено й викладено в наукових доповідях на Міжнародній науковій конференції «Восьмі юридичні читання. Правові проблеми взаємодії влади і громадянського суспільства» (м. Київ, 10–11 жовтня 2012 р.), Міжнародній науковій конференції «Дев'яті юридичні читання. Політико-правова реформа в Україні: історія, сучасність, перспективи» (м. Київ, 23–24 травня 2013 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Права людини та проблеми організації і функціонування публічної адміністрації в умовах становлення громадянського суспільства в Україні» (м. Запоріжжя, 25–26 квітня 2014 р.), X Міжнародній науково-практичній конференції «Ефективні інструменти сучасних наук» (м. Прага, Чехія, 27.04–05.05.2014 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми прав людини, держави та вітчизняної правової системи» (м. Дніпропетровськ, 09–10 травня 2014 р.).

Публікації. Основні положення і висновки дисертаційного дослідження висвітлено в 6 наукових публікаціях у виданнях, що входять до переліку МОН України як фахові з юридичних дисциплін, у тому числі в одному зарубіжному науковому виданні, а також у тезах доповідей на 5 науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, поділених на 7 підрозділів, висновків до кожного розділу і загальних висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 218 сторінок, у тому числі 195 сторінок основного тексту. Список використаних джерел складається з 217 позицій (на 23 сторінках).

РОЗДІЛ 1.

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан розробки теми в історико-правовій літературі

Дослідження поглядів А. Волошина на державу та право нерозривно пов'язано з генезисом правової думки в кінці XIX – початку XX ст. Аналізуючи праці, що стосуються вивчення науково-публіцистичної, освітньої та громадсько-політичної діяльності А. Волошина, варто особливу увагу звернути на роботи, присвячені питанням держави та права кінця XIX – початку XX ст. та роботи сучасників, які вивчали ідейну спадщину А. Волошина. Саме такий шлях приведе до виокремлення вагомого внеску А. Волошина у правову науку, дасть змогу прослідкувати взаємозв'язок його державницької діяльності з еволюцією його поглядів.

Виходячи з хронології та тематики наукових досліджень, які розкривають різні періоди діяльності А. Волошина, історіографію нашого дослідження можна окреслити у вітчизняному та зарубіжному аспекті.

Крім того, досліджувані нами джерела необхідно розглядати як такі, що стосуються безпосередньо праць А. Волошина, які будуть детально розкриті у п. 2.2., та такі, що аналізують його ідейні надбання у контексті вивчення поглядів, переконань та діяльності цього визначного діяча, оскільки у процесі розбудови суверенної держави поряд із використанням позитивного досвіду інших країн великого значення набувають здобутки вітчизняної політико-правової думки, адже її цілісне й всеохоплююче дослідження неможливе без вивчення теоретичної спадщини та практичних здобутків А. Волошина – діяча.

Однією з перших ґрунтовних праць, які висвітлюють широкомасштабну діяльність А. Волошина у всіх сферах суспільного життя, є дослідження В. Бірчака «Августин Волошин. Його життя і діяльність», видане 1924 р. [1, с. 3–26]. Цінність названої праці полягає перш за все у тому, що В. Бірчак був пов'язаний з А. Волошином тривалою творчою

співпрацею та дружніми відносинами. Тому дана праця вирізняється конкретикою свідчень, ситуативних прикладів, спостережень. На нашу думку, А. Волошин був адептом усього українського народу, який як зазначає В. Бірчак, «своєю національною свідомістю, своїм характером і тим, що випередив свою суспільність, своїми поглядами на народ і його язик о кількадесять літ» [1, с. 25]. Також, особливу увагу В. Бірчак приділяв постаті А. Волошина в працях «Літературні стремління Підкарпатської Руси» [2, с. 147–150; 153–155], «Огляд літератури Підкарпатської Руси по перевороті» [3]. Ці праці стали першими спробами систематизувати напрацювання, які належать перу А. Волошина та синтезувати його погляди у різних проявах всебічної діяльності.

У згаданому вище виданні 1924 р. розміщено і опубліковано в газеті «Руська Нива» спогади керівника Педагогічного товариства в Закарпатті 20-30-х років П. Яцка «Августин Волошин як педагог. Спомин» [4, с. 2–3.]. Учень А. Волошина відзначає свого наставника як всебічно обізнаного у розмаїтих сферах громадського й суспільного життя, поборника за українську ідею, виховання молоді в дусі патріотизму та державотворення.

Ця публікація, поряд з іншими, підтверджує, що вже за життя А. Волошина вважали одним із найпомітніших діячів Закарпаття, а його громадсько-політичну, правотворчу діяльність – шляхом до державно-правового поступу української держави.

Як відзначає Н. Грибенюк майже всі соратники А. Волошина – будівничі незалежної Карпато-Української держави, яким вдалося вижити за часів хортистської окупації Закарпаття й уникнути сталінських таборів ГУЛАГу, видали за кордоном свої спомини про нього. Особливо цінний матеріал міститься в щоденнику і споминах славетного закарпатського поета, письменника і громадського діяча В. Гренджі-Донського, який протягом десятиліть перебував поряд з А. Волошином, був живим свідком тих подій, що відбувалися у краї в міжвоєнний період. Перу Василя Степановича належать унікальні історико-біографічні нариси про багатогранну діяльність

і життєвий шлях майбутнього політичного лідера закарпатських українців [109]. На особливу увагу заслуговують, зокрема, «Отець д-р Августин Волошин» [6], «Короткий життєпис державного секретаря о. Августина Волошина» [7], «Августин Волошин і вдячність п. начальника шкільного реферату» [8].

У цих працях В. Гренджа-Донського йдеться про значний внесок А. Волошина у розвиток освіти і науки краю, в тому числі правової складової освітньої політики, з метою піднесення життя края, їх національної та правової свідомості. Таке спрямування, на нашу думку, покликане вести до консолідації української народності й посилення опору зовнішнім ворожим силам, які намагалися денаціоналізувати її.

Разом з тим, В. Гренджа-Донський один з перших звернув увагу на державно-правову діяльність А. Волошина. Ним було проведено розгорнуте дослідження життя А. Волошина в період 1918 – 1919 рр., в час, коли той очолював Ужгородську народну раду, був керівником Народно-Християнської партії і депутатом у чехословацькому парламенті.

У дослідженнях радянської доби, зокрема, працях П. Сміяна [9], С. Білака [10], [11], І. Ваната [12], постать А. Волошина зображується як образ «зрадника», «запеклого націоналіста пронимецької орієнтації», «організатора контрреволюційної «Руської народної ради», «українського буржуазного націоналістичного діяча», «запеклого ворога радянського народу», «слугу кількох господарів» тощо. Такі несправедливі звинувачення, на нашу думку, у той час не давали змоги в повній мірі об'єктивно оцінити пропаговані А. Волошином ідеї української державності та національної самобутності.

До того ж, на теренах колишнього Радянського Союзу, про діяльність А. Волошина замовчувалося, або згадувалося лише в негативному контексті, що сформувало неправильне уявлення про мету, якої він прагнув досягти, єднаючи український народ та розбудовуючи ідеї громадянського суспільства.

Прихід радянської влади позначився спланованими репресіями проти закарпатських діячів, одним з яких був А. Волошин, що в період кінця XIX – першої половини XX ст. зазнав політичних переслідувань як прибічник автономії Карпатської України та становлення народної державності.

У своїй роботі М. Вегеш справедливо відзначає, що в працях радянських істориків, виданих у 50 – 80-х роках XX ст., захисники Карпатської України на чолі з А. Волошином «зображувалися лише чорними фарбами, а національно-визвольний рух у краї – як антинародна діяльність закарпатських націоналістів, як спроба політичних авантюристів і зрадників народу захопити владу в свої руки»[13, с. 35].

Праці радянських науковців того періоду відзначаються значною заполітизованістю, зокрема монографії та історіографічні роботи Д. Буковича [14], М. Ротмана [15], Б. Співака [16], В. Хайнаса [17] створюють ідеалістичне уявлення про закарпатських комуністів, натомість засуджуючи А. Волошина та його соратників як прибічників фашизму й підбурювачів до Другої світової війни.

Зокрема, Б. Співак історичні засідання Сойму Карпатської України трактує як «зборище жалюгідних політиканів», на якому було обрано президентом А. Волошина. До речі, історик ставить перед собою завдання розвінчати «ореол мученика» та «мужнього борця проти угорських загарбників», яким пізніше намагався оточити себе А. Волошин [18, с. 12]. Нагадаємо, що Сойм Карпатської України був законодавчим органом автономного Закарпаття у 1939 р. Його обрання відбулося у лютому 1939 р. у складі 32 членів, одним з яких був і А. Волошин.

Згідно з Сен-Жерменським договором 1919 р. після приєднання Закарпаття до Чехословаччини статус окремого закарпатського сойму мав бути законодавчо закріплений генеральним статутом Підкарпатської Русі та конституцією Чехословаччини [20]. Тобто, реалізація положень Сен-Жерменського договору про автономний статус Закарпаття у Чехословацькій Республіці була досягнута лише напередодні розпаду останньої, коли

Закарпаття нарівні із Словаччиною набуло статусу автономії, а сама Чехословаччина проголошувалася федеративною державою. Згодом, у зв'язку з новими політичними умовами та розпадом Чехословаччини, Сойм Карпатської України у березні 1939 р. проголосив незалежність Карпатської України як держави. Проте, цей акт на той момент не встиг отримати міжнародну підтримку, зокрема, з боку Німеччини, що визначала долю Європи у 30-і роки ХХ ст. Водночас, Сойм Карпатської України на чолі з А. Штефаном був правомочним лише одну сесію в Хусті, на якій затвердив проголошення державної суверенності Карпатської України, ухвалив конституційний закон, обрав президентом А. Волошина та затвердив новий уряд.

Повертаючись до історіографії, зауважимо, що 50 – 80-ті рр. ХХ ст. за кордоном відзначились виданням ряду робіт, присвячених дослідженню та об'єктивній оцінці громадсько-політичної та правотворчої діяльності Августина Волошина його однодумцями та товаришами. Серед них варто виокремити монографічне дослідження А. Штефана «Августин Волошин – президент Карпатської України» [19], в якому він охарактеризовує А. Волошина в першу чергу як державотворця в контексті його активної, різнобічної суспільно-політичної діяльності.

Отже, науковці, що входили до української діаспори, приділяли велику увагу постаті А. Волошина та іншим громадським діячам Карпатської України у вирі тогочасних історичних подій. Так, 1959 р. у США було перевидано «Спомини: Релігійно-національна боротьба карпатських русинів-українців проти мадярського шовінізму» за авторством А. Волошина [21], опубліковано працю В. Бірчака [22], П. Стерчо [59], А. Штефана [19], [24] та ін.

Починаючи з березня 1990 р. історичні події, пов'язані з діяльністю Августина Волошина, вперше набули широкого розголосу, що актуалізувало їх наукову оцінку на новому рівні. Разом з тим, того ж року відбулося перше вільне святкування річниці Карпатської України, що не могло не

відзначитися рядом наукових досліджень, які, на нашу думку, висвітлювали постать А. Волошина в радикально іншому аспекті порівняно з працями радянського періоду.

Відтак, у липні 1990 р. відбулося вшанування пам'яті президента Карпатської України А. Волошина. Цій події була присвячена наукова конференція, учасники якої прийняли рішення: «Віддаючи данину пам'яті президента Карпатської України Августина Волошина, вважаємо за необхідне: 1) добитися перевезення праху Волошина на Закарпаття і перепоховати його; 2) встановити пам'ятні знаки в Хусті – тодішній столиці Карпатської України і в Келечині, де народився Волошин; 3) спорудити пам'ятник видатному державному діячу, президентові незалежної Карпатської України, жертві сталінського беззаконня А. Волошину» [18, с. 13]. Отже, можемо говорити про те, що цей період став наступним кроком у відновленні історичної справедливості, вшануванні пам'яті та початком різнобічного вивчення діяльності А. Волошина у розрізі його державно-правових поглядів та діяльності, пов'язаної з становленням державності та національної ідеї.

З прийняттям у 1991 р. акту, який проголошував незалежність України фактично було створено самостійну українську державу – Україну. Суспільство позбавилось ідеологізації радянських часів і здобуло орієнтир на світові загальнолюдські цінності, йому став притаманний плюралізм. Тим самим було покладено край переслідуванню інакодумства, тоталітарному контролю та замовчуванню історичної правди про борців за мирний, еволюційний шлях державотворення України. Сказане безперечно стосується А. Волошина як президента Карпатської України, який відстоював ідеали самостійного державно-політичного існування України.

Одним із перших, хто в часи незалежності повернувся до історичної правди періоду 30-х рр. ХХ ст., був Г. Дем'ян [25, с. 201–228], який звеличував славетного президента-патріота Закарпаття – А. Волошина.

Національно-культурній та правотворчій діяльності А. Волошина присвячено велику кількість праць сучасників – Ю. Балеги, Т. Беднаржової, М. Вегеша, В. Гоммоная, М. Зимомрі, М. Кляп, О. Мишанича, І. Сенько, В. Туряниці, В. Тарасюка.

У своїй роботі Ю. Балега [26] акцентував увагу на піднесенні рівня національної самосвідомості, правової освіти та культури закарпатців у 20-30-х рр. завдяки діяльності А. Волошина. Як відзначає дослідник «величезну роботу проводив А. Волошин і серед учительства краю. За весь період входження Закарпаття до складу Чехословацької республіки він послідовно і наполегливо виступав проти чехізації і тих сил, що їм допомагали, захищав права своїх однокраян на національну самобутність, на рідне руське слово, яке однозначно вважав діалектом української мови. І немало зробив для його збереження і вкорінення в свідомості народу» [27, с. 11–15].

Тобто, А. Волошин прибігав до використання усіх можливих ефективних засобів для формування у підростаючого покоління національної самосвідомості, високої культури, зокрема і правової. Його багатогранна діяльність була прикладом та виховувала високі моральні принципи, естетичні смаки, правову та політичну культуру молоді, в нерозривному зв'язку з оволодінням населенням необхідним обсягом правових знань. Так, А. Волошин пов'язував формування духовного світу людини з побудовою незалежної української держави, що має власний державний устрій, активне громадянське суспільство і правову систему.

Як стверджував Ю. Балега «любов до рідного народу у А. Волошина немає нічого спільного з проповіддю ненависті до людей інших націй і народностей» [26], що від радянських часів і до сьогодні приписують йому історики та представники деяких політичних меншин. Однак, на думку М. Вегеша, Августин Волошин постійно наголошував на тому, що «ця любов до свого не повинна доходити до ненависті проти чужих народів, що молодь повинна навчатися сповідувати закон «любові до ближнього» й

утверджувати цю любов «передовсім своїм власним поведженням» [18, с. 16].

На нашу думку, А. Волошин насправді був яскравим представником патріотизму, та виступав проти будь-яких проявів антисемітизму, які вважав шляхом до деформованої свідомості, бездуховності та свавілля в різних сферах життя суспільства, перешкодами до становлення культурної, правової та духовної бази суспільства.

Найбільший науковий доробок щодо формування державницького світогляду А. Волошина, аналізу його життєвого шляху та громадсько-політичної діяльності становлять праці відомого закарпатського історика М. Вегеша.

Варто зауважити, що М. Вегеш у своїх публікаціях намагався об'єктивно висвітлити постать А. Волошина зважаючи на всю різносторонність його діяльності. Заслугами М. Вегеша є також сформований бібліографічний покажчик діяча, відтворення невідомих сторінок його життєвого шляху, по-новому оцінено громадську, державницьку та культурну діяльність А. Волошина. Про що йдеться в працях «Августин Волошин і Карпатська Україна» [13], «Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців» [36].

Так, наукове дослідження «Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців» вважається досить важливою працею про Карпатську Україну та її президента. Цим дослідженням окреслені та деталізовані біографічні відомості про А. Волошина та охарактеризовано його багатогранну діяльність.

На особливу увагу заслуговує одна з частин праці М. Вегеша під назвою «Августин Волошин: педагог, політик, людина» [35], де вперше у вітчизняній історіографії А. Волошин зображується як особа, що єднала у собі талант громадсько-політичного діяча та науковця. У праці також

проаналізовано величезну науково-теоретичну спадщину, наповнену новим, маловідомим фактичним матеріалом і маловивченими теоретичними висновками. Діяльність А. Волошина як педагога, його участь у національно-культурному й громадсько-політичному житті виокремлюється в здобуток української нації, ідеї якої співставляються з його практичною державотворчою діяльністю.

Також, постать А. Волошина вирізняється в роботах «Карпатська Україна (1938 – 1939 рр.) у загальноєвропейському історичному контексті» у двох томах [38], «Історія Карпатської України (1938 – 1939 рр.): у двох томах» [37] та інші.

Крім того ряд праць М. Вегешем було видано у співавторстві, зокрема, «Августин Волошин. Життя і помисли Президента Карпатської України» [18], «Августин Волошин (1874 – 1945 рр.). Бібліографічний покажчик» [28], «Короткий життєпис Августина Волошина (1874–1945 рр.)» [29], монографія «Августин Волошин. До 120-річчя від дня народження видатного громадського, культурного та церковного діяча України» [30], дослідження «Смерть президента: (Останні дні життя і смерть президента Карпатської України Августина Волошина)» [31], колективна праця «Августин Волошин» [32], та багато ін.

Дослідження життєпису та публічно-правової діяльності А. Волошина, прослідковується у спільному нарисі М. Вегеша та В. Задорожного «Велич і трагедія Карпатської України» [39], де звертається увага на участь А. Волошина в заснуванні друкарні та книгарні «Унію», у часописах «Свобода», «Нова Свобода», «Наука».

Деякою мірою висвітлюють внесок А. Волошина в розвиток правової думки та формування правової свідомості дослідження В. Гомонная. Він підкреслював, що А. Волошин «утвердив себе в першу чергу як культурний діяч і просвітитель, адже вся його громадська, педагогічна і освітня діяльність була спрямована на поширення знань в народі, на виховання української самосвідомості» [40].

Вважаємо, що А. Волошин став зачинателем правової складової освітньої політики Закарпаття, що прослідковується у колективній монографії під редакцією В. Гомонная, В. Росула, М. Талапканича «Школа та освіта Закарпаття». Так, автори відзначають, що «з метою здійснення шкільної політики Августин Волошин писав і на власні кошти видавав підручники для початкових і горожанських шкіл, гімназій та учительської семінарії, а також педагогічні часописи, газети. Кількість основних підручників, праць та художніх творів А. Волошина становить сімдесят п'ять. Аналіз його підручників, посібників, дає підставу твердити, що вони написані не з націоналістичних позицій. Адже Волошин не відривав історію Закарпаття від історії всього українського народу» [41].

У праці М. Кляп «Педагогічна та освітньо-культурна діяльність Августина Волошина в міжвоєнний період (1919–1939)» [42] конкретизовано основні аспекти становлення А. Волошина як педагога, розглянуто шляхи реалізації основних складових української національної ідеї крізь призму освіти і науки в його баченні. Вона узагальнила досвід роботи А. Волошина в галузі народної освіти та в підготовці освітян як носіїв й пропагандистів прогресивних ідей, знань, на шляху до піднесення рівня суспільної самосвідомості та правової культури, створення якісно нового освітнього виміру.

В дослідженнях, що торкаються постаті А. Волошина як державного, громадського, культурного діяча, педагога й священика наведені основні етапи його життя та вибрані праці, серед яких нашу увагу привертають і окремі публіцистичні твори. Зокрема, М. Болдижар в дослідженні «Закарпаття між світовими війнами» [43] висвітлює політичну діяльність А. Волошина, наголошуючи на тому, що доля українського народу була основою становлення його як громадського діяча та публіциста. Окрім того, М. Болдижар підкреслює, що А. Волошин «ніколи не займався розробкою проблем самостійності Карпатської України, тим більше утворення на її основі Великої України за рахунок приєднання Радянської України,

Галичини, Буковини тощо. Разом з тим, аналіз документів однозначно підтверджує, що такі ідеї йому постійно і досить активно нав'язували різними емігрантськими силами» [43, с. 106].

Проте, ми не можемо погодитись з таким твердженням, оскільки А. Волошин протягом всього життя утверджував роль українського народу як фундаментального елементу держави, основною рушійною силою державотворчих процесів, який, в його розумінні, – не панівна чи привілейована народність, клас або партія, а правовим шляхом організована одноцілісність громадян.

Основою цього було переконання, що у процесі розбудови української державності і на шляху до самостійності український народ повинен не зважати на політичну розрізненість та використовувати власний історичний національний досвід задля єднання української нації.

Грунтуючись на значній кількості джерел та аналізуючи історичні події на Закарпатті, П. Магочій характеризує постать А. Волошина в контексті формування національної самосвідомості в етнорегіоні [44]. Тобто, автор відзначає, що національна самосвідомість є важливим чинником, який характеризує націю як спільність і людину як члена цієї спільноти. І саме А. Волошин проголошував важливість усвідомлення громадянином себе як невіддільної частки нації, як наслідок формування суспільно-національних цінностей, національного менталітету, а разом з тим державного суверенітету.

М. Болдичар детально описав роль А. Волошина, як керівника уряду, в проведенні виборів до Сойму Карпатської України, ставлення прем'єр-міністра до Карпатської Січі, причини згорання демократичних процесів у краї тощо. «Оцінюючи правотворчу діяльність уряду Августина Волошина в галузі державно-правових відносин, – констатували М. Болдичар і В. Лемак, – зазначимо, що цей напрямок політики був пріоритетним. Саме він був покликаний наповнити реальним змістом права краю як суб'єкта федерації у складі Чехословацької республіки... Разом з тим, створення жорсткої

вертикальної структури виконавчої влади та обмеження громадян у їх конституційних правах свідчить про ознаки авторитарного політичного режиму. З іншого боку, автономний уряд видав ряд розпоряджень (про офіційну мову, про назву та ін.), які не входили до його компетенції, позаяк предмет їх регулювання згідно з Сен-Жерменською угодою та конституційною поправкою від 22 листопада 1938 р. належав до законодавчого вирішення автономним Сеймом». На прийняття таких рішень, вважають автори, впливали ряд внутрішніх і зовнішніх факторів, а тому політика А. Волошина «не була прагматичною, а інколи мала яскраве ідеологічне забарвлення» [18, с. 23-24].

Також, М. Болдижар описував останні роки життя А. Волошина: «Накінець, яскравим, цікавим, а разом з тим трагічним є заключний період життя та діяльності президента Карпатської України. Будучи за межами рідного краю, він думав про нього, але більше не бажав розв'язувати його долю шляхом сумнівних угод з будь-якими закордонними політичними силами. На цьому етапі Волошин проявив себе як справжній патріот, гуманіст і громадянин свого краю» [43, с. 116].

В історіографічних дослідженнях з'являлися й матеріали, у яких йшлося про громадсько-публіцистичну діяльність А. Волошина. Зокрема, В. Туряниця [50], В. Маркусь [47], І. Поп [49], Ф. Ковач [48], у енциклопедичних виданнях розміщували інформативні матеріали, пов'язані з життям і діяльністю А. Волошина, серед яких особливу увагу привертає його співпраця з часописами «Наука», «Свобода», «Нова Свобода», що позначилася на утвердженні громадської думки та пропаганді свободи слова серед населення.

В свою чергу, І. Буковський [52, с. 269], розглядаючи історичні джерела Закарпаття того часу та аналізуючи окремі публікації, а також видання, з якими співпрацював діяч, приходять до висновку, що А. Волошину вдавалося поєднувати громадсько-політичну діяльність з науково-публіцистичною та державницькою. Такі суспільно значущі

концептуальні засади управління і розвитку держави та права, на нашу думку, є надзвичайно актуальними в умовах сьогодення.

Упорядниками збірника творів А. Волошина, виданого 1995 р., О. Мишаничем та П. Чучкою [46, с. 7], у вступному слові зображено багатогранну постать Волошина, проаналізовано його політичну, державницьку, громадську, публіцистичну діяльність. Крім того, упорядниками виокремлюється правотворча праця А. Волошина, яка заслуговує окремої уваги як пріоритетний напрямок політики президента Карпатської України, що була покликана наповнити реальним змістом права автономного краю як суб'єкта федерації у складі Чехословацької республіки. У продовженні досліджень О. Мишанич узагальнює думку про А. Волошина як одного із найвизначніших закарпатських діячів першої половини ХХ ст. Високо оцінюючи його роль у державотворчих процесах, що відбувалися в Карпатській Україні, автор у роботі «Життя і творчість Августина Волошина» [51] представляє цілісний портрет А. Волошина як видатного закарпатоукраїнського діяча. Таке дослідження, в свою чергу, стало поштовхом для подальших наукових пошуків сучасних дослідників у різних галузях наукового пізнання.

Праця О. Довганича «У тенетах «Смершу» [53] окреслює постать А. Волошина, змальовуючи нелегку долю закарпатських діячів, які були засуджені за так званий буржуазний націоналізм. Варто зауважити, що в радянській історіографії український націоналізм ототожнювався з фашизмом, у першу чергу з німецьким нацизмом. Це здійснювалось навіть попри те, що українському націоналізму були непритаманні ні расизм, ні вождизм. Практично в усіх працях, які так чи інакше стосуються даної теми, український визвольний рух чітко ототожнювався з «буржуазним націоналізмом». Така політика здійснювалася з метою не сприйняття або сприйняття у негативному світлі стійких стереотипів щодо понять «націоналізм», «український патріотизм», «автономія», «суверенітет» та закріплення їх у суспільній свідомості.

Натомість, А. Волошин виступав за розвиток національної науки і культури, освіти та економіки, національної правосвідомості, реагував на потреби і запити української громади. Саме тому його як діяча з активною суспільною та політичною позицією вважали одним з ворогів радянської ідеології. Причиною цього, на нашу думку, було його стремління різними засобами модифікації суспільної свідомості досягти високого рівня правосвідомості, правової культури та самобутності українського народу.

Ще одним вагомим внеском у вивченні спадщини А. Волошина є монографічна праця Т. Беднаржової «Августин Волошин – державний діяч, педагог-мислитель», якою представлено життєпис А. Волошина, оцінено його педагогічну та частково державницьку діяльність, а також, вперше детально представлено матеріали про діяльність А. Волошина періоду перебування в Празі. Крім того, автором, на нашу думку, справедливо названо А. Волошина «подвижником і патріотом» [54].

Особливу увагу Т. Беднаржова приділяє дослідженню ролі А. Волошина у боротьбі за збереження рідної мови. Зокрема, вона відзначає: «Щоб зберегти свою мову, звичаї доводилося долати надзвичайні труднощі. Д-р А. Волошин рішуче виступав проти заборони кирилиці. 9 серпня 1915 р. на зібранні міжпархіальної комісії в Будапешті він говорив, що проект заміни кирилиці суперечить засадам нашої культурної свободи і не можна допустити, щоб в історії було зафіксовано таке насильство» [54, с. 47]. Тобто, А. Волошин не ставив під сумнів існування «малоруської» (української) мови.

Разом з тим, будучи провладним діячем, А. Волошин підписав 25 листопада 1938 р. розпорядження уряду про державну мову, у першому параграфі якого йшлося про те, що державною мовою в країні Підкарпатської Русі є мова українська. Державний статус мови було закріплено також Конституційним законом Карпатської України від 15 березня 1939 р., де визначалось, що «державна мова Карпатської України є українська мова». Це стало короткочасною, проте історично та суспільно

вагомою перемогою А. Волошина у послідовній боротьбі за утвердження української мови на Закарпатті.

Визначальне місце у монографії Т. Беднаржової відведено дослідженню педагогічної діяльності президента Карпатської України. Зокрема, наголошено на нерозривному зв'язку школи і суспільства, вихованого на народних інтересах, традиціях, чому присвячено більшість праць А. Волошина. Акцентується увага на демократизації «громадянства», в першу чергу, через демократизацію шкільної системи. А. Волошин надає особливу важливість національному аспекту, говорячи про те, що не можна психологію школяра копіювати із книги, адже «психологія дитини виростає із народного генія, із кореня національного життя» [55, с. 131].

А. Волошин виступав за утвердження нового педагогічного мислення, вбачав у ньому основу для формування цілісної системи освіти, пропагування державної освітньої політики. Патріотичне звучання його публікацій педагогічної тематики не втратило свого значення і тепер. Справедливими є слова Т. Беднаржової: «Він закликав, зокрема, державно-громадянське виховання розглядати з позицій національного відродження українського народу...» [54, с. 137]. Таким чином, на нашу думку, А. Волошин реалізовував свою програму національної освіти, наближаючи краян до загальноукраїнського освітнього рівня, разом з тим, виховуючи покоління носіїв української національної ідеї, які наслідували та продовжили втілювати його ідеали і стремління.

Водночас, ми погоджуємось з думкою Б. Ринажевського, який зазначав, що «Т. Беднаржова у своїй монографії «Августин Волошин – державний діяч, педагог, мислитель», використовуючи обмежену джерельну базу, вводячи до наукового обігу факти з біографії і наукової діяльності А. Волошина, не відомі сучасним дослідникам, лише кількома штрихами акцентує увагу на його політичній, державотворчій діяльності, а розповідає в основному про наукову роботу А. Волошина, як вченого-педагога, психолога, який, як зазначено в анотації книги «стояв на рівні тогочасної

європейської педагогічної науки». Тому в основі монографії такі розділи, як «На сторожі рідного слова» та «З педагогічної спадщини». Таким чином, у назві книги варто було б упустити підзаголовок «державний діяч», оскільки монографія фактично розкриває образ А. Волошина педагога-мислителя» [56, с. 10]. Тому, цілком виправдано можна говорити про недостатній обсяг наукової дослідженості державницької діяльності А. Волошина у монографії Т. Беднаржової, що не розкриває в повній мірі значущості його внеску в розвиток правової думки періоду першої половини ХХ ст.

Варто зауважити, що автором дійсно висвітлено історичні події того часу, безпосереднім учасником яких був А. Волошин. Однак, на нашу думку, в такому історичному дискурсі автор лише вступає в полеміку з істориками щодо критеріїв та шляхів побудови української держави, тому не видається можливим прослідкувати роль А. Волошина як державного діяча у становленні історичного національного досвіду українського народу.

Натомість, В. Тарасюк, досліджуючи журналістську діяльність А. Волошина в контексті розвитку закарпатської преси, звертається і до питання утвердження Волошиним національної ідеї через засоби періодичних видань.

Відтак, як підкреслює В. Тарасюк, «за переконанням А. Волошина, у справі національного пробудження однаково важливими є і символіка, і використання рідної мови, і голосування за патріотично налаштованих земляків на виборах, і відстоювання народних традицій у всіх сферах життя. Показовими щодо цього є публікації в газеті «Свобода» на підтримку українського прапора. В ряді з них ідеться про винятково важливе виховне й історичне значення синьо-жовтого прапора як атрибута національної символіки. Тільки ставали відомими факти наруги над загальнонародним стягом, у часописі одразу з'являлися гнівні матеріали. Газета переконувала, що синьо-жовте знамено має шануватися на одному рівні з республіканським. Цю ж думку А. Волошин висловив у статті, вміщеній у «Свободі» з нагоди 10-річчя перебування Закарпаття в складі

Чехословаччини. Підсумовуючи роздуми, автор зазначав, що найкращим ювілейним дарунком буде вивішування поруч із державним і прадідівського синьо-жовтого прапора [57, с. 97]. Таким чином, В. Тарасюк вдало демонструє як публіцистична діяльність А. Волошина піднімала найбільш важливі питання суспільної ваги. Відображення суті суспільно-політичних поглядів Волошина виявлялося у спрямуванні його праць на визначення територіального устрою держави, державної символіки, форми правління, становлення правової свідомості громадян в майбутньому незалежної держави.

Крім того, в дослідженні В. Тарасюка прослідковується позиція А. Волошина щодо рівності усіх громадян перед законом та задоволення культурних потреб євреїв на рівні з представниками інших національностей. А. Волошин вважав, що має домінувати принцип: представник жодної нації не може бути позбавлений прав і свобод. Але водночас ніхто не повинен кривдити українців на їхній землі [57, с. 107]. Тим самим, В. Тарасюк показує толерантне ставлення Волошина до представників інших національностей, непохитну позицію щодо захисту прав громадян та разом з тим, як гнівного противника тих політиків, які свідомо розпалювали міжнаціональну ворожнечу та неприязнь до українців. На нашу думку, А. Волошин дійсно був прихильником мирного співіснування національностей та виступав за порозуміння між представниками різних політичних спільнот, основою якого повинно бути співробітництво на умовах взаємоповаги та взаємовигідного мирного існування.

В продовженні дослідження зарубіжної історіографії зауважимо, що американсько-канадський історик українського походження, дослідник історії України та Підкарпатської Русі П. Магочій проводив значну громадсько-політичну діяльність задля популяризації серед північноамериканської громадськості історії України взагалі й русинського питання зокрема. При цьому він торкався процесу суверенізації Карпатської України й особливої участі в цьому А. Волошина, зокрема, високо оцінюючи

результати виборів до Сойму Карпатської України, водночас, він характеризує факт проголошення незалежності як «швидше символічну, ніж справжню» подію [58, с. 148]. Тобто, з позиції П. Магочія проголошення незалежності Карпатської України не мало вагомих політико-правових наслідків, а прийняте рішення мало характер юридичної фікції. Таке твердження, на наш погляд, є однобічним та недостатньо аргументованим, адже саме проголошення незалежності Карпатської України стало точкою відліку державно-політичних зрушень національної ваги.

На противагу поглядам П. Магочія, варто виокремити думку відомого американського історика та політолога В. Маркуся, який відзначав, що «проголошення А. Волошиним незалежності Карпатської України, було природним і закономірним явищем. Закарпатці дійшли до «свого повного дозрівання від «народу-племени» і «terra incognita» до самоусвідомлення своєї ідентичності, до програми державного оформлення та ідеї політичної єдності з усім українським народом й українською державою» [60, с. 22]. Тому, на нашу думку, тривалий процес самоусвідомлення закарпатськими українцями, інспіратором якого був А. Волошин, привів до національно-культурних реформ, цілісності матеріальної і духовної сфер суспільності, поєднав громадянський і етнічний компоненти патріотизму.

Відомий словацький вчений М. Мушинка у своїх дослідженнях відзначав, що «стислий аналіз взаємин Степана Ключурака з Августином Волошиним, свідчить про їх тісну і плідну співпрацю протягом чверть століття (1919–1945). Обидва вони боролися за незалежну демократичну Україну, в рамках якої хотіли бачити й своє Закарпаття» [62, с. 134]. Тобто, вчений звертав увагу на взаємини А. Волошина і військового міністра Карпатської України С. Ключурака, яких об'єднувало спільне прагнення до об'єднання української нації, соборності етнічних земель в єдиній незалежній державі.

Варто звернутись й до досліджень канадського історика О. Барана, який стояв на захисті Волошина від численних нападів офіційної радянської

історіографії і навів висловлювання чехословацького прем'єр-міністра: «У тих дуже важких умовах приходилось урядові Волошина виконувати нелегкий обов'язок в організації суспільних і адміністративних справ та в державному порядку. Але цей уряд проводить те все розважно і дуже енергійно в тісній співпраці з чехословацьким військом та відділами державної безпеки. Енергійні кроки нового автономного уряду Волошина були в тих відносинах дуже доречні і не могли обмежитися тільки частковими рішеннями. Сьогодні автономний уряд вирішує проблеми нової адміністрації, старається упорядкувати справи економічні, усуває мовний дуалізм у співпраці з центральною владою Чехословацької Республіки» [18, с. 35].

Центром західноукраїнського національного життя наприкінці 30-х років ХХ ст. була Карпатська Україна, за домінування в якій змагалися впливові держави, серед них були Німеччина і СРСР. Майбутнє Закарпаття формувалося за трьома можливими варіантами: тимчасове самостійне існування під німецьким протекторатом; приєднання до Угорщини; об'єднання в самостійній соборній Україні [64].

Аналізуючи міжнародне становище Карпатської України, визначний американський історик П. Стерчо значне місце у своїх працях відводив постаті А. Волошина. Він доводив, що функціонування уряду А. Волошина безпосередньо було пов'язано та залежало від багатьох чинників зовнішньополітичного впливу, зокрема Німеччини. Разом з тим, П. Стерчо у своїй монографії «Карпато-Українська держава...» зазначав, що Карпато-Українська Республіка – це перша держава, яка поставила спротив наростаючому імперіалізму Німеччини, під кермом Адольфа Гітлера. Уряд Августина Волошина перший відкинув домагання Гітлера, даючи наказ своїй армії «Карпатської Січі» боронити державу від поневолення гітлерівським союзником [59, с. 219]. Таким чином, А. Волошин погоджувався розглядати лише питання про передачу Угорщині територій з переважно угорським

населенням, зберігаючи автономію Карпатської України, що викликало угорську агресію, підкріплену окупаційними настроями Німеччини.

Даючи оцінку діям уряду А. Волошина, П. Стерчо стверджував: «П'ятимісячне існування Карпато-Української держави, хоч навіть у федерації з чехами і словаками, в загальному мало колосальне значення не тільки для карпатських українців на даному відтинку часу, але й вирішило раз і на всі часи приналежність Закарпаття до України. Для загальної української справи ці події прислужились тим, що при їх наявності не було заактуалізовано ідею визвольної боротьби, і то не тільки в усіх родах світової преси. Події в Карпатській Україні поставили українську проблему у даному відтинку часу в позицію найважливішої проблеми між політиками багатьох держав» [59, с. 221]. Політичні орієнтири таких подій, застосовані Августиним Волошиним, на наше переконання, склали нову віху у процесі національного відродження, формуванні новітньої національно-державницької ідеології, боротьбі за самостійне існування України.

Позитивно оцінював внутрішньополітичну діяльність уряду Карпатської України та її президента В. Косик, відзначаючи, що «автономний уряд Карпатської України намагався протистояти всім проблемам і особливо спробам дестабілізувати країну. Щоб зашкодити іноземному впливу через політичні партії меншин, узгоджено підтримку партії, що об'єднувала українські течії» [61, с. 66]. Проте, В. Косик вважав, що намагання А. Волошина покращити становище Карпатської України жодним чином не впливали на рішення Німеччини щодо приєднання території закарпатського краю до Угорщини. Щодо питання Карпатської України, як зауважував В. Косик, то жоден аргумент не міг змінити рішення Гітлера. Коли йому нагадували що цей регіон збудив великі надії в українстві, Гітлер, за словами Ріббентропа, обмежився тим, що відповів: «Це трагічно, але неминуче». Він спростовував заяви, згідно з якими він був вплутаний в українські справи: «Якщо я був би пов'язаний з українцями та їх політичними планами, то у Відні не проголошувалося б арбітражне рішення,

яке зробило Закарпатську Україну «нежиттєздатною» [61, с. 67]. Варто відзначити також, що автором у згаданому вище дослідженні наведено уривки листів, які підтверджують факт звернення А. Волошина до найвищих чинів сторін Мюнхенської угоди, яка була підписана 30 вересня 1938 р. з метою вирішення питання приналежності територій історичної області Верхньої Угорщини, з переважно угорським населенням (південних районів Словаччини і Підкарпатської Русі) задля захисту та підтримки проголошеної незалежності Карпатської України, що фактично передбачало протекторат. Однак, таке прохання не було задоволено жодною зі сторін, що не зупинило боротьбу А. Волошина за самостійну суверенну державу, її соборність, цілісність та неподільність.

Актуальність нашого дослідження підтверджується також наявністю значної кількості наукових та науково-практичних конференцій і семінарів, в тому числі й міжнародних. Безперечно, праці присвячені А. Волошину як державотворцю, громадсько-політичному діячу та річницям проголошення незалежності Карпатської України, спрямовані на утвердження в суспільстві принципу верховенства права, та мають особливе значення в умовах подальшої розбудови України як правової та демократичної держави. Серед таких, можна назвати наступні: «Українські Карпати. Матеріали міжнародної наукової конференції «Карпатська Україна: етнос, історія, культура» (Ужгород, 1993), «Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні. Матеріали науково-практичної конференції». (Ужгород, 5–6 травня 1992 р.), «Культура Українських Карпат: традиції і сучасність». (Ужгород, 1–4 вересня 1993 р.), «Карпатська Україна і Августин Волошин. Матеріали міжнародної наукової конференції «Карпатська Україна – пролог відродження української державності» (Ужгород, 11–12 березня 1994 р.), «Карпатська Україна: національне відродження. Політичний розвиток. Персоналії» (Ужгород, 1996), «Карпатська Україна: питання державно-правового розвитку і міжнародного становища». (Ужгород, 10–11 березня 1999 р.), «Закарпаття в складі Чехословаччини. Проблеми відродження і національного розвитку».

(Ужгород, 28 жовтня 1999 р.), «Карпатська Україна в контексті українського державотворення». (Ужгород, 12–13 березня 2009 р.), «Августин Волошин і розвиток педагогічної думки на Закарпатті в першій половині ХХ століття». (Ужгород, 13–14 березня 2014 р.) та інші.

Низка статей у збірнику «Красне поле: про Карпатську Україну» розкривають різні аспекти громадсько-політичної та культурно-освітньої діяльності А. Волошина [99]. Розвитку української мови на Закарпатті й провідної участі в цьому процесі А. Волошина, присвячені праці П. Чучки, зокрема «Августин Волошин і утвердження літературної мови в Карпатській Україні» [100].

Варто відзначити, що особливу увагу серед дослідників привертає педагогічна та просвітницька діяльність А. Волошина, яка особливо в роки незалежності України є прикладом духовного наставництва та патріотичного просвіту серед молоді. До таких праць, зокрема, можемо віднести «Августин Волошин – духовний діяч та видатний вчений-педагог» за авторством М. І. Кляп та М. П. Кляп [101], монографію М. І. Кляп «Педагогічна та освітньо-культурна діяльність Августина Волошина в міжвоєнний період (1919 –1939)» [42], «Антологію педагогічної думки Закарпаття (XIX – XX ст.)» В. Гомонная [40, с. 89–95].

У цих та інших виданнях дослідники торкаються питання державно-правової та публіцистичної діяльності А. Волошина. Так, М. Кухта в праці «Роль педагогічної преси Закарпаття (20 – 30-і рр. ХХ ст.) у формуванні виховного національного ідеалу» [102] розкриває роль періодичних видань у становленні і розвитку національного усвідомлення населення закарпатського краю, формуванні місцевої інтелігенції з числа освітян, зокрема, на основі багаторічних наукових напрацювань А. Волошина.

Історичний етап еволюційного розвитку світової спільноти сьогодні характеризується як глобальний інформаційний простір, в якому головними продуктами виробництва інформаційного суспільства мають стати інформація і знання. Тому, на шляху до відтворення історичної правди про

громадську та державотворчу діяльність А. Волошина, важливим є вільний доступ широкого загалу до статей, публікацій, наукових праць, які так чи інакше торкаються його постаті. Саме тому, в рамках нашого дисертаційного дослідження вважаємо за потрібне дослідити наявні у всесвітній мережі Інтернет інформаційні джерела, які містять згадки про А. Волошина-діяча, його погляди та діяльність.

Проведений нами аналіз таких джерел, а також власні спостереження, засвідчують, що у електронних виданнях, які з'являються останнім часом, А. Волошин фігурує в основному як громадсько-політичний діяч, педагог, журналіст, літератор, рідше як державний діяч, а про його національну правотворчість й взагалі не згадується.

Також, переважно у світлі суспільно-політичної, громадської, педагогічної діяльності досліджено життєвий та творчий шлях А. Волошина. Переважна більшість наукових досліджень можна охарактеризувати як такі, що висвітлені в дусі історичної правди та наукового об'єктивізму і дають змогу побачити А. Волошина як найбільш визначну постать Закарпаття першої половини ХХ ст.

На противагу, з'являються публікації, які характеризують діяльність А. Волошина з протилежного боку, здебільшого у вимірі історичного суб'єктивізму та політичної заангажованості.

Так, на деяких Інтернет-сайтах зустрічається думка про те, що до складу першого уряду тодішньої автономної Підкарпатської Русі увійшов та пізніше «став прем'єром ставленик гітлерівської Німеччини уніатський священик Августин Волошин» [63].

Ужгородська газета «Карпатський євро міст» розмістила статтю П. Годьмаша «А. Волошин та його захисники», у якій зазначалося: «...лідером свого народу А. Волошин ніколи не був». І далі: «Ми сумніваємося в тому, що ім'я А. Волошина гідне... бути записане золотими літерами в історію України». Так представники деструктивних сил зустріли звістку про присвоєння звання Героя України А. Волошину [57, с. 27].

З огляду на наведене вище, можемо говорити про неаргументованість і відсутність історичного та документального підтвердження таких слів, що не є перепорою для поширення відомостей, які формують упереджене та однобічне сприйняття постаті А. Волошина. На нашу думку, така неоднозначність у зображенні президента Карпатської України та подій кінця XIX початку XX ст. і сьогодні виступає приводом для дискусій та політичних маніпуляцій як провладних, так і опозиційних сил в Україні та за її межами. Причиною тому, на наш погляд, є штучно створена недостатність відомостей про життя та діяльність А. Волошина, що унеможливує використання його досвіду державотворчості та самоідентифікації суспільства в реаліях українського простору. Вважаємо за доцільне звернути увагу й на той факт, що фактично в окупаційних умовах населення Карпатської України досягло усвідомлення своєї національної приналежності та єдності. Держава, очолювана А. Волошином, культивувала ідею соціальної відповідальності основаної на патріотизмі та служінні власному народу, що в умовах сьогодення на жаль не прослідковується, а лише акцентує увагу на функціонуванні апарату держави задля задоволення політичних амбіцій, можновладства та тоталітарного владарювання в проголошених «демократичних умовах».

Отже, проведений нами історіографічний огляд дозволяє стверджувати, що науковцями різних галузей пізнання було здійснено значний вклад у дослідження багатогранної діяльності А. Волошина. Необхідність вивчення державно-правових поглядів президента Карпатської України, історичних процесів періоду його діяльності та зворотний вплив його поглядів на суспільний розвиток сучасної української держави зумовлює необхідність створення узагальнюючої, комплексної праці.

Такий доробок матиме за основу вже наявні напрацювання, дозволить простежити еволюцію української державницької ідеї, скласти цілісну картину політико-правової думки першої половини XX ст. та з позиції

неупередженості і об'єктивності проаналізувати державницькі ідеї Августина Волошина в умовах сьогодення.

1.2. Джерельна база дослідження

Успішний розвиток історії правових і політичних вчень як науки у сукупності емпіричних, теоретичних і практичних знань, отриманих науковим співтовариством, значною мірою залежить від комплексної і цілісної джерелознавчої бази здійснюваних досліджень. Оскільки з одного боку наука представляє об'єктивне знання, а з іншого – процес його отримання і використання людьми, історіографія науки повинна брати до уваги не тільки історію думки, а й історію розвитку суспільства в цілому.

В процесі національно-державної розбудови суверенної України, духовного відродження українського народу, піднесення його правосвідомості, гострою суспільною потребою стало відновлення історичної правди та дослідження правотворчої і державотворчої діяльності А. Волошина. На наш погляд, при проведенні такого дослідження вважаємо за доцільне відкинути застосовувану раніше заідеологізованість та штучну політизованість. Також, реалізація цього завдання є неможливою без ґрунтовного переосмислення усього історичного шляху українського народу, зокрема, й населення Закарпаття, відображення в наявних джерелах історичних реалій періоду кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Недослідженість джерельної бази щодо постаті, поглядів та діяльності А. Волошина, подій на території Західної України досліджуваного періоду ставить перед вітчизняною наукою необхідність глибокого і всебічного вивчення його джерел.

Документи й матеріали, необхідні для одержання сукупності наукових фактів з даного питання, виявлені нами за допомогою загальноприйнятих джерелознавчих методів дослідження. Тому, при визначенні джерельної бази дослідження ми керувалися певними методологічними орієнтирами. Головними серед них є принципи об'єктивності, єдності історичного та

логічного, громадсько-політичної, правотворчої зумовленості у діяльності А. Волошина.

Проведене нами наукове дослідження здійснювалося шляхом комплексного аналізу всієї сукупності джерел, де містилася та чи інша інформація стосовно даної проблематики. При цьому ретельно вивчено конкретні документи, зіставлено та об'єктивно оцінено отримані дані. За своїм характером одні джерела безпосередньо стосуються діяльності Августина Волошина, інші – історичних подій, що супроводжувались політичними та воєнними протиборствами на території Карпатської України в досліджуваний період.

До досліджуваних джерел нами були віднесені й ті, що опосередковано характеризували правовий статус українських земель, вплив зовнішніх та внутрішніх чинників на процес державного будівництва, зовнішньої політики української держави.

Оскільки мова йде про документальні джерела, об'єктом дослідження в даному випадку виступає історична реальність, що пізнається за допомогою документів, які мають пізнавально-історичне значення та несуть інформацію про факти, події, котрі характеризують історичний процес та політико-правову діяльність Августина Волошина.

Джерельну базу дисертаційного дослідження складають різноманітні за своїм походженням документи, які нами виокремлено в такі групи: 1) матеріали архівних фондів (архівні джерела); 2) творчий доробок А. Волошина; 3) праці в галузі держави і права, що були написані сучасниками про Карпатську Україну кінця XIX – початку XX ст. і в яких згадуються окремі ідеї та погляди Августина Волошина; 4) матеріали сучасної періодики; 5) мемуарна література.

Довготривала історія боротьби А. Волошина та його соратників за незалежність Карпатської України і втілення власних державницьких ідеалів залишили багатий документальний слід. Нині у складі Національного архівного фонду України та закордонних архівних установ можна відшукати

значну кількість матеріалів, що з різних сторін висвітлюють історичний феномен українського націоналізму, особливо в роки життя та діяльності А. Волошина. Таким чином, до першої групи джерел відносимо матеріали, які є основою вивчення життєвого шляху, публіцистично-просвітницької, громадсько-політичної та державно-правової діяльності А. Волошина.

Окремі архівні матеріали містяться у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) в м. Києві, зокрема у фонді № 3953 «Управа української колонії в Подебрадах (Чехословаччина)» [65] знаходиться інтерв'ю А. Волошина в газеті «Нова Свобода» цікаве особистісними спрямуваннями новообраного прем'єра Карпатської України та завданнями, які ставила перед собою нова влада. Так, А. Волошин ставив за мету оборону цілісності краю, недоторкості територіального устрою автономії, подальшу боротьбу за свої права та висловлював надію на закріплення здобутої свободи завдяки підтримці «великих прихильників серед великих держав».

На пильну увагу дослідників історії Карпатської України та державницької діяльності її президента заслуговують і фонди Державного архіву Закарпатської області (ДАЗО) в м. Ужгороді та м. Берегові. В ході ознайомлення з ними виявлені матеріали про діяльність уряду Карпатської України та її військового формування – Карпатської Січі, які відображають процес зародження планів створення національних збройних сил, організаційно-розпорядчі матеріали, інструкції, звіти президента А. Волошина.

У фонді № 5с/19 вміщено Статут Організації Народної Оборони «Карпатська Січ», яка з ініціативи уряду Августина Волошина була реформована на місцеві збройні сили [72]. Це вкотре доводить його далекоглядні цілі щодо оборони державних і національних інтересів Карпатської України, всесторонньої підтримки уряду А. Волошина для забезпечення ладу та безпеки, плекання оборонного духу закарпатських українців.

Зокрема, особливої уваги заслуговують документи, які є розпорядженнями уряду Карпатської України, до прикладу про зміну назви «Підкарпатська Русь» на «Карпатська Україна» [66]. Також, знаходимо лист урядового делегата Ю. Гусная до А. Волошина, тодішнього очільника Карпатської України, про дипломатичні переговори з Угорською урядовою делегацією, проекти Угорської делегації по національному питанню меншинств Карпатської України. Крім того, у листі є цікавою вимога Ю. Гусная про заміну вживання терміну «рутен» (похідний від русин) на «українець» [67]. Однак, варто відмітити, що на сьогодні за рішенням Закарпатської обласної ради 1992 р., кожен житель Закарпатської області має право вільно визначатися, українець він чи русин [68].

У цьому ж архіві знаходиться фонд № 3, що містить вимогу прокурора Велико-Березнянського округу щодо засудження громадянки Є. Гроскопф за осудження Августина Волошина і його влади [69]. Варто зауважити, що такий факт, з одного боку, свідчить про наявність цензури, тобто контролю держави над публічним виявом думок громадян, який забезпечувався шляхом притягнення до відповідальності, закріпленої у нормативно-правових актах періоду прем'єрства Волошина. З іншого боку це пояснюється тим, що А. Волошин, на наше переконання, вживав заходів для захисту громадян від насадження руйнівних думок. Такі методи позбавляли загарбників можливості скомпрометувати А. Волошина та його соратників перед народом, маніпулювати суспільною свідомістю, поширювати зневіру та придушити патріотичні настрої серед населення Закарпаття.

Також, в архіві можна знайти рішення та розпорядження президента Карпатської України, опубліковані в «Урядовому віснику» в 1939 р., щодо врегулювання на законодавчому рівні механізму функціонування судових установ, порядку застосування амністії. Окрему увагу в умовах політичного напруження привертає визначення політичного правопорушення як «вчинків намірених проти внутрішньої або зовнішньої безпеки, конституції, внутрішнього ладу, територіальної нероздільності, публичних заряджень,

чести або поваги держави». Разом з тим, у фонді № 109 «Циркуляр президії уряду Карпатської України про наявність міністерств і компетенцій їх і уряду» міститься розпорядження уряду щодо упорядкування «виборчого права державних громадян окупованої території (області) і деякі постанови про виборчі списки» [70].

Чимало документів у згаданих фондах торкаються врегулювання та закріплення державності, здобутої конституційним шляхом, зокрема, доцільним також буде звернути увагу на звернення Прем'єр-міністра Карпатської України А. Волошина до народу із закликом до самостійної розбудови незалежної держави, що зберігається у фонді № 4465 [71].

Натомість, у Центральному архіві Міністерства державної безпеки Росії в м. Москва (ЦАМДБ Росії) міститься лише «Особова справа А. І. Волошина», яка дала змогу з'ясувати такі дискусійні питання як мотиви орієнтації уряду Карпатської України на Німеччину, відносини між політичними силами Закарпаття і ОУН, часткову зміну орієнтації А. Волошина та членів його кабінету після окупації краю Угорщиною. Зауважимо, що зазначені відомості були оприлюднені М. Вегешем у своїх працях [18, с. 8].

Чимало цікавих документів що стосуються життя і діяльності А. Волошина опинилося за кордонами України, в іноземних архівосховищах та бібліотеках. Насамперед це стосується Державного архіву Угорщини та військово-історичного архіву Угорщини у м. Будапешт, а також архіву Міністерства закордонних справ Чеської Республіки і військово-історичного архіву Чеської Республіки в м. Прага.

Суттєву допомогу при проведенні дослідження склали документи з фондів цих архівів, а саме нормативно-правові акти Карпатської України, публікації тогочасної преси (насамперед офіційні періодичні видання), офіційні збірники документів різних формацій національної державності.

Пошук архівних джерел проводився нами за ознакою їх відомчої належності, тобто з урахуванням причетності конкретної державної інституції Карпатської України до розбудови незалежної єдиної держави.

Як відомо, архівні джерела мають ряд переваг з точки зору їхньої змістовності, конкретики й безпосередності перед іншими джерелами. Їх вивчення дозволяє простежити хід процесу розвитку національно-визвольного руху та становлення А. Волошина як законотворця. Такі документи дійсно значною мірою позбавлені суб'єктивізму мемуарної літератури та досліджень деяких науковців. Крім того, деякі матеріали, пов'язані з державотворчими процесами в Карпатській Україні 30-40 рр. ХХ ст. мали таємний або цілком таємний характер, до деяких з них, зокрема, що стосуються переслідування А. Волошина та його соратників, які стали в'язнями сталінських таборів ГУЛАГу і на сьогодні обмежено вільний доступ.

Різноманітні за своєю класифікацією матеріали, що склали другу групу джерел та мають найбільший науковий інтерес для дисертанта, становлять праці А. Волошина. З них можемо виокремити роботи, що здебільшого стосуються його суспільно-політичних поглядів і переконань. Так із ґрунтовних творів перш за все потрібно виділити такі, як «Наш націоналізм» (1935 р.), в якому автор засуджує національний нігілізм та прославляє християнський націоналізм, що «дивиться на рід людський, як на велику родину дітей Божих, як на велику соціальну одиницю, в якій суть менші одиниці, одиниці націй, держав, країв, громад і родин. Наш націоналізм знає ширшу і вужчу координацію, знає дальшу і ближчу солідарність» [73]. Серед політико-правових праць діяча заслуговують уваги, зокрема: «О письменном язичі подкарпатських русинов» (1921 р.) [80], «Дві політичні розмови» (1923 р.) [80], «Спомини» (1923 р.) [21], «Ко вопросу політичної консолідації» (1923 р.)» [76], «О соціальному вихованню» (1924 р.) [81], «Народна свідомість» (1930 р.) [79], «Боротьба за прапор» (1934 р.) [77], «Початки національного пробудження на Підкарпатській Русі» (1936 р.) [80],

«Гаслова політика» (1937 р.) [78], «Про шкільне право будучої української держави» (1942 р.) [82].

Такі роботи А. Волошина є, на наш погляд, фундаментальною основою, що дозволила визначити його внесок у розвиток державно-правової проблематики, розробку сучасних модифікацій у галузі суверенітету, методологічних проблем права, правового положення особи та громадянина, побудову правової держави тощо.

Змістом «Споминів» А. Волошина є релігійно-національна боротьба карпатських українців греко-католиків проти угорського шовінізму до закінчення Першої світової війни 1918 р. і у перші роки свободи. У своїх споминах А. Волошин писав про початки великого відродження Закарпаття.

У рамках здійснюваного дослідження не менш цікавою є публікація А. Волошина «О соціальному вихованню», в якій автор виступає прибічником знищення інституту рабства, нерівності й несправедливості, звільняє жінку й показує на права дітей. Він також простежує взаєморозвиток понять індивіда і товариства, політичних і соціальних умов життя людини, що становлять основу для побудови громадянського суспільства.

Так, у роботі «Народна свідомість» А. Волошин говорить, що «лиш свідомо громада, яка знає силу свою, яка є зв'язана сильними узами своїх ідей, не розпадеться так легко», тобто, суспільство, еднаючись на ідеалах патріотизму, стає правомочним та робить державу міцнішою. Крім того, Волошин у праці окреслює значення державної символіки для народу, відзначаючи при цьому «щоби тот прапор був символом нашої народности, знаком наших ідей, наших бажань і надій, щоби члени наші з тим прапором публічно, щоби в днях церковних або державно-народних свят над будинком читальні наш синьо-жовтий прапор підносив теплоту свята».

В продовження захисту та відстоювання права на державну символіку Підкарпатської Русі А. Волошин у «Боротьбі за прапор» зазначає, що прапор прийнятий історією та традицією Закарпаття не повинен переслідуватися, а навпаки, має бути шанований та повинен використовуватися урядом та

іншими органами державної влади. Водночас, автор домагався, щоб керівництво держави видало розпорядження всім державним і самоуправним урядам використовувати державну символіку Підкарпатської Русі поряд з іншою.

Багато уваги об'єктивній політичній оцінці експонентами подій періоду початку ХХ ст. А. Волошин приділяє у праці «Гаслова політика». Саме тут йдеться про ефективне запобігання та заборону гаслової політики, висловлювань та виступів, що не підтверджувалися на його думку жодними фактами та паплюжили поборників патріотизму.

В умовах формування та реалізації національних принципів освітньої політики та закладення засад суспільної правотворчості вагомою є публікація А. Волошина «Про шкільне право будучої української держави». Розвиток правової освіти, на думку А. Волошина, визначав правосвідомість громадян, їх активну правову позицію у становленні високих моральних цінностей та державницьких ідеалів.

До третьої групи джерел відносяться праці в галузі держави і права, що були написані сучасниками про Карпатську Україну кінця ХІХ – початку ХХ ст., які торкаються життя та діяльності А. Волошина, та праці присвячені його постаті.

Надзвичайно пізнавальними та цікавими для теми нашої дисертаційної роботи в рамках дослідження становлення А. Волошина як культурно-національного і громадського діяча є праці М. Вегеша такі як «Августин Волошин. Життя і помисли Президента Карпатської України» [18], «Короткий життєпис Августина Волошина (1874–1945)» [29], монографія «Августин Волошин. До 120-річчя від дня народження видатного громадського, культурного та церковного діяча України» [30], колективна монографія «Августин Волошин. Життя і помисли президента Карпатської України» [32]; В. Бірчака «Августин Волошин. Його життя і діяльність» [1], В. Гренджі-Донського «Отець д-р Августин Волошин» [6], «Короткий

життєпис державного секретаря о. Августина Волошина» [7]; дослідження О. Мишанича «Життя і творчість Августина Волошина» [51] тощо.

Політико-правові погляди Августина Волошина в контексті державотворчих процесів в Україні розкриваються в монографічному дослідженні А. Штефана «Августин Волошин – президент Карпатської України» [19], праці П. Сміяна «Революційний і національно-визвольний рух на Закарпатті кінця XIX – початку XX ст.» [9], історіографічних роботах М. Ротмана «Напередодні Другої світової: З історії Закарпатської комуністичної організації 1933–1938 рр.» [15], Б. Співака «Нариси історії революційної боротьби трудящих Закарпаття в 1930–1945 рр.» [16], М. Болдижара «Закарпаття між світовими війнами» [43], В. Косика «Україна і Німеччина у Другій світовій війні» [61], монографії П. Стерчо «Карпато-Українська держава: До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках» [59] та ряді робіт М. Вегеша «Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців» [36], «Карпатська Україна (1938–1939 рр.) у загальноєвропейському історичному контексті» у двох томах [38], «Історія Карпатської України (1938–1939 рр.): у двох томах» [37].

Чимале наукове значення для оцінки науково-публіцистичної та освітньої діяльності А. Волошина в контексті побудови правової держави на Закарпатті мають також праці: М. Вегеша «Августин Волошин: християнська етика – шлях до цивілізованих націй» [34], В. Гренджі-Донського «Августин Волошин і вдячність п. начальника шкільного реферату» [8], Ю. Балеги «Августин Волошин як культурно-освітній діяч» [26], «Культурно-освітня діяльність А. Волошина» [27], М. Кляп «Педагогічна та освітньо-культурна діяльність Августина Волошина в міжвоєнний період (1919–1939)» [42], В. Туряниці [50], В. Маркуся [47], І. Поп [49], Ф. Ковача [48], В. Тарасюка [57], Т. Беднаржової «Августин Волошин – державний діяч, педагог-мислитель» [54] та колективна монографія під редакцією В. Гомонная, В. Росула, М. Талапканича «Школа та освіта Закарпаття» [41].

Крім того, вплив державницької діяльності А. Волошина та значення його ідейних надбань для державно-правового будівництва в Україні частково прослідковується у роботах М. Вегеша, Г. Дем'яна, Т. Беднаржової, І. Буковського, О. Довганича, В. Маркуся, В. Гренджі-Донського, П. Магочія тощо.

Четверту групу джерел, використаних при написанні дисертації, складають сучасні періодичні видання, які відновлюють історичну правду про національно-визвольні ідеї, правотворчу і державотворчу діяльність Августина Волошина, досліджену досі на недостатньому рівні, та актуалізують значення його ідейної спадщини в контексті консолідації українських земель. Серед них: газети «Вся Закарпатська правда», «Новини Закарпаття», всеукраїнська громадсько-політична газета «Демократична Україна», незалежна громадсько-політична газета «Трибуна» [83], всеукраїнська суспільно-політична газета «Газета по-українськи» [84], вісник історичного клубу «Холодний Яр», українська газета «Незборима нація» [85], всеукраїнська газета суспільно-політичної тематики «День» [86], газета, яку видає Конгрес Українських Націоналістів «Нація і Держава» [87], українські інтернет-видання «Українська правда» та «Українське слово» [89]. Цей джерельний пласт привернув увагу тим, що саме ці періодичні видання містять політико-публіцистичні праці, які відстоюють ідеї українського націоналізму як організованої форми політичного і громадського життя українського народу уособлюваних президентом Карпатської України А. Волошином, що особливо важливо на сучасному етапі української державності. Плюралізм думок цих видань спонукає до аналізу правотворчих та державницьких надбань А. Волошина та розгортає дискусію стосовно стану та перспектив розвитку української держави з огляду на впровадження в життя таких його здобутків.

До п'ятої групи джерел відносимо спогади, мемуари сучасників А. Волошина, які попри фрагментарність висвітлення його діяльності, містять відомості, котрі дозволяють побачити повну картину подій періоду

кінця XIX початку XX ст. на Закарпатті та дослідити роль А. Волошина в цих процесах.

Посилення у ті часи ідеологічного впливу сталінізму стало причиною скорочення видання мемуарів учасників національно-визвольних рухів, до того ж більша частина авторів споминів була репресована радянською владою, а їхні праці лише в одиничних випадках були видані значно пізніше.

Розвиває вказану думку і М. Вегеш, який відзначав, що «майже всі соратники Августина Волошина – будівничі незалежної Карпато-Української держави, яким вдалося вижити за часів хортистської окупації Закарпаття і уникнути сталінських таборів ГУЛАГу, видали за кордоном свої спомини про нього» [18, с. 41].

Так, у цій групі джерел на особливу увагу заслуговують спогади активних громадських діячів, друзів і соратників А. Волошина, зокрема, В. Бірчака [1], В. Гренджі-Донського [7], А. Штефана [19; 24], С. Росохи [91], П. Стерчо [59], В. Шандори [92; 93] та Ю. Химинця [94]. Незважаючи на деяку суб'єктивність, ці матеріали дозволяють більш детально відтворити історичний процес, зрозуміти настрої та сподівання діячів досліджуваної епохи, зокрема й тих, хто стояв разом з А. Волошином біля витоків формування і становлення державності в Закарпатті.

Крім того, важливим і надзвичайно цінним джерелом є спогади самого А. Волошина опубліковані в україномовному часописі «Карпатський голос» [21].

Підводячи підсумок, варто підкреслити, що й сьогодні актуальним залишається визначення внеску А. Волошина в побудову незалежної, правової держави, основою якої є пропаговані та втілювані ним підходи щодо державного суверенітету, захисту прав і свобод громадян, розбудови громадянського суспільства та утвердження національного духу української нації.

Тому, цілком очевидним є те, що ще у працях сучасників приділялася велика увага постаті А. Волошина та його діяльності. Прихід радянської

влади на Закарпаття супроводжувався замовчуванням вітчизняною історіографією долі А. Волошина та його здобутків. Водночас, намагання об'єктивно оцінити спадщину президента Карпатської України в контексті вітчизняних політико-правових зрушень здійснювались деякими західними дослідниками, в першу чергу репресованими соратниками А. Волошина, що знаходились у еміграції.

Виникнення пострадянського простору та проголошення Україною незалежності надало можливість об'єктивно та неупереджено дослідити і оцінити діяльність та ідейні надбання А. Волошина. Варто відзначити, що на сьогодні ґрунтовно досліджено політичну, громадську, культурну, педагогічну сфери його діяльності, проте недостатнім залишається розкриття А. Волошина як державного діяча та правотворця.

Висновки до розділу 1

1. Проведений історіографічний огляд дозволяє стверджувати, що в українській історико-правовій думці тривалий час не приділялась належна увага теоретико-правовій спадщині А. Волошина, адже в радянський період постать і праці державного діяча замовчувалися та залишалися майже невідомими в широких наукових колах. Водночас, намагання об'єктивно оцінити діяльність та здобутки Президента Карпатської України в умовах вітчизняних державно-правових зрушень здійснювались деякими дослідниками, в першу чергу репресованими соратниками А. Волошина, що знаходились у еміграції, а саме: В. Бірчаком, В. Гренджою-Донським, П. Стерчом, А. Штефаном тощо.

Виходячи з хронології та тематики наукових досліджень історіографію роботи склали праці вітчизняних та зарубіжних науковців і діячів, зокрема, сучасників А. Волошина, праці радянського періоду, а також праці, видані з часу проголошення незалежності України, що в свою чергу дозволило розкрити державно-правові погляди діяча.

Досліджені праці стосуються як безпосередньо праць А. Волошина, так і аналізують його ідейні надбання у контексті вивчення поглядів, переконань та діяльності діяча, оскільки у процесі розбудови суверенної держави поряд із використанням позитивного досвіду інших країн великого значення набувають здобутки вітчизняної політико-правової думки.

2. Джерельну базу дисертаційного дослідження складають різноманітні за своїм походженням документи, які нами виокремлено в такі групи: 1) матеріали архівних фондів (архівні джерела); 2) творчий доробок А. Волошина; 3) праці в галузі держави і права, що були написані сучасниками про Карпатську Україну кінця ХІХ – початку ХХ ст. і в яких згадуються окремі ідеї та погляди А. Волошина; 4) матеріали сучасної періодики; 5) мемуарна література.

РОЗДІЛ 2.

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ТА ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ПОГЛЯДИ

А. ВОЛОШИНА

2.1. Становлення та розвиток політико-правових поглядів

А. Волошина у контексті його культурно-національної і громадської діяльності

А. Волошин, його широкомасштабні наукові досягнення, громадсько-політична, педагогічна, культурна та державницька діяльність продовжує викликати неабиякий науковий та практичний інтерес сучасників. Оцінка її різними авторами, які намагаються осягнути постать А. Волошина, як і в роки життя діяча, так і до сьогодні, різняться – від абсолютного захоплення й наслідування до цілковитого заперечення й критики.

Втім, багата спадщина, яку залишив по собі український мислитель, вже стала невід'ємною частиною вітчизняної історії, не лише закарпатського краю, а й України загалом, однією з першопричин її якісної еволюції у бік наукової обґрунтованості, а також послугувала утвердженню ліберально-демократичних цінностей українського суспільства.

Наукові пошуки вченим суспільно-політичного ідеалу складно відділити від його громадської та політичної діяльності. Становлення А. Волошина як культурно-національного та громадського діяча відбувалося в тісному зв'язку з його громадською, політичною, науково-публіцистичною діяльністю, керівництвом та участю у роботі суспільно-громадських установ та організацій.

Волошинський рід бере свій початок від лібертинів [36, с. 412]. Народився А. Волошин 17 березня 1874 р. в сім'ї священика. Батьки майбутнього культурно-національного, громадського, державного діяча, а згодом й президента були виховані у дусі християнської моралі, яку пізніше намагались прищепити своїм дітям.

М. Вегеш підкреслює, що саме виховання в селянському оточенні, у національно-свідомій родині, де панували добрі народні звичаї й традиції, багатий закарпатський фольклор, сформувало в талановитого хлопчика глибоко патріотичний світогляд [36, с. 412].

Сім'я відіграла важливу роль у вихованні Августина. Неабияке значення мало і те, що його батько будучи високоінтелегентною людиною свого часу, розмовляв з сином тільки рідною мовою, прививаючи йому любов до мови українського народу, яку А. Волошин, в свою чергу, пропагував упродовж всього життя.

Християнський світогляд і патріотизм стали домінантами широкомасштабної діяльності А. Волошина у всіх сферах суспільного життя.

Доречними є настанови А. Волошина про виховання у сім'ї взагалі і про формування морального характеру в батьківському домі [40, с. 92], в яких він звертає увагу на взаємовплив сім'ї, школи, громадськості та церкви на виховання справжнього громадянина своєї держави, що є надактуальним в умовах сьогодення.

Важливою особливістю А. Волошина-діяча є те, що він опанував понад 10 мов, здобув на той час різносторонні знання в галузі богослов'я, точних і гуманітарних наук, долаючи сходинку за сходинкою в багатоступеневій системі освіти.

Після початкової сільської школи й опанування угорської мови в звичайній школі батьки віддали його до 8-класної Ужгородської гімназії, де з 1883 р. по 1892 р. в навчально-виховний процес впроваджувалась мадяризація, що зумовлювало проведення навчальних занять в гімназії угорською мовою, спрямування учнів на формування патріотичного угорського духу. Водночас, існувала заборона спілкування між учнями та вчителями будь-якими мовами окрім угорської. Також, гімназійна бібліотека не мала жодної руської книжки, що унеможливлювало розвиток та поширення культури української нації. Вже тоді А. Волошин склав свій перший іспит національно-патріотичної зрілості. За прикладом рідних, що не

піддалися змідаризуванню, він сам вистояв перед випробуванням стати поборником угорської держави, адже це відкривало можливості для успішного продовження кар'єри. В тяжких умовах навчання угорською мовою, заборони рідного слова А. Волошин зберіг вірність своїм родовідним кореням, що було проявом патріотичності поряд зі сформованою правовою свідомістю.

Після закінчення гімназії у 1892 р. як обдарований учень А. Волошин вступає на теологічний факультет Будапештського університету імені Пазманя, навчання у якому залишає через рік у зв'язку зі станом здоров'я. Так, у 1893 р. Волошин, повернувшись до Ужгорода, продовжує навчання у теологічному ліцеї, який закінчує у 1896 р.

У 1897 р. його було висвячено і призначено священиком в Цегольнянській церкві. Відтак, О. Данко відзначає, що працюючи в Цегольнянській церкві м. Ужгорода, Волошин рівночасно продовжував студії як приватист на Високій Педагогічній Школі в Будапешті, здобуваючи там диплом із спеціальності математики і фізики з правом викладати в горожанських школах та учительських семінаріях [97, с. 112].

Навчання в Будапешті відзначилося впливом багатьох викладачів на правову свідомість та громадянську позицію А. Волошина, внаслідок чого він пройнявся ідеями слов'янської єдності, що утвердило його культурно-національні спрямування.

На думку М. Кляп, саме навчанням у Будапешті завершилось формування А. Волошина як педагога, талановитого наставника молоді. І вже з кінця 90-х років XIX ст. А. Волошин виступає перед нами як вчений-педагог, людина, що знала близько десяти різних мов, історію і культуру Карпатської Русі, Угорщини, народів сусідніх країн, захоплювався минулим і сучасним Галичини, всієї України, Росії. А. Волошин усе більшу роль відігравав в духовному житті краю, зокрема, Ужгорода, де він жив і працював, в діяльності єпархії. Він активно включився і в громадсько-культурне життя, боротьбу за народну справу [18, с. 180].

Крім того, велику роль у подальшому становленні Августина Волошина як громадського діяча відіграло його захоплення вивченням та дослідженням архівних документів, що зберігалися в архівосховищах Будапешта, наукових праць та матеріалів про історію Закарпатського краю. Так формувалася думка Волошина щодо освітньої політики, яка повинна ґрунтуватися на моральних принципах та патріотичних ідеалах, відновленні історичної правди і збереженні традицій, звичаїв українського народу. Зокрема, А. Волошин вважав доречним при викладанні історії ставити перед собою наступні завдання: «1) пояснити, як дійшла наша нація і взагалі ціле людство до нинішнього рівня культури, як розвивається нинішній родинний, громадський і національний устрій. 2) розвивати любов до своєї батьківщини, викликати зацікавлення, співчуття і любов до заслужених історичних діячів, нації й цілого людства, викликати захоплення до ідей та інституцій, які спричинились до піднесення добробуту рідного народу та цілого людства. 3) пояснити причини поодиноких поступів або упадків культурного розвитку» [54, с. 117]. Такі завдання, на наш погляд, допомогли б педагогам виховати у кожному учневі свідомого громадянина, який у майбутньому здатен бути активним учасником громадських ініціатив та впливати на суспільно-політичні перетворення української держави.

З того часу і до кінця життя школа, освіта, а також культурно-освітня та громадсько-політична діяльність, яка була спрямована на виховання української самосвідомості з метою побудови сильної, незалежної та правової держави стала невід'ємною частиною його життя.

Відтак, починаючи з 1900 р. А. Волошин обіймав посаду професора учительської семінарії в Ужгороді, а з 1917 р. по 1938 р. був директором цієї установи. Під його керівництвом виховувалися учительські кадри, які багато зробили для національного відродження Закарпаття.

Говорячи про розвиток української педагогічної думки, вважаємо за потрібне наголосити на значній ролі у цьому процесі теоретичних надбань і просвітницьких ідей А. Волошина, які визріли й матеріалізувалися у

суспільно-педагогічному середовищі закарпатського краю та стали невід'ємною частиною національного культурно-освітнього поступу.

Зауважимо, що у 1985 р. видавництво «Карпати» опублікувало збірник документів, в якому під числом 10 вміщено лист комісії, яка в 1904 р. писала єпископу Мукачівської уніатської єпархії про ліквідацію кирилиці й заміну її угорською азбукою. Цей документ трактується окремими вченими як доказ того, що Волошин приклав максимум зусиль, щоб ліквідувати викладання угорської мови в школах і запровадити вивчення предметів угорською мовою. Хотілося б висловити кілька міркувань з цього приводу. В 1907 р. міністр культури Угорщини Апоні видав проект закону «Про народні школи». Головною метою цього закону була насильницька мадяризація неугорського населення. Однак, якщо добре і тонко вникнути в справу, то Волошина не можна звинувачувати. У разі невиконання цього закону могла йти мова про закриття школи. Волошин вважав, що краще хай існує школа з окремими предметами угорською мовою, ніж її не буде взагалі. До того ж треба відмітити, що на угорську мову навчання, згідно з законом переходили тільки там, де 20 % населення вважали угорську мову рідною [18, с. 79].

Завдання науково-педагогічної інтелігенції визначалися переважно в політично-національній сфері, тобто поширенні національної свідомості як найважливішого засобу передумови виникнення національно-культурної автономії. Саме тому, в громадській та культурно-національній діяльності А. Волошина чільне місце займала ініціатива створення ряду шкіл у краї, долучення до організації товариства «Учительська громада», активна участь у роботі Педагогічного товариства Підкарпатської Русі (перша половина 1920-х рр.).

Звертаючись до творів Волошина, знаходимо його виступ на II з'їзді педтовариства у 1926 р., де ним було проголошено, що «наше товариство усилюється служити інтересам виховання нашої карпаторуської дитини. Задачею своєю постановило підпорвати так роботу правительства в тілі організації ведення шкіл, як і родичів і саму дитину. Ми як робітники науки

виховання своєю повинністю уважаємо: визволити дитину від всіх тих умов, серед котрих не міг би здорово розвинутися наш нинішній ідеал людини, і для того і хочемо переробити давню книжну школу на нову, діяльну, давню аристократичну на демократичну, школу формалізму, на школу науково-обосновану, на школу правди, на школу по правді практичну і руську. В нашім товаристві можуть родичі висловити свої погляди на роботу школи, один учитель може подати поради другому і так може ся витворити загальна картина цілої системи виховання і наuczання, котра указує на ошибки існуючих шкіл і на потреби дальших... Принцип виховання в природнонароднім дусі потребує передовсім, упознання самого себе, упознання рідного краю, упознання історії, землі, язика, літератури і потреб, упознання руської дитини» [80, с. 120-121].

Разом із тим, на думку О. Мишанича, як і «Просвіта», «Учительська громада» відіграла помітну роль у становленні українського Закарпаття, виховання молоді національно свідомими і активними у громадських справах синами свого краю. Оцінюючи роботу, газета «Нова Свобода» 3 липня 1938 р. назвала її «нашою рідною верховною організацією, нашою національною баштою, нашим вогнищем національної свідомості, дисципліни і культурності». Таким напрямом діяльності «Учительська громада» завдячує насамперед своєму провіднику А. Волошину [51, с. 15].

У липні 1938 р. в Ужгороді відбувся конгрес Учительської громади, на якому уже не вперше в промові А. Волошина наголошувалося на тому, що несвідомість так званих «руських» є найбільшою шкодою для розвитку народної культури. А відтак у резолюції цього конгресу наголошувалося: «Восьмий конгрес знову проголошує, що підкарпатські русини є частиною українського народу й тому всі стремління, що хотять ділити цей відламок під Карпатами на більше собі ворожих національностей, є протинародні, протидемократичні, протинаукові й шкідливі» [107, с. 107]. Промова Волошина, на нашу думку, є свідченням того, що єдність населення

Закарпаття та усїєї України, їх цїлісність, самостійність та недоторканість були для нього найвищою цїллю та визначали його життєвий шлях.

Враховуючи перехід закарпатських земель до складу Чехословацької республіки, тимчасово припинився процес мадяризації, а в частині виконання міжнародних зобов'язань, щодо розвитку освітньої та культурної сфер, економічного й соціального життя Підкарпатської Русі, було створено систему народних, спеціалізованих шкіл, гімназій, і таким чином сформовано цїле покоління соціально активних громадян.

Таким чином, можемо говорити про те, що з трьох держав-наступниць Австро-Угорської імперії, які успадкували від неї західноукраїнські землі, саме політика чехословацького уряду мала переважно демократичний характер, внаслідок чого було визнано за українським населенням право проживання на території Підкарпатської Русі, як єдиної адміністративної одиниці. Крім того, Чехословацька республіка надавала підтримку і фінансову допомогу деяким українським навчальним закладам, зокрема, Українському високому педагогічному інституту ім. М. Драгоманова, Українському вільному університетові та іншим організаціям, серед яких Центральний союз українського студентства, Музей визвольної боротьби України тощо.

На думку багатьох науковців, саме перебування під владою Чехословаччини стало для закарпатського краю періодом формування нового соціального досвіду та залучення закарпатської молоді до системи нових європейських суспільних відносин.

Так, громадська діяльність А. Волошина характеризувалася провідними ідеями щодо створення навчальних закладів для жінок, надання їм можливості впливати на громадсько-політичну позицію молоді та стану суспільства в цілому. Зокрема, він зробив чималий внесок у діяльність жіночої учительської семінарії. В цих починаннях він мав підтримку і допомогу своєї дружини Ірини Волошиної, заслугою якої є ініціатива

створення «Жіночого Союзу», що проводив у період міжвоєнного стану ряд політичних і просвітницьких заходів на Закарпатті у 20-х рр. ХХ ст.

Варто відзначити, що створювані та очолювані подружжям Волошиних заклади і установи так чи інакше були пов'язані із запровадженням в краї проведення культурно-освітніх заходів, які спрямовувалися не лише на розвиток та підтримку жіноцтва, дітей, молоді, а й пропагували українську мову, символіку та традиції. Про зростаючу відповідальність таких організацій свідчать надії, які покладав А. Волошин, сприяючи їх розвитку з метою покращувати і морально посилювати стан справ у вихованні молоді, формуванні їх правосвідомості та національної самобутності в умовах деморалізації і утиску окупаційних режимів.

Водночас, засобом вироблення єдиної позиції у галузі освіти й національного виховання була організація на теренах західноукраїнських земель громадських об'єднань, принципом яких виступало вираження правової і політичної позиції громадян-учасників, а метою – сприяння реформам у соціально-економічному, політико-правовому та культурно-освітньому розвитку тогочасного українського суспільства.

Варто відзначити й те, що з кінця 90-х рр. ХІХ ст. А. Волошин брав активну участь в культурному й видавничому житті Закарпаття, опублікував низку підручників для початкових і середніх шкіл, редагував і видавав єдину українську газету на теренах Угорщини «Наука» (1903–1918 рр.), згодом «Свобода» (1920–1938 рр.), які друкувалися етимологічним правописом і мовою, дуже близькою до народної [96, с. 116]. Саме з часу редагування «Науки» А. Волошиним часопис набирає чітко виражених національних ознак, впевнено стає на захист української мови, пропагує державність України.

Як відзначає Т. Беднаржова: «Всього два десятиліття знадобилося А. Волошину і його сподвижникам, аби, долаючи підступи лжерусинствуючого мадярського реваншизму і денационалізаторську політику чеської адміністрації, згуртувати здорові сили, виховувати в

Закарпатті національну еліту, відродити національну самосвідомість простолюду, підняти його до статусу державного народу. Мудрість і далекоглядність А. Волошина як національного провідника проявилась в його природженому умінні заглиблюватися в суть національних і соціальних проблем свого народу і вибрати єдиноможливий шлях їх вирішення. Маляри в 1919 р. залишили по собі в Закарпатті суцільну руїну»... А. Волошин зрозумів, що в таких умовах потрібно спиратися на національне виробництво й організовані форми спільнотних стосунків» [54, с. 7]. Тому, саме з його ініціативи було створено ряд підприємств та організацій, чим було закладено фундамент під створення у 1920 р. культурно-просвітнього товариства «Просвіта», яке відіграло чималу роль у піднесенні суспільної національної та правової свідомості населення Закарпаття.

Завдяки «Просвіті» з'явилася чисельна молода поросль, яка пізніше в умовах більшовицько-тоталітарного режиму на рідній землі та в країнах поселення українців у всьому світі усіма доступними засобами боролась за майбутнє України, за її незалежність і соборність.

Товариство поряд з іншими українськими організаціями Закарпаття мало за мету формування системи цінностей, що є історично сформованими та стосуються правової реальності суспільства. Їх діяльність була покликана спонукати громадян добровільно дотримуватися норм права, реалізовувати свої права і свободи, здійснювати громадський контроль за ефективністю правового регулювання. Крім того, такі організації мали можливість опосередковано впливати на процес законотворчості, впровадження правової освіти населення та як наслідок забезпечення законності та правопорядку в державі.

Водночас, Л. Дубчак у своїй монографії підкреслює, що необхідність правового виховання викликана зростанням ролі права в економічному, політичному і соціальному розвитку суспільства та держави. Право посідає одне з основних місць в арсеналі засобів держави з духовного розвитку молоді, яке не тільки відображає досягнутий рівень духовної культури

суспільства, а є її активним, творчим компонентом, у тому числі чинником визначення найважливіших параметрів поведінки молодих людей у структурі суспільних зв'язків [104, с. 170].

Такої ж думки дотримувався і А. Волошин, активно сприяючи розвитку освіти, науки, економіки, культури закарпатського краю. Розвиваючи правову культуру населення як основу для відтворення в суспільстві правового досвіду, підвищення інтелектуального та духовного потенціалу громади, він покладав всі сили на утвердження світоглядно-ціннісних орієнтацій і правових ідеалів, які б стали основою для національного самоусвідомлення населення Закарпаття.

Так, Г. Божук зазначає, що А. Волошин був засновником більшості прогресивних суспільно-громадських, національно-релігійних та соціально-господарських організацій, установ, фінансових закладів. Він одразу після розпаду Австро-Угорської імперії включився в громадсько-політичне життя краю, уболівав за його майбутнє. Ніхто інший у Карпатській Україні не був настільки популярним і не мав такого впливу на населення краю, як А. Волошин. Він виховав цілу плеяду національно-свідомих учителів для шкіл Закарпаття [95, с. 71].

Не викликає заперечень той факт, що А. Волошин дійсно користувався авторитетом серед науково-педагогічної інтелігенції завдяки своїй глибині та масштабності у підходах до висвітлення суспільних проблем.

Після окупації Карпатської України угорськими військами було заборонено діяльність будь-яких громадських організацій, використання української мови та розпочато переслідування активних діячів уряду Карпатської України, в тому числі й А. Волошина. Такі події стали причиною його переїзду в Прагу, де в подальшому А. Волошин працював викладачем Українського вільного університету, пізніше став його ректором.

Як влучно відзначає В. Коновець, цей заклад відіграв помітну роль у розвитку української науки, освіти, культури і їх репрезентації у світі [105, с. 230]. Пояснюється це, на наш погляд тим, що основою діяльності

університету був принцип академічної свободи, освіти для розвитку особистості на засадах громадянськості, традиціях відповідальності освіти перед суспільством. Така система навчання сприяла активній діяльності керівників та викладацького складу університету, що справило неабиякий вплив на становлення, утвердження і активізацію А. Волошина у сфері культурно-національного та громадського відродження української нації.

Зокрема, Волошиним було докладено чимало зусиль для створення товариства інвалідів, вдів та сиріт «Надія», товариств «Тиса», «Культура», комітету з підтримки українських емігрантів-біженців, був головою Руського клубу, очолював Етнографічне товариство Підкарпатської Русі, яке мало свій друкований орган [106, с. 421]. Загалом участь у громадській роботі стала одним із визначальних досягнень А. Волошина у політико-правовій площині.

Звертаючись до культурно-освітньої та громадської діяльності А. Волошина можна сказати, що це є одним із тих напрямків, який був визначальним для національного й духовного відродження Закарпаття, закладав духовні й інтелектуальні засади консолідації усіх соціальних прошарків Карпатської України.

У процесі становлення А. Волошина як педагога й культурно-громадського діяча відіграв суттєву роль ще один важливий чинник. Йдеться про його плідотворні творчі зв'язки з представниками інтелігенції зі Львова, Станіслава, Коломиї, Перемишля [32, с. 24–25]. Відтак, поїздки в Галичину спричинили справжній переворот у з'ясуванні Волошином багатьох питань історії українських земель, цим самим нагадуючи про необхідність єднання духовних стремлінь на всіх українських землях в єдину культурно-правову спадщину.

Цікавою з цього приводу видається висловлена М. Вегешем думка, що, говорячи про формування світогляду Волошина слід зважати на ще один фактор. Наприкінці ХІХ ст. А. Волошин кілька разів побував у Львові. Зав'язалися стосунки з диригентом львівського мистецького товариства «Боян» Губчаком. Перша поїздка до цього старовинного українського міста

зробила справжній переворот у душі А. Волошина. Він побачив, яка велика різниця в рівні свідомості галичан і його земляків. Його шокувала та величезна маса українських газет і журналів, що видавалася в Галичині. Користуючись нагодою, він підписався на багато видань, не дивлячись на їхню політичну спрямованість. Зав'язуються дружні стосунки між Августином Волошином і Гядором Стрипським, який навчався в Львівському університеті. Можна без перебільшення сказати, що саме тоді в нього з'явилося бажання створити на Закарпатті організацію, яка була б подібною до галицької «Просвіти». Однак, для цього виникнуть умови тільки в 1920 р. Це стосується і преси. Вихід першої в Закарпатті газети, яка видавалася рідною мовою, став можливим тільки завдяки старанням Августина Волошина» [123, с. 138].

Окрім того, велике враження на А. Волошина як активного учасника суспільно-політичного руху справило неодноразове відвідування багатьох міст Австро-Угорщини та Чехословаччини, спілкування з відомими діячами свого часу, в тому числі з представниками владних структур, політичних партій та громадських організацій. Це дозволило йому дослідити умови створення, діяльність та вплив цих інституцій на державотворчі процеси та взаємодію їх з суспільством.

Боротьба за державність, волю рідного народу, праця в ім'я його розвитку та культурно-правового збагачення – стали метою життєвого й творчого шляху А. Волошина. Тому, є закономірним, що він був у центрі суспільно-політичного життя в Закарпатті першої половини ХХ ст.

Приділяючи значну увагу політичній діяльності, А. Волошин створює власну партію і представляє інтереси населення краю в чехословацькому парламенті. Тим самим він офіційно відстоює право Карпатської України на автономію та, відроджуючи український національно-визвольний рух шляхом посилення серед населення прагнення до соборності, веде боротьбу за утворення самостійної української держави поза межами чехословацької, австро-угорської та російської окупацій.

Однак, політичні посади, які обіймав А. Волошин, тривали всього шість років його життя. Була це посада в тимчасовому Автономному Управлінні (Директорії) від січня 1919 р. до березня 1921 р., а пізніше посада в Чехословацькому Парламенті в 1925–1929 рр. та період від жовтня 1938 р. до 16 березня 1939 р., коли протягом п'ятих місяців він був спочатку державним секретарем в Автономному Уряді Підкарпатської Русі, а пізніше – прем'єром того ж уряду, а в кінці результатів виборів 12 лютого 1939 р. – послом Сойму Карпатської України та її президентом [97, с. 112–113].

Проте, зважаючи на стан громадсько-політичного життя закарпатського населення, а ще більше з огляду на агресивну політику мадяризації, практично все, що А. Волошин з невеликою групою народовецької інтелігенції робив для збереження самобутності свого народу, піднесення національної свідомості закарпатців, можна розцінювати як політичний акт. Тому за кожну ініціативу, таку як заходи Волошина за збереження кирилиці в церковних книгах і школі, прагнення зберегти єдине культурне товариство ім. св. Василя, а потім змагання за перетворення його на акціонерне товариство «Унію», або ж організація народних рад, доводилося протистояти не тільки угорській владі, але й частині руської «змадяризованої» інтелігенції.

Як відзначає О. Мишанич, шлях А. Волошина до українства і Карпатської України лежав не через Радянську Україну, а був природним шляхом перетворення етнічної маси в народ, коли національне самоусвідомлення визріло на місці, без дії зовнішніх чинників. Українство на Закарпаття ніхто не приніс на багнетах, не нав'язала його й комуністична партія. Все подвижницьке життя, педагогічна, культурницька діяльність А. Волошина є прикладом того, як закарпатці – інтелігенція і простий народ – прийшли від етнічної свідомості до української ментальності. Русини стали українцями, відчули потребу своєї державності і вибороли цю державність [51, с. 44].

Погоджуючись з думкою О. Мишанича, вважаємо, що таке досягнення А. Волошина відбулося завдяки наданню ним протягом всього життя особливої ваги мовному питанню, а саме збереженню рідної мови в краї, захист якої є показником національної свідомості.

Як було згадано нами раніше А. Волошин приймав участь у розв'язанні мовного питання ще в період, коли уряд Угорщини почав насаджувати використання латинського алфавіту замість кирилиці в учнівських підручниках та при церковних богослужіннях.

Антинародне вирішення цього питання було висвітлено Волошиним у праці «Оборона кирилиці...» [114], де він наголошував на безглузді й ірраціональності такої реформи та зворотній її дії, що призвела до зростання антиугорських настроїв серед населення. Саме тому, на нашу думку, країни з піднесенням сприйняли у той період рішення про автономію Підкарпатської Русі у складі Чехословаччини.

Беручи до уваги працю А. Волошина «О письменном язичі підкарпатських русинів» він вкотре наголошує, що українська мова є самостійною мовою, а мова русинів Галичини й Закарпаття – українська [115]. Однак, представники антиукраїнських течій, не зважаючи на пануючий серед населення націоналістичний дух, продовжували перешкоджати поширенню патріотичних настроїв та закликів до боротьби за свою державність.

Водночас, А. Волошин, вважаючи своїх земляків русинів часткою українського народу, відзначав, що в умовах постійного тиску і пропаганди країн-загарбників необхідно «освідомити наш нарід..., що він не впав з неба, що він не є жадним «руським, русским, малоруським, малорусским, рутенським подкарпаторусским, русинським і Бог знає, ще яким, але є і навіки буде українським народом» [116].

Таким чином, аналізуючи позицію А. Волошина щодо мовної проблеми на Закарпатті можемо говорити про те, що він послідовно виступав за утвердження української ідеї у всьому, відстоюючи незаперечну історичну

істину та вступаючи в полеміку з політичними опонентами стосовно утвердження рідної мови та національно-патріотичних орієнтирів у суспільстві. Разом із тим, у національних змаганнях А. Волошин виступав за консолідацію політичних сил, порозуміння між представниками органів державної влади, на підтвердження чого виступає написане ним у статті «Ко вопросу політичної консолідації» [76].

А. Волошин, захищаючи національні інтереси, став одним із перших на Закарпатті хто зробив публічну заяву, що закарпатці є частиною українського народу, ґрунтуючись при цьому на історичних фактах. Будучи вже президентом Карпатської України, він називав її «донькою великої Української Родини» [117].

Вже в ті часи культурно-національна і громадська діяльність А. Волошина була гідно оцінена його сучасниками. Зокрема, в часописі «Учительський Голос» знаходимо присвячені його постаті слова: «Він був першим на Підкарпаттю, хто рішуче й консеквентно зачав проповідувати словом і письмом, що здорова й тривала культура може розвиватися лише на підставі національної мови, що лише рідна мова може перетворити сиру етнографічну масу в живу й модерну націю» [55, с. 409–410].

Крім того, відстоюючи навчання в школах та духовних семінаріях українською мовою А. Волошин відзначає, що «чужа є нашому народу мова й культура росіян, і хто насильно пхає до наших шкіл чужу мову, той не служить культурним інтересам, але політичним тенденціям денационалізації» [119, с. 19]. На переконання А. Волошина українська література, подібно до угорської витримає вплив та утиск чужорідної культурно-національної політики, та прийде до народної.

З цього приводу влучною є думка В. Тарасюка, який у своєму дослідженні відзначає, що А. Волошин не визнавав опитування, за яким бучімто 70 відсотків батьків-верховинців дотримуються «руського» напрямку. Це не відповідає правді, адже не забезпечено було ні контролю, ні таємниці плебісциту. Лише застосовуючи глибокий аналіз фактів, подій, явищ, можна

справедливо розв'язати мовне питання. А. Волошин у кінці своєї праці на підтвердження власних суджень наводить висновки відомих учених, у тому числі й російських, радить прочитати їхні дослідження. Адже хто науково вивчить мовну проблему, той стане прихильником народовецької правди. Таким чином автор «Приміток на «Меморандум...» дає чітко зрозуміти, яку мову сам захищає та якої позиції дотримується в національному питанні загалом. Тож навіть ідеологічні опоненти вимушені були визнати, що А. Волошин активно відстоював рідне слово [57, с. 105].

На думку А. Волошина мовна проблема краю повинна вирішуватися виходячи з демократичних засад та пріоритетного ставлення до рідного слова. В часи приналежності автономії Підкарпатської Русі до Чехословаччини Волошин виступав за те, щоб офіційно визнаною була не тільки чеська мова, а й українська.

Так, у виступі під час парламентського зібрання він домагався щоб «руська і чеська мова були рівноправними, щоб мова його народу функціонувала і в школі, і в церкві, і в адміністрації, і в судах» [122, с. 14].

Отже, саме А. Волошину як культурно-національному і громадському діячу Закарпаття, в умовах іноземного поневолення, вдавалося консолідувати закарпатських українців на боротьбу за свою державність, утвердити українську національну ідею за Карпатами. Від подій 1938–1939 рр. на Закарпатті, в епіцентрі яких був А. Волошин, розпочинається новий відлік в історії закарпатських українців, який завершився у 1991 р. проголошенням незалежної Української держави.

А. Волошин майже у всіх своїй працях звертається до молоді як до громадян в майбутньому вільної, незалежної, демократичної держави. Його звернення можна розцінювати також як своєрідний заповіт до прийдешніх поколінь. Зокрема, у промові, виголошеній 17 жовтня 1937 р. на Всепросвітянському з'їзді в Ужгороді, А. Волошин говорив: «Наша мила молодь – се світ народу, се наша будучність. Будучність є в Божих руках. Та багато залежить і від нас самих, від нашої охоти до культурної праці.

Пружиною тої охоти має бути любов до всього, що наше, що нам рідне. Як з любов'ю візьмемося всі до культурної праці, проженемо мраки тьми і ненависті та засяє ясне сонечко гармонійного життя» [98, с. 71].

Говорячи про виховання молоді в дусі патріотизму та державотворення, не можна не згадати про «національну систему виховання», яка ґрунтується на доміантній обумовленості системи ідеалів, ідей, що мають загальну гуманістичну спрямованість, а також традицій, звичаїв, обрядів, які несуть в собі соціальну, правову практику, історичний досвід поколінь того чи іншого народу, яку А. Волошин аргументовано обстоював у свої працях. Такі напрацювання, на нашу думку, становлять підґрунтя звичаєвого права українців, а, отже, є основою для розбудови правової держави.

Як підкреслював А. Волошин одним із визначальних чинників, який проектується на виховання молоді, в тому числі й правове, у дусі суспільно-культурної спадщини, є національна система виховання як міцна підвалина для створення національної системи освіти підрастаючого покоління в ім'я незалежної України.

А. Волошин, на наше переконання, фактично був засновником нової парадигми освіти, спрямованої на створення соціально-педагогічних і політико-правових умов, сприятливих для інтенсивного самоусвідомлення особистості. У цьому складному процесі він відводив чільне місце національно-патріотичному вихованню, шляхом сприяння розвитку у молодого покоління почуття патріотизму, формування особистості на засадах моральності, духовності, толерантності. Забезпечення створення умов для інтелектуального та культурного розвитку, реалізація прав, свобод та інтересів молодих громадян, на його думку, повинно бути фундаментом для втілення ідеї правової держави та розбудови громадянського суспільства.

Патріотично-культурні спрямування А. Волошина полягали у мотивації громадської активності молодого покоління. Погоджуючись з такою позицією, А. Волошина вважаємо, що запорукою небайдужості як

сьогоднішнього, так і прийдешніх поколінь громадян є почуття гордості за свою державу, співпереживання за минуле, співпричетність до творення її сьогодення та майбуття. Саме тому патріотичне виховання молоді було найголовнішим пріоритетом у формуванні цілісної системи, спрямованої на забезпечення процесу національно-патріотичного виховання.

Патріотичне виховання є складовою частиною загального виховного процесу і повинно являти собою систематичну і цілеспрямовану діяльність органів державної влади, громадських організацій з формування у громадян високої патріотичної свідомості, готовності до виконання громадянських і конституційних обов'язків. Водночас, патріотичне виховання включає у себе усі сторони життя: соціально-економічну, духовну, педагогічну, політичну та правову, спирається на освіту, історію, державу, право.

Важлива роль у цьому напрямку належала педагогам, насамперед тим, хто займався розробкою навчальних програм, підручників, методик, до них відносився і А. Волошин. З метою створення на території Закарпаття школи, яка була б на рівні і подібною за формою та змістом до європейської системи освіти, Волошин вбачав основним завданням формування національної свідомості і правової соціалізації молоді.

Слушною є думка Л. Дубчак, що формування правових переконань здійснюється через два способи: правову соціалізацію (стихийний процес засвоєння особистістю правових знань, уявлень, поглядів) та організовану і цілеспрямовану правову інформацію, яку діти повинні отримувати як від батьків, засобів масової інформації, так і від педагогів [104, с. 174].

Різностороння діяльність А. Волошина завдяки відведенню ним значної ролі взаємному правовому розвитку суспільства і громадянина, трансформації правомірної поведінки за примусом на свідому правомірну поведінку особи стала вагомим підґрунтям формування національно свідомого населення на Закарпатті в першій половині ХХ ст.

В умовах національного й соціально-економічного гноблення населення Закарпаття А. Волошин вважав, що позитивні зміни в

національному поступі до незалежності та суверенітету можливі за умови здобуття народом свободи, усвідомлення ним своєї національної ідентичності, тобто усвідомлення власної причетності до нації, її системи цінностей, мови, правових звичаїв, етичних норм, релігії, культурної спадщини тощо. У питаннях майбутнього державного ладу незалежної та самостійної української держави А. Волошин, на наш погляд, покладався на подальше об'єднання усіх українських земель завдяки активізації національно-визвольного руху та консолідації навколо нього всього народу.

На хвилі загального національного піднесення, незважаючи на постійну збройну загрозу з боку Угорщини та Польщі, громадсько-політична діяльність А. Волошина набувала все більшого розмаху, оскільки він не тільки показав себе як культурно-національний і громадський діяч, а й був активним учасником національно-державного будівництва, в якому відігравав провідну роль.

Водночас, ідея автономії Карпатської України та суверенної української держави не підвладна була жодним окупаційним режимам та утискам, завдяки таким сподвижникам та визначним діячам як А. Волошин вона еволюціонувала, набуваючи форм духовного осмислення населенням України власної національної ідентичності, усвідомлення українцями себе як єдиного народу з самобутньою культурою та менталітетом, прагнення до створення власної держави та врешті решт боротьби за рівні із сусідніми народами права на свободу, незалежність.

Проте, суспільно-політична ситуація, яка склалася на Закарпатті на початку ХХ ст., жодним чином не сприяла поширенню національно-визвольної ідеї серед населення, широкомасштабному залученню громади до її реалізації та відповідно відтягувала процес національного пробудження.

Як підкреслює, В. Тарасюк, у 30-х рр. «Свобода» писала, що закарпатоукраїнці, пригноблені віками чужим закабаленням, не усвідомлювали, що й на другому боці Карпат живе той же народ. Газета неодноразово повідомляла, що, з одного боку, закарпатців оточувала

угорська пропаганда, з іншого – значним був вплив підтримуваного з царської Росії москвофільства. Пізніше активно розвивався ще один, не менш шкідливий для українства напрям, який ототожнював себе з «карпаторуським народом» [57, с. 96].

Говорячи про вплив суспільно-політичних течій на населення Закарпаття А. Волошин у часописі «Підкарпатська Русь» писав: «Так само необдуманно шириться і не із щирого джерела походить думка, що Русини Підкарпаття – то якийсь окремий народ» [108, с. 174].

Так, периферійне розташування краю, часта зміна його політичної приналежності, на наше переконання, призвела до роздрібненості і відокремленості українських земель, низького рівня національної самосвідомості, денационалізація освіченої еліти та мас і, як наслідок, постійної боротьби етнічно єдиного народу за власну державність та звільнення від багатовікового іноземного поневолення.

Державотворчий шлях всеукраїнського єднання ускладнювався наявністю великої кількості політичних рухів, які так чи інакше лобювали інтереси країн, що претендували на оволодіння закарпатськими землями, міжпартійної боротьби між ними, та ускладненими умовами існування корінного населення краю.

Відзначимо, що національна ідея стала в таких умовах визначальною у діяльності А. Волошина-діяча, відображала суть його суспільно-політичних поглядів та визначала напрям громадської діяльності, спрямованої на захист прав та інтересів громади, її участі у прийнятті рішень державного значення, спрямованих на зміни в законодавстві, політиці або діяльності влади на державному рівні.

Вважаємо, що у даному випадку, можна говорити про надання А. Волошином важливого значення проведенню плебісциту при вирішенні питань зміни адміністративно-територіального устрою Закарпаття, адже таке всенародне голосування з питань державної приналежності призвело б до вирішення політичної долі краю на користь соборності України.

За переконанням А. Волошина, у справі національного пробудження однаково важливими є і символіка, і використання рідної мови, і голосування за патріотично налаштованих земляків на виборах, і відстоювання народних традицій у всіх сферах життя.

Так, в праці А. Волошина «Народна свідомість» [79, с. 2] наголошується на ролі національної символіки у підвищенні народної свідомості, покращенні громадянського виховання, метою якого є сформувати свідомого громадянина, патріота, тобто людину з притаманними їй особистісними якостями й рисами характеру, світоглядом і способом мислення, спрямованими на розвиток демократичного громадянського суспільства на основі патріотичного єднання.

Зазіхання прибічників антиукраїнських течій на символіку Карпатської України та поширення українофобських настроїв стали поштовхом для написання і публікації А. Волошиним у газеті «Свобода» статті «Наш прапор» в якій він зазначав, що «синьо-жовтий стяг має давні традиції в краї. Його дві фарби не є плодом чиеїсь фантазії, а символізують колір неба й золотих нив рідної землі, де з діда-прадіда живе наш народ. Саме з цієї землею прапор скріплений узами солідарності й любові. Він є символом національної ідеї, своєрідною програмою дій у народній справі» [110, с. 1]. Відзначимо, що національний стяг й на сьогодні залишається символом незалежності та національного єднання.

Водночас, в «Меморандумі Першої Руської Народної Ради до правительства», який був підписаний А. Волошиним як головою Ради, зазначалося, що народний прапор є в кожного народу предметом великої пошани й пієтизму, яко символ його народної індивідуальності, історичних традицій, символ його народних і культурних змагань та ідеалів. Саме тому прапор кожного народу шанують й поважають також інші народи, держави й уряди. Національний прапор ніхто не повинен переслідувати [77].

В цьому документі також відзначено, що в перші часи автономії Підкарпатської Русі у складі Чехословаччини не тільки територіальні

інституції, населення, але й уряди автономії і чехословацької держави дійсно використовували прапор «яко красвий прапор нашої автономної країни», проте пізніше він поступово «зникав з державних установ, потім зник цілком, а в найновіші часи наші уряди просто його переслідують».

На підтвердження переслідування А. Волошин у меморандумі звертається до розпорядження від 11.07.1934 р. виданого президією краєвого уряду, яким було передбачено, що «випадок вивішення недержавного прапора респ. прапора в барві краєвій, досі не признаній, треба вважати за каригідний, справу зголосити державній прокуратурі за провину», адже «треба в цьому добачувати теж карний вчинок, який підлягає покаранню політичними урядами» [77].

Цей наказ, відзначав Волошин, забороняє використовувати синьо-жовтий прапор, символ народної індивідуальності, народних і культурних змагань, а також автономних прав та добровільного приєднання Підкарпатської Русі до Чехословацької республіки.

Разом із тим, А. Волошин акцентував увагу й на тому, що державний прапор є символом державного суверенітету, а виступи проти національної символіки він відносив, на наш погляд, до злочинів проти державної цілісності та недоторканості.

Саме тому прапор Підкарпатської Русі не мав бути переслідуваний, а навпаки – шанований та визнаний не лише населенням краю, але й урядами автономії і чехословацької держави.

Таким чином, склавши звернення до уряду Чехословаччини у вигляді меморандуму А. Волошин домагався, по-перше, заборони будь-якого переслідування прапору Підкарпатської Русі, по-друге, прийняття рішення, яке б поширювалось на обидва уряди, державний і самоуправний, і дозволяло б використовувати поряд із чехословацькою символікою українську у дні державних та краєвих свят. Також, він вимагав скасування згаданого вище розпорядження, яке порушувало права та інтереси населення краю та

притягнення до відповідальності осіб, які виступали ініціаторами узаконення таких утисків.

Тому закономірним є те, що з проголошенням Карпатської України А. Волошином було ініційовано при прийнятті Конституційного закону, затвердження синьо-жовтого прапора як офіційно визнаного символу.

Прагнення А. Волошина були спрямовані на зародження і прищеплення населенню Закарпаття відчуття національної гідності, пробудження в них народної свідомості. Діляч постійно наголошував на тому, що надважливим є возз'єднання народу в усіх сферах суспільного життя. Проте, у зв'язку з штучною асиміляцією Підкарпатської Русі в умовах придушення використання рідної мови, розвитку культури і самосвідомості населення закарпатського краю піддавалось шовіністичним та сепаратистським настроям, що значно ускладнювало реалізацію ідейних спрямувань А. Волошина. Він досить часто у своїх публікаціях стверджував, що закарпатські русини – не угорці, не чехи, не росіяни, не «карпатороси», а українці. Водночас, А. Волошин наголошував, що Закарпаття є українським краєм, а свій обов'язок вбачав у захисті прав та інтересів краю: «...як карпатський українець, почуваю себе зв'язаним з українським народом в його цілості. А найперший мій обов'язок – це думати про мою ближчу батьківщину, Карпатську Україну. Коли я вживаю слово «думати», то маю на увазі обирати такі політичні позиції і проводити таку політику, яка в першій мірі керується інтересами карпатоукраїнського народу» [93, с. 160–161].

А. Волошин вважав українців нащадками Київської Русі і називав русинами, а пізніше прийшов до етнографічної назви «українець». Так, пізніше у своїй публікації «Український чи малорос, чи русинський?» А. Волошин писав, що «народ, часткою якого є мешканці Закарпаття, називається українським, і встановити ту чи іншу назву є правом самого народу» [113].

Разом з тим, у праці «Русини чи українці?» за словами А. Волошина в часи мовної, культурної та національної боротьби важливим завданням є

донесення до народу думки, що українці є новою назвою русинів «для того, щоб відрізнити себе від тих, що сталися зрадниками нашого народу й як вовки в овечій шкірі іменем «русини», іменем руського народу, іменем ніби руської культури за малярські пенге, за польські золоті туманять і продають русина» [144].

У «Споминах» А. Волошин зазначав, що «в 19 числі 1904 р. один дописувач «мукачівський» о галицьких українцях то писав, що «Поляки постаралися, що австрійське міністерство завело в руських школах в Галичині фонетику» і що «люди, котрі хотіли понравитися польським панам, стали писати фонетикою і недавно видумали для себе нове названіє: «українцы». На се вже в слідуячом 20 числі 13(26) мая 1904 р. достав достойний отвiт от «Угрорусина», котрий указує на велику боротьбу между русинами-українцями і между поляками, доказує, що назва «українець» не нова, но дуже давня і потом пише: «Ви маєте знати, же велика розлука єсть между народом великорусским і малорусским. То не я маю доказати, то доказує білий світ. То дуже давно доказала історія». Сам редактор на кінець полеміки висказався проти фонетики, но разом требовав «по-народному говорити і писати». Підчеркнув і то, що коли інтелігенція наша забуває своє родное слово, тогда не в гадці нам немногим боротися между собою за правопись [21].

Варто зауважити, що у 20-х рр. ХХ ст. влада Чехословаччини видала заборону вживання на своїй території терміну «українець» та похідних від нього. На противагу цьому, А. Волошин, на наш погляд, в таких умовах використовував всі можливості, щоб ще раз нагадати та врешті утвердити цю назву на рідній землі як назву корінного населення, висловлюючи протести проти тих діячів та політиків, які свідомо розпалювали міжнаціональну ворожнечу і розпалювали неприязнь до українців.

Зауважимо, що у надрукованій 1923 р. у газеті «Свобода» статті «Історія повторяється» [112] А. Волошин прирівнює приєднання закарпатських русинів-українців до Чехословаччини до порушення норм

міжнародної моралі, адже такі дії могли призвести до завдання шкоди почуттю слов'янської солідарності. Представляючи інтереси закарпатців у чехословацькому парламенті А. Волошин у своєму виступі наголошував, що говорити проти українізації русинів на Закарпатті – це такий же абсурд, як поставати проти чехізації мораванів або германізації австрійців. Адже «народ, що жиє на Україні и зовеся українським, и наш подкарпатський народ, що зовеся русином, є одним народом» [111, с. 2].

А. Волошин не засуджуючи москвофілів, проте зберігаючи проукраїнську патріотичну позицію так висловлювався щодо братнього народу: « ...ми, українці – а це треба пояснити – не проти росіянів, ми шануємо їхню літературу та культуру. Але ми хочемо жити своїм власним життям, своєю українською культурою, і захищаючи послідовно та твердо своє, ми не відцураємося від шанування духовного багатства інших. Я сам особисто не маю жадного упередження проти росіянів, сам говорю добре по-російськи, але я не можу бути ренегатом українського народу» [121, с. 2].

Незалежно від суспільно-політичної ситуації в державі А. Волошин завжди був прибічником мирного співіснування націй за умови порозуміння між представниками різних політичних сил, основою якого була б взаємна повага, співробітництво та толерантність. Доказом цього слугує проголошений ним намір забезпечити народам Закарпаття реалізацію політико-правових, соціально-економічних прав, свобод та інтересів, незважаючи на національну та релігійну розрізненість.

Так, газета «Свобода», редактором якої був А. Волошин, демонструючи повагу до представників інших національностей, у тому числі й до євреїв, виступала проти того, щоб під час перепису їх записували українцями, адже це були окремі народи.

Цікавою є думка А. Волошина щодо надання політичного притулку та прав емігрантам, адже у своїй праці «Горожанство» він виступає за безперешкодне надання громадянства вихідцям з інших країн та гарантування їм забезпечення рівних з населенням прав та свобод. Щодо

цього, він зазначає: «в правах, як и в обов'язках межі уродженим и натуралізованим, нема на цілому світі жадних разниць» [120, с. 3]. Розробка порядку набуття громадянства та його юридичного закріплення, на думку А. Волошина, повинна здійснюватися юристами за умови недопущення надання особі статусу апатрида.

Підводячи підсумок, варто підкреслити, що життєвий шлях А. Волошина представлений багатогранною культурно-національною та громадсько-політичною діяльністю. Свого часу він зробив вагомий внесок у освітній, публіцистичний, а головне – у суспільно-громадський розвиток закарпатського краю та державотворчі процеси, що стали визначальними для подальшого становлення України як самостійної держави.

А. Волошин є різнобічною і знаковою постаттю в українському політико-правовому, суспільному та національному процесах кінця ХІХ – початку ХХ ст. Тому вивчення його діяльності і творчої спадщини вказує не лише на вагоме значення цієї особистості для історії української правової думки, а й дає змогу краще пізнати обставини становлення українських правових традицій, формування української державності та відродження західноукраїнських земель у той час.

Важливу роль у формуванні світогляду та утвердженні громадянської позиції А. Волошина відіграли моральні принципи та духовні цінності, що прививала йому сім'я, нерозривний зв'язок протягом усього життя з рідною землею та народом. Навчання в Ужгородській гімназії та духовній семінарії заклали основи плюралістичності його світогляду, завдяки якому він визнавав діалог національного й загальнолюдського, вбачав перспективу у підтримці і зміцненні єдності суспільства, члени якого дотримуються різних світоглядів, вважав можливим забезпечення консенсусу щодо основних норм і цінностей, необхідних для розвитку і формування незалежної правової держави.

Крім того, тісне спілкування та дружба з представниками інтелігенції краю та зарубіжжя, перший публіцистичний, освітянський, громадсько-

політичний, правотворчий та державотворчий досвід мали особливо великий вплив на А. Волошина в період зрілості. Підкреслимо, що час, у який він народився, був нелегким і значною мірою визначальним для історії краю. Саме той період став періодом піднесення творчості таких великих українців, як: М. Грушевського, В. Стефаника, М. Драгоманова, А. Шептицького, І. Франка та інших. Серед плеяди закарпатських діячів виступає і яскрава постать А. Волошина як особистості, патріотичні і політичні погляди та державотворчі устремління якої сформувалися у своєрідній національно-визвольній атмосфері, ставши прикладом правосвідомості, правової культури та громадянської активності справжнього патріота, і на сьогодні відносяться до правових звичаїв, що складають систему права сучасної України.

Відзначимо, що вивчення процесу становлення А. Волошина як культурно-національного і громадського діяча, його впливу на державотворчі процеси в Україні, виявилось можливим через дослідження популяризації ним української мови та утвердження національної ідентичності населення.

Демократична спрямованість наукової спадщини А. Волошина як діяча, її соціальна заостреність і об'єктивне тлумачення духовних устремлінь українського народу – все це визначало значущість діяльності цього діяча на ниві українського державотворення.

Зрештою, аналіз будь-якого напрямку діяльності А. Волошина засвідчує, що він завжди працював за українську ідею, для відродження державності нашого народу. Подвижницька діяльність Августина Волошина задля добра українського народу як справжнього Героя України закінчилася в липні 1945 р. з його загибеллю після арешту більшовицькими спецслужбами. Однак, діяльність А. Волошина, здобутком якої є культурно-правовий поступ української держави, залишається взірцем служіння Україні для всіх наступних поколінь.

2.2. Науково-публіцистична та освітня діяльність А. Волошина в контексті формування ідеї українського державотворення на Закарпатті

Висвітлення основних напрямків науково-публіцистичної та освітньої діяльності А. Волошина дає можливість у рамках нашого дослідження прослідкувати процес утвердження правової культури і національної свідомості в Україні у першій половині ХХ ст. та визначити місце і роль діяча в ньому.

Зрушення, що мали велике історичне значення та відбулись під час Першої світової війни і Української революції 1917–1921 рр. тільки у період 20–30-х рр. на Закарпатті дали поштовх для активізації національно-визвольного руху і культурного відродження. Значну роль у цьому процесі відведено соратникам та однодумцям А. Волошина – В. Бірчаку, В. Пачовському, Р. Заклинському, У. Самчуку, С. Черкасенку, та іншим. Так як багатолітня асиміляція на Закарпатті зумовила відсутність чисельної інтелігенції ініціативною частиною населення були саме емігранти, які пропагували та власним прикладом закликали краян до визволення рідних земель з поневолення. Водночас, на хвилі національного піднесення почали з'являтися праці закарпатських публіцистів, науковців та громадських діячів – В. Гренджи-Донського, Ю. Боршош-Кум'ятського, С. Росохи, Ю. Ревая, зокрема, й А. Волошина.

Завдяки розвитку публіцистики та науковому прогресу того періоду активно почали підніматися питання належності українських земель, підвладності науково-педагогічної інтелігенції, природного та культурного потенціалу країнам-завойовникам як невичерпної ресурсної бази для розбудови і розквіту тих держав, покращення життя пануючих націй та еліт. Саме так відбувалося поширення серед населення думки про те, що виснаження національних багатств, духовності та людяності громадян не давали можливості досягти територіальної цілісності, національної єдності і призводили до втрати суверенітету нації.

Постать А. Волошина займає чільне місце в історії Закарпаття, в царині розвитку науки, освіти, культури, державотворення загалом. Внесок А. Волошина як видатного культурно-освітнього, політичного, громадського й державного діяча, а також професійного педагога-практика та науковця-теоретика, а відтак – лідера організатора культурно-освітнього руху в Закарпатті упродовж перших чотирьох десятиліть ХХ ст. важко переоцінити. Це також засвідчував один із перших авторів життєпису вченого – відомий український письменник та історик літературного процесу В. Бірчак на сторінках своєї праці «Августин Волошин. Єго життя і діяльність» [32, с. 5–6]. Його наукові досягнення та широкомасштабна політична й громадська діяльність і на сьогодні залишаються не менш актуальними й становлять неабиякий науковий та практичний інтерес. Водночас, думки різних авторів, які намагаються осягнути постать А. Волошина, як і в роки життя вченого, так і сьогодні, різняться – від абсолютного захоплення й наслідування до цілковитого заперечення й критики.

Початок ХХ ст. на Закарпатті позначився складними суспільно-політичними процесами, у зв'язку з чим, навчальні заклади та громадські об'єднання, як одні з найважливіших соціальних інститутів зазнавали утисків щодо використання української мови, як в усній так і письмовій формі.

Освітня діяльність А. Волошина фактично зводилася до підвищення ролі навчальних закладів у соціальному та правовому вихованні дітей і молоді. На наше переконання, його прогресивні педагогічні ідеї заклали основу становлення і розвитку української національної школи на Закарпатті та патріотично спрямованої освітньої політики.

Розроблені А. Волошиним навчальні програми, підручники та ідейна складова його опублікованих праць відіграли значну роль у вихованні учнівської молоді краю, зокрема, суспільно-правовому, та сприяли формуванню активної громадянської позиції.

Як зазначає у своїй праці М. Басараб, основним завданням освіти А. Волошин вважав служіння інтересам народу, потребам гармонійного розвитку дитини, виховання гідного громадянина своєї держави [133, с. 73].

Підкреслимо, що територіальна належність закарпатських земель до Чехословаччини вплинула не лише на державний устрій, а й на всі сфери суспільного життя. Будучи під владою Австро-Угорщини, освіта, культура, наука Закарпаття занепали і зупинились у своєму розвитку, що призвело до неосвіченості населення, спаду культури і стагнації правових традицій краю.

Як відзначає О. Мишанич, починаючи з 1919 р. соціально-економічні умови покращилися, бо Закарпаття було включено до складу Чехословаччини. Уряд Чехословацької республіки приділив значну увагу освіті на Закарпатті – у народних школах заведено обов'язкове восьмирічне навчання, розпочато будівництво нових шкільних приміщень [51].

Водночас, уряд Чехословаччини мав демократичний підхід до створення і розширення україномовних національних шкіл, метою яких було задоволення потреб суспільства у вихованні громадян з високим рівнем правосвідомості, розумінням важливості реалізації своїх прав, обов'язків і свобод. Урядом було проголошено право на навчання рідною мовою не тільки українських дітей, але й дітей національних меншин, які проживали на території Підкарпатської Русі: поляків, угорців, румун, євреїв та ін. [132].

На думку А. Волошина піклування про освіту є саме тим, що може дати народові обрана ним влада, тому і сам відводить освіті провідну роль у піднесенні життя населення та національної свідомості громадян. Вагомість вкладу А. Волошина як діяча освіти і науки та просвітителя у розвиток громадянського суспільства та становлення правової держави на Закарпатті прослідковується в його активній участі у реалізації початкової та середньо спеціальної освіти, народної освіти, підготовці висококваліфікованих вчителів закарпатського краю.

А. Волошин був переконаний – від рівня підготовки учительських кадрів залежить рівень роботи народних шкіл [18, с. 198]. Так, у важкий

період що передував Першій світовій війні Ужгородська семінарія на чолі з Волошином продовжувала готувати представників інтелігенції, робітників та селян для провадження науково-педагогічної діяльності з метою підвищення правової культури населення.

Освітянська діяльність А. Волошина влучно поєднувалась з публіцистичною і знаходила прояв в його працях та статтях. Так, в журналах «Учитель», «Підкарпатська Русь», «Учительський Голос» та «Наша Школа» постійно друкувалися публікації діяча на педагогічну та політико-правову тематику, що мали важливе значення для становлення освітньої політики краю та зміцнення рівня правової культури населення.

Внесок А. Волошина в галузь освіти та науки через публіцистику потрібно розглядати в кількох аспектах, в першу чергу як редактора газет, журналів, наукових часописів та збірників наукових праць, по-друге, як автора і дописувача багатьох з них, а також як власника чи співвласника, що говорить про його провідну роль в розвитку засобів поширення інформації на Закарпатті у першій половині ХХ ст.

А. Волошин, ініціюючи заснування громадських організацій, які б ставали на захист інтересів українського народу, був прибічником ідей і принципів розбудови громадянського суспільства та піднесення національної свідомості закарпатців.

На початку ХХ ст. А. Волошин активно долучився до поліграфічної справи, оскільки, добре усвідомлював, що поширення знань в народі, а відтак і піднесення національної свідомості неможливе без розповсюдження інформації авторитетними виданнями. Тому, саме з його ініціативи товариство під назвою «Общество св. Василя Великого», яке було засноване ще Олександром Духновичем придбало друкарню і почало друкувати художні твори, молитовники та іншу літературу. Товариство видавало газету «Наука», де Волошин, починаючи з 1900 р., виконував обов'язки головного редактора. Він же був і першим дослідником історії становлення і розвитку «Науки» [123, с. 139–140]. Однак, В. Габор у своїй праці зазначає, що,

відповідальним редактором А. Волошин став тільки у 1903 р.» [124, с. 156], що дає хибне уявлення про достеменні події.

Відзначимо, що А. Волошин, поєднуючи видавничу справу з написанням та публікацією власних праць в часописі «Наука», називав його «поучительна новинка для угро-руського народа», «еженедільная», «духовная», «поучительная», «общественная» газета для «угро-русского народа» [57, с. 38].

У 1902 р. виникло акціонерне товариство «УНІО», співвласником якого став А. Волошин. Під егідою цього товариства він здійснював редагування та видавництво газети «Наука» та додатку до неї – часопису «Село». Варто наголосити, що під керівництвом А. Волошина саме ці видання стали першими виданнями, що впливали на становлення науки і культури Закарпаття, розвиток правової думки та політичної освіченості громади.

Говорячи про створення товариства «УНІО», доцільним буде згадати працю А. Волошина під назвою «Початки національного пробудження на Підкарпатській Русі» [46], в якій йдеться про утиски, які здійснювалися міністерством внутрішніх справ Австро-Угорщини проти товариства св. Василя Великого, що невдовзі змінилося на торгову фірму, з метою уникнення контролю адміністративних органів. Такою фірмою і стало акціонерне товариство «УНІО» основним напрямом діяльності якого було видавництво підручників, книг, брошур, періодичних видань суспільно-політичного та освітянського характеру. Зауважимо, що, як відзначає А. Волошин, «співробітники товариства працювали там безплатно тільки в інтересах ідеї».

Активна діяльність товариства, яка мала визначену мету, стала причиною самоідентифікації населення та «в такий спосіб народ спричинився до реалізації права самовизначення, що пояснюється тою великою культурною та соціально усвідомленою діяльністю, яка розвинулася протягом 1890–1900 рр.» [46].

Починаючи з 1904 р. А. Волошин був також редактором і видавцем щомісячних книжок «Поучительное Чтеніє», які друкувалися за зразком галицьких видань та піднімали морально-повчальну та суспільно-громадську проблематику. Ці книги були всезагальним та доступним способом для реалізації А. Волошиним моралізуючих та просвітницьких завдань. Крім того, з 1913 р. під редакцією А. Волошина почала виходити нова серія книг «Читальня», що містила оповідання, основною ідеєю яких було покращення життя селян, залучення їх до громадсько-політичного життя краю й розвиток місцевого самоврядування шляхом заснування товариств, читалень, кредитних кас.

Як відзначає О. Стряпко, сприятливі умови для відродження і розвитку української культури настали лише з входженням Закарпаття до складу Чехословацької республіки в 1919 р. На Закарпатті почали діяти різноманітні культурні, громадські та інші організації. Вони вели значну роботу серед населення, піднімаючи його освітній рівень, а, як наслідок, національну самосвідомість [147].

У 1922 р. «Науку» продовжив якісно новий часопис «Свобода», де одна з ключових ролей у перейменуванні газети на влучну назву належала Волошину, який став її редактором-видавцем та власником.

Відзначимо, що під такою назвою часопис друкувався до 1938 р., який позначився реорганізацією в якісно нове видання – газету «Нова Свобода», що стала першою на Закарпатті щоденною газетою і видавалась українською мовою. Аналіз архівних джерел дає підстави вважати, що А. Волошин не тільки подавав до друку в «Нову свободу» свої публіцистичні праці, а й брав участь у її видавництві до 1939 р., тобто до припинення існування Карпатської України.

У багатьох книгах і навіть підручниках прослідковується неприязне ставлення А. Волошина до соціалістичної ідеї, і «Свобода» у цьому відношенні не була винятком. Зокрема, на відміну від інших джерел інформації Західної України, таких як «Карпатська правда», що замовчували

суспільно важливі відомості про голод серед населення, у «Свободі» десятки статей і повідомлень присвячені були голодомору 1932–1933 рр. на Україні. В них йшлося про те, що голодомор є спланованою акцією сталінського уряду з метою знищення української нації [29, с. 11]. На нашу думку ініціатива та агітація А. Волошина до таких публікацій є яскравим прикладом реалізації і пропагування права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, захисту таким чином прав та інтересів населення, що є однією з гарантій передбачених Конституцією вже незалежної України.

Як відзначає М. Вегеш та В. Туряниця, спочатку газета «Свобода» мала переважно культурницький характер, але поступово все більше і більше втягувалася в політику, як і її видавець [29, с. 10–11]. На її сторінках постійно з'являлися матеріали про різні акції представників народовецького напрямку, про діяльність осередків «Просвіти» – культурно-просвітнього товариства, ініціатором та засновником якого в 1919 р. виступав А. Волошин. Майже в кожному номері газети зустрічаються обширні статті що стосувались мовної проблематики, навколо якої велися постійні дискусії.

Щодо заснування «Просвіти» А. Волошин писав: «Ми скликали на день 9 мая 1920 нові збори і тоді вже були ми обережніші, але і уряди не сміли так одверто підпирати галицьких москвофілів. І тоді вже ми засновали нашу «Просвіту» [138].

Як підкреслює О. Стряпко, Товариство «Просвіта» було засноване за участю таких впливових місцевих діячів як Юлій і Михайло Брацайки, Августин Волошин, Августин Штефан, Василь Гаджега, Віктор Желтвай, Мирон Стрипський та ін. Закарпатські діячі народовецького спрямування дуже швидко усвідомили зв'язок між національною ідеєю, формуванням патріотичних устремлінь й освітою. Школа ставала запорукою національного самоутвердження русинів (українців). На неї покладалися надії і сподівання, пов'язані з пробудженням самосвідомості населення краю та початками творення нової самобутньої культури, яка вже мала бути «продуктом»

відносно вільних людей і передавала в майбутнє традиції минулого, витворюючи єдиний структурно-логічний, ціннісно-смісловий культурний простір. Молоді вихованці «нової школи» повинні були стати продовжувачами традицій своїх предків. На них лягала відповідальна роль «етнофорів» власного народу [147].

Говорячи про діяльність «Просвіти», варто відзначити, що А. Волошин був одним із перших хто в своїх виступах і статтях намагався висвітлити історію виникнення і діяльність цього товариства. На основі конкретних фактів він доводив значний вклад «Просвіти» в культурно-освітнє життя краю, зокрема, відкриття шкіл навчання в яких проводилось українською мовою, організацію читалень, самодіяльних гуртків, видання науково-популярної літератури та творів національно-патріотичного спрямування.

Діяльність товариства найбільш широко висвітлив П. Федака [127]. «Просвіта» стала масовою організацією, яка не лише друкувала чимало популярних видань, у тому числі й періодики, а й вела роз'яснювальну роботу серед населення, піднімаючи цим національну та правову свідомість краю, поширюючи серед них культурні та загальнолюдські цінності.

Водночас, звертаючись до досліджень діяльності товариства знаходимо і той факт, що вже з моменту заснування «Просвіти» існувала прямо протилежна оцінка її діяльності. Зокрема, О. Борканюк – секретар крайкому Комуністичної партії Чехословаччини писав: «Просвіта» є фашистська організація, через яку українська буржуазія заносить свою фашистську політику до трудящих мас». Під час підготовки до просвітянського з'їзду орган закарпатських комуністів газета «Карпатська правда» застерігала трудящих краю, що в Ужгороді готується з'їзд українських фашистів» [126, с. 265–268]. Але такі обвинувачення, на наш погляд, суперечать історичним фактам та не співвідносяться з діяльністю Волошина в ідейно-політичному аспекті.

Відзначимо, що діяльність Товариства «Просвіта» найбільш повно висвітлено у працях А. Волошина, аналіз яких дозволяє прослідкувати його

внесок та, разом із тим, суб'єктивне бачення подій, що відбувалися на теренах Закарпаття на початку ХХ ст.

Так, у праці «Заснування й розвиток Товариства «Просвіта» [138] А. Волошин згадує період перемовин що передували створенню «Просвіти», тобто той час, коли він згуртував навколо себе плеяду найвидатніших діячів Закарпаття, об'єднавши їх ідеєю культурно-просвітницького відродження.

Про події, що відбулися у 1919 р. та їх вплив на суспільне життя краю А. Волошин писав: «Коли по перевороті завіяв вітер свободи, за перше наше завдання уважали ми оснувати товариство, яке би видавало популярні книжки для народу і розширяло би нашу культуру та національну свідомість».

Разом із тим, він наголошував на тяжких політико-правових умовах, що ставали на заваді досягненню поставленої перед товариством мети у повній мірі, відзначаючи, що такими перепонами були «тота урядова, можна сказати політична, неприхильність», «критика русофілів, вихвалювання ними великоруської літератури, висміювання деяких виразів народних» [138].

Говорячи про внесок «Просвіти» у розвиток закарпатського краю А. Волошин зауважував, що «кожний об'єктивний громадянин мусить признати, що наша «Просвіта» за 18 літ свого існування виконала велику культурну працю. Особливо в перших роках по перевороті, коли іншого подібного товариства не було, виконувала «Просвіта» 90% позашкільної освітньої праці та спричинилася в дуже великій мірі до поширення національної свідомости, до усунення рабського духа, до усунення чужого духа та до піднесення морального, культурного і господарського рівня нашого народу» [138].

Крім того, у праці «Ко вопросу політичної консолідації» А. Волошин охарактеризував діяльність Товариства «Просвіта» відзначаючи, що «жодні політичні сили, зокрема, галицькі москвофіли не підпорували народну культурну інституцію, котра організує читальні, кружки театральні, музей, ширить грамотність, видає книжки для народа і пр., все то не підпорувати, но

задавити лиш zato, що tota інституція є народною, що не служить утопістичним тенденціям царських вихованців» [76].

У роботі «Всім русинам доброї волі» діяч визначав основний напрямок діяльності «Просвіти» як «народній, а ще конкретніше українській» [141].

На думку Н. Грибенюка результати майже двадцятирічної роботи представників «Просвіти», лягли в основу тих духовних змагань, які завершилися 1939 р. проголошенням незалежної держави – Карпатської України [109].

Отже, у ході дослідження ми встановили, що Товариства «Просвіта» здійснювало значний вплив на всі сфери культурно-національного життя Закарпаття. Діяльність засновників і залученої ними інтелігенції краю сформувала нову за змістом українську літературу, в тому числі й правопросвітницьку, дала поштовх для створення закладів, що зберігали та примножували культурну спадщину краю.

Водночас, інформування та участь громадськості у цих процесах зумовлювали національну самоідентифікацію населення та підвищували рівень правової свідомості громадян.

Окрім участі у редагуванні і співпраці з більш відомими виданнями «Наука», «Свобода», «Нова свобода», варто виокремити і помітну роль А. Волошина в періодичних збірниках – альманахах та календарях, зокрема, «Місяцеслові». Він був видавцем, редактором та одним із найпомітніших авторів і перекладачів цього календаря-альманаху на сторінках якого друкувалися матеріали з історії, культури, господарського, релігійного, громадського і політично-правового життя на Закарпатті. Чимала увага А. Волошином приділялася публікації літературних творів українських авторів, зокрема, Л. Глібова, О. Маковея, С. Руданського, І. Франка, Т. Шевченка та інших письменників, твори яких вирізнялись патріотичними мотивами, увагою до потреб народу, прославляли історію, мову, традиції та сприяли формуванню правосвідомості громадян, спонукали їх до правомірної поведінки.

Ще одним важливим в публіцистичній діяльності Волошина є його публікації та участь у виданні дитячих та молодіжних журналів таких як: «Пчїлка» – «ілюстрований місячник для молоді, родин і народу» зі слів Волошина, ужгородських виданнях «Наш Рідний Край», «Віночку для підкарпатських діточок». Ці видання містили публікації, що розкривали історію, культуру і природу краю, формували у дітей та молоді єдину систему цінностей, відношення до суспільства та своєї країни. А. Волошин вбачав мету видання таких засобів поширення інформації у вихованні громадянина майбутньої незалежної держави, який би мав високий рівень суспільної активності, свідомої дисципліни та громадської відповідальності.

Як слушно зауважує О. Гапак, у своїх поглядах А. Волошин відводив освіті центральне місце у справі піднесення життя краян, їх національної свідомості. Основне завдання освіти, на його думку, полягає в служінні інтересам народу, потребам гармонійного розвитку дитини, вихованні гідного громадянина своєї держави [135].

Водночас, варто відзначити, що А. Волошин вбачав процес виховання свідомого громадянина саме через правову освіту, адже вона дозволяє отримати системне уявлення про право та державний устрій, можливість створення громадських об'єднань, які б представляли та захищали суспільні інтереси. Тобто, вже в ті часи, А. Волошиним було закладено основи для формування громадянського суспільства шляхом вироблення індивідуальної правової позиції кожного громадянина.

В системі освіти, на думку А. Волошина, існує потреба ще з дитячих років ознайомлювати кожного з основними правилами поведінки в суспільстві, які надалі повинні доповнюватись правовими знаннями, знаннями з історії краю та України, з наданням особливої уваги вивченню основ конституційного будівництва, важливості розробки та прийняття інших фундаментальних законодавчих і підзаконних актів та практики їх реалізації.

Звертаючись до заклику А. Волошина про те, що «в народі є сильна наклонність до науки, до освіти. Понесім в кожне село світло народної культури, подпоруйме школи, організує читальні, хори, театральні кружки, кооперативи. Все то потребує од нас много праці повної самопосягати. Вже виходить із шкіл молодіж, повна ідеями і й любов'ю до свого народу. Втягаєме її до народної праці, най розносить своє знання й свою одушевленість во всі кути нашого народу» [29, с. 15] можемо говорити як про піднесення освітньої та політико-правової культури громади так і про розбудову державності на теренах Закарпаття. Своїми словами, а головне особистим прикладом Волошин показував, що без широкої політичної участі населення, становлення ідей громадянського суспільства і політичної нації неможливе існування сильної, незалежної та правової держави.

Саме через просвітницькі прогресивні ідеї, преса 20–30-х рр. тримала в полі зору діяльність самого Августина Волошина та заснованих ним громадських інституцій. Сам же Волошин, розуміючи силу друкованого слова, намагався розповсюджувати свої думки в багатьох тогочасних виданнях. Так, із 1921 р. виходив місячник «Благовісник», в якому друкувалися статті А. Волошина, подавалася інформація просвітницького, духовного та патріотичного характеру.

На окрему увагу заслуговує діяльність А. Волошина в щоденній газеті «Русин» та ілюстрованому додатку до неї «Неділя Русина», які дали можливість йому постійно висловлювати у публікаціях свою політико-правову і культурно-освітню позицію, поширювати ідеї національно-визвольного характеру серед населення, та врешті склали науковий доробок діяча.

Крім того, суспільно-політичний часопис «Українське Слово», що був провісником національного відродження на Закарпатті також містив публікації під авторством діяча. На нашу думку, для А. Волошина не малозначною була мета діяльності того чи іншого видання дописувачем якого він був. Це підтверджує його співпраця з тижневиком руської партії під

назвою «Руська Нива». За визначенням А. Животка завданням цієї газети був «захист і розвиток українських культурних і господарських інтересів та ширення ідеї єдності з усім українським народом» [129, с. 314]. Відзначимо, що ті статті А. Волошина, які були розміщені в цій газеті піднімали найактуальніші проблеми тогочасних суспільно-політичних процесів на Закарпатті та національно-культурного стану суспільства.

Прикладом піднесення національно-патріотичних ідей та національної свідомості також є молоде народове учительство, очолюване А. Волошином, що у 1929 р. організувало «Учительську громаду», яка проіснувала до 1939 р. Товариство об'єднувало все національно-свідоме учительство; видавалися два фахові журнали – «Учительський голос» і «Наша школа». Логічним видається те, що статті А. Волошина, які були опубліковані у цих часописах стосувались освітньої політики та реформ щодо використання української мови і літератури в навчанні, посилення патріотичного виховання у навчальних закладах.

Оцінюючи роботу громади, газета «Нова свобода» 3 липня 1938 р. назвала її «нашою рідною, верховною організацією, нашою національною баштою..., нашим вогнищем національної свідомості, дисципліни і культурності». Таким напрямком діяльності «Учительська громада» завдячує насамперед своєму провіднику. Товариство об'єднувало 70 % усього учительства Підкарпатської Русі [125, с. 47]. Варто також відзначити, що у статуті товариства від 1932 р. було записано, що на Закарпатті українська мова є урядовою. Однак, Міністерством внутрішніх справ Чехословацької Республіки статут затверджено не було, а вимоги вчителів кваліфікувалися як протизаконні. Більше того, чехословацькі власті у 1933 і 1936 рр. вдавалися до заборони навіть самих термінів «українець», «український» стосовно Підкарпатської Русі.

Як відзначає В. Піскун, у липні 1938 р. в Ужгороді відбувся конгрес Учительської громади, на якому уже не вперше в промові А. Волошина наголошувалося на тому, що несвідомість так званих «руських» є найбільшою

шкодою для розвитку народної культури. А відтак і у резолюції цього конгресу наголошувалося: «Восьмий конгрес знову проголошує, що підкарпатські русини є частиною українського народу й тому всі стремління, що хотять ділити цей відламок під Карпатами на більше собі ворожих національностей, є протинародні, протидемократичні, протинаукові й шкідливі» [107, с. 107]. Таким чином, мовна проблематика Закарпаття займала чільне місце в діяльності Учительської громади під керівництвом А. Волошина.

Разом із тим, М. Вегеш, В. Туряниця підкреслюють, що будучи вже відомим педагогом і державним діячем, Августин Волошин розповідав своїм учням: «Розкажу вам, які труднощі мав я, коли був менше-більше у вашім віці. В центральній семінарії в Будапешті, – 3 роки студював я там, дали мені знати, що я не їх. Вже в Будапешті, де в бібліотеках є багато часописів і книжок, в яких писалося про Мукачівську Єпархію, збирав я матеріали про нашу давнину... На мою думку, найбільш заслуговує на подяку праця над розвитком рідної мови ... Рідна мова – це життя народу» [29, с. 13]. Такого принципу Волошин дотримувався протягом всього життя. Крім того, аналіз його підручників, посібників, статей дає підставу стверджувати, що А. Волошин не відривав історію Закарпаття від історії всього українського народу та ставав на захист рідної мови.

Він намагався запобігти загарбницькій політиці «мадяризації» та «русифікації», сприяв відкриттю шкіл, гімназій, учительських семінарій, торгівельної академії на Закарпатті, переважна більшість яких з українською мовою навчання, а вже наприкінці 30-х рр., у часи існування Карпатської України, в усіх районах, де проживало українське населення, діяли українські школи. Крім того, будучи в еміграції, А. Волошин все ще приділяв багато уваги навчанню дітей в українських школах та гімназіях. Проводячи таким чином освітню політику, він сприяв утвердженню української ідеї, збереженню мови та української державності в цілому.

Доречно тут згадати слова Августина Волошина, висловлені ним у «Новій свободі» під заголовком «Солодкий мій народ»: «Я в імені виборних Твоїх послів до твого першого Сойму, можу тобі, любий мій народ, пообіцяти, що ми присвятимо всі наші сили для вибудування здорового політичного, господарського та культурного устрою нашої країни. Тоді з нашої країни зникне біда і зникне недовір'я, викликане всілякою міжпартійною боротьбою, і наша мала Карпатська Україна зможе експортувати багато духовного корму і для своїх братів, що живуть поза кордонами Рідної Землі». Як підкреслює В. Піскун, А. Волошин вірив у те, що прийде час «воскресіння Української нації» і воскресне Україна [107, с. 101]. Крім того, це було мрією і бажанням переважної більшості населення Карпатської України, а політико-правові та просвітницькі ідеї Волошина наближували втілення їх у життя.

Таким чином, соціальне державно-громадянське виховання, на думку А. Волошина, сприяє виникненню самоврядування та самовиховання учнів. Значення самоврядування, самовиховання учнівської молоді він розглядав в історичному аспекті. Зроблені ним практичні висновки дуже важливі тепер. Адже нині в українських середніх школах створюються нові структури шкільного та студентського самоврядування, що стають логічним наслідком демократизації суспільних відносин. Однак, як педагоги, так і учнівська молодь виявилися не зовсім підготовленими до реалізації демократичних принципів [54, с. 89].

Прикладом активного захисту суверенних прав українців є публікації та виступи А. Волошина на захист українського національного прапора. Коли у 30-х рр. почалися нападки антиукраїнських сил на синьо-жовтий прапор, він написав статтю «Наш прапор», в якій довів, що синьо-жовтий прапор з давніх часів є прапором Закарпаття, оригінально і обґрунтовано трактував українську національну символіку [54, с. 26-27]. Тим самим діяч розбудив національні почуття громадян, які встали на захист своїх політичних прав.

Ціллю А. Волошина був розвиток та самоосвіта селян, ремісників, робітників, що на його думку є одним з головних факторів підвищення рівня загальної і правової культури, національної свідомості населення Закарпаття.

Як було визначено нами раніше, після включення Закарпаття до складу Чехословаччини виникли сприятливі умови для культурно-освітньої діяльності А. Волошина, адже Конституція цієї країни була на той час однією з найдемократичніших у світі.

Створюючи підручники для народних шкіл, А. Волошин наполегливо боровся проти мадяризації та чехізації, за збереження рідної мови і культури. М. І. Кляп підкреслює, що у виданих в кінці XIX – на початку XX ст. підручниках Волошин проповідував не лише такі гуманістичні ідеали, як доброта, правда, чесність, гідність, краса, любов, мудрість, а й утверджував ідеали патріотизму, національної гордості, почуття дружби народів, ідею єдності слов'ян [18, с. 195].

Серед популярних і політико-правових праць діяча заслуговують уваги, зокрема: «Що хоче угро-руський нарід» (1918 р.), «Дві політичні розмови» (1923 р.), «О соціальному вихованню» (1924 р.), «Вступ до організації народного шкільництва в республіці Чехословацкой» (1932 р.), «Про шкільне право будучої української держави» (1942 р.).

В умовах формування та реалізації національних принципів народної освіти актуальною є публікація А. Волошина «Про шкільне право будучої української держави», надрукована після довгої перерви в науковому збірнику українського Вільного університету в Празі (1942 р.). У вступній частині цієї публікації А. Волошин підкреслював, «що дух законів залежить від політичної культури держави». Шкільні закони стосуються, зокрема: педагогічного устрою шкіл, до поділу і розгалужування шкіл; питання хто має право закладати і утверджувати школи, при цьому таке право надається державі, політичним і церковним громадам, монаршим чинам, товариствам і одиницям; адміністрації та нагляду шкіл [82, с. 100–113]. Саме розвиток

правової освіти, на думку А. Волошина, визначав правосвідомість і новий виток політичної активності населення Закарпаття.

Загалом в праці охарактеризовано розвиток освіти у різних країнах, зокрема, Франції, Німеччині, Австрії, Англії, Голландії, Швейцарії, Угорщині, Італії, Росії та Українській Народній Республіці. При цьому, щоб показати вплив шкільної системи на розвиток культури, в тому числі й правової і людського добробуту А. Волошин порівнював наслідки виховного процесу в Америці, де чинники виховання користуються великою свободою, і наслідки виховання в Радянському Союзі, де чинники виховання мали найменшу свободу. Значну увагу Волошин надає принципу свободи культурної праці, який має лежати в основі всього проекту організації українського шкільництва «на основі історичного розвитку та в інтересах релігійно-морального й національного виховання» [82, с. 112].

Не менш цікавою, що заслуговує на увагу є публікація А. Волошина «О соціальному вихованню», яка побачила світ у 1924 р. [81]. У своїй праці автор виступає прибічником знищення інституту рабства, нерівності й несправедливості, звільняє жінку й показує на права дітей і цим самим приносить свободу совісті й науки. На широкому фоні історичного матеріалу він також простежує розвиток понять індивіда і товариства, політичних і соціальних умов життя людини. Посилаючись на французького вченого Сен-Сімона, Волошин говорить, що «для благобыта людського не державна форма важна, но тот способ, котрым розділяються продукты, т.е. моральні односини між людьми» [18, с. 271]. Такої ж думки дотримувались і такі вчені як Л. Толстой, Ж. Руссо, П. Спенсер, вважаючи, що навчання і виховання учнівської молоді не повинно залежати від політичної ситуації в державі.

Так, А. Волошин відстоює думку про необхідність демократизації в системі учнівського самоврядування, пояснюючи це тим, що школа та система виховання в цілому «має працювати в дусі громадянства для громадянства». Він відзначав, що «соціальне і державно-громадське виховання видвигнуло і думку самоуправи учеников». Говорячи про важливе

місце школи в соціальному вихованні А. Волошин відзначає, що «тут молодь набуває і засвоює соціальний досвід, тобто здійснюється її соціалізація» [81].

У своїх поглядах Волошин пропагував ідею такої держави, закони якої, були б спрямовані на підвищення культури та освіченості всіх прошарків населення. Зокрема, наголошував на прийнятті таких законів як: «о безплатній науці, о новилізації подати школьної, о судах малолітніх, о обороні дітей і т.д.» [81, с. 42], тобто закони, які забезпечили б отримання освіти, в тому числі на безоплатній основі, що згодом знайшло відображення в сучасні Конституції України. Сам А. Волошин не лише узагальнював досвід підростаючого покоління, але своєю багатогранною громадсько-політичною діяльністю прагнув здійснити його в умовах Закарпаття.

Аналізуючи шкільний устрій і розробляючи нові методики системи шкільництва, А. Волошин у своїй праці «Методика народно-шкільного навчання» відзначав, що школа має діяти спільно з сім'єю. Схематично процес виховання вчений уявляв так: від учителя до учня, від родини до школи та вважав за необхідне розвивати в учнів, передусім, позитивну мотивацію навчання, а негативну усувати [146, с. 118].

Поряд з тим, А. Волошин визначав декілька основних чинників формування особистості та виховання свідомого громадянина своєї держави серед яких: держава, школа, громадські інституції, сім'я, та церква. У своїй педагогічній діяльності, на наш погляд, він не тільки вдало поєднував у виховному процесі вплив цих чинників, а й максимально наближував процес навчання до життя, суміщаючи духовний, моральний та фізичний розвиток.

Водночас, позиція А. Волошина щодо освітньої реформи була подібна до тих досягнень європейської педагогічної думки XIX–XX ст., які відрізнялися своєю новизною та вважалися передовими.

У своїй праці «Спомини» А. Волошин писав про нелегкий шлях створення та функціонування товариств, які відігравали провідну роль у культурно-освітньому житті краю «ібо мадярське правительство остро противилося всякій «національній іреденті» і агітації. Закону о товариствах

не було, незалежної інтелігенції не було, матеріальних средств ще менше» [21].

Говорячи про відношення влади до функціонування таких товариств він відзначав: «процес мадяризації зумовив те що існуючі товариства «проявляли свою – не жизнь, но вегетацію... Ледве начали'сьме живіше працювати, сейчас повстали против нас вороги руського народу. Появились статті в ужгородських і будапештянських мадярських газетах, в которых воззвали увагу правительства на «національное движение Русинів».

Так, установчі документи, зокрема, статuti, на основі яких функціонували товариства, за словами Волошина, затверджувались урядом за умови, що керівництво товариств матиме повноваження лише у разі погодження кандидатів на посади головуючого, його заступників і директора владними структурами. У такому ж порядку підлягали затвердженню і кошториси товариств. Крім того, на всіх зборах, де приймалися рішення щодо основних засад функціонування та напрямків діяльності товариства, повинен був бути присутній представник правоохоронних органів.

Такі заходи впливу на сферу діяльності громадських об'єднань викликали обурення серед населення. А. Волошин про незадоволення народу та інтелігенції краю писав: «Виділи'сьме що всяка народопросвітительна работа наша стрітиться з сильним отпором мадярського громадянства, мадярської преси і всіх урядів. Начали'сьме розуміти про що так ненависно пишуть газети сильніших народностей Угорщини проти мадярів. Виділи'сьме, що перші невинні проби для культурного піднесення нашого бідного народу викликали таке несправедливе, насильственне розпорядження» [21].

Досліджуючи важливість діяльності засобів масової інформації та науково-публіцистичної роботи на Закарпатті у 20–30-х рр. ХХ ст. А. Волошин називав її «новинарством» в культурному розвитку єдиного народу.

У своїй праці він наголошував на тому, що завдяки існуванню просвітницьких товариств та способів поширення ними своїх ідей відбувалося поширення солідарності, правової культури, формування громадської свідомості та піднесення народного духу.

Вже в ті часи А. Волошин виступав за забезпечення права громадян на інформацію, свободу думки і слова, підтвердженням чому є написане ним у «Споминах»: «Історія нашого новинарства доказує, що для газет во первых потрібна свобода. Без неї не розвивається она, як не може жити і рослина без свіжого воздуха, без світлости сонця. Наша народна свобода є запорукою того, що наше новинарство по сему здорово, сильно буде розвиватися» [21].

Окремої уваги заслуговує «Інтерв'ю» А. Волошина про суспільно-політичний стан Закарпаття на початку ХХ ст., надруковане у американсько-руській газеті «День» [137]. Тут Волошин звертав увагу, зокрема, на розвиток соціального забезпечення населення та опіки над військовими інвалідами, вдовами, сиротами, дітьми з обмеженими можливостями та безпритульними.

Принцип гуманізму і забезпечення права населення на підтримку з боку держави, забезпечення нею належних умов життя реалізовувалися за підтримки А. Волошина шляхом створення дитячих будинків, шкіл та інтернатів для дітей з вадами, пунктів допомоги Червоного Хреста.

Присвячуючи багато часу педагогічній роботі, А. Волошин аналізує стан розвитку народної освіти, відношення краян до вивчення писемності та здобуття освіти. Підвищення рівня освіченості населення стало передумовою відкриття нових шкіл, семінарій, підвищенню авторитету професії вчителя та сприяло формуванню народної свідомості.

На наше переконання, внесок А. Волошина у розвиток шкільництва та його реформи в освітній політиці стали одними з визначальних причин освітньо-культурного відродження в закарпатському краї.

Водночас, в роботі А. Волошина «Яка праця чекає нас для піднесення освіти серед населення?» знаходимо його думку щодо необхідності визначення плану програми і чітких методів в освітній діяльності. Він вказує

на неписьменність та неосвіченість населення, марновірство, бідність, що нерозривно пов'язано з не усвідомленням мас своїх народних інтересів, можливості жити краще. Така неповага до своїх народних ідеалів, низький рівень правового та політичного виховання і як наслідок – культури, давало можливість представникам антиукраїнських сил користуватися такими станом суспільства, підривати авторитет патріотично налаштованих громадян, зокрема, переманюючи в свої ряди частину з них.

Щодо організації в населених пунктах читалень, А. Волошин акцентував увагу на тому, що їх призначення полягає «не лиш для читання газет і книжок... Головне є то, щоб читальня була центром громадянського життя і щоб подавала ініціативу для кожного потрібного народного, культурного чи економічного руху» [80, с. 416].

Він вбачав мету створення читалень також у доповненні роботи церкви і навчальних закладів, шляхом створення у них бібліотек. Досить важливим є наповненість бібліотек літературою з різних галузей знань, періодичними виданнями, зокрема, такими, що стосувалися б різних релігійних поглядів та політичних переконань. На думку А. Волошина, користування такою літературою, давало б кожному громадянину можливість зрозуміти причини складного становища в суспільстві та, посиливши політичну участь, сформуванню власну громадську позицію. Такий плюралістичний підхід Волошина був спрямований на активізацію громади у реалізації свої прав та захисті інтересів, утвердженні інституту представництва на основі довіри виборців та суспільної відповідальності обраних ними політичних сил.

На думку Волошина «читальня має бути безпартійним місцем обговорення громадянських, господарських і всяких інших справ, має бути ніби трибуною громадянського життя». Щодо ініціативи створення читалень він як громадський діяч говорив: «Найліпше если читальню сотворять самі селяне, а ми посередньо чи безпосередньо маємо їх лиш заохотити к тому. Не обіцяймо много, лиш то, що може дійсно ісповнитися. Указовати на потребу і хосен самовиховання» [75].

У праці «Всім русинам доброї волі» [141] А. Волошин як представник народного напряму зосереджує свою увагу на тому, що він «ніколи не був противником ширення знання великоруського язика, а то доказуємо фактом, що під впливом нашого культурного напрямку був заведений язик великоруський в наші середні школи, як обов'язковий предмет вищих клас».

Тому, на нашу думку, одним з принципів освітньої політики А. Волошина та його соратників був принцип субординації у вивченні мов. Доцільним буде стосовно цього навести його слова: «коли вже перейшла наша молодь через ступені нижчого і середнього шкільництва, коли знає нашу і мову нашої республіки, вже у вищих роках середньої школи найпознакомиться і з язиком і літературою росіян, як язиком будучої слов'янської конфедерації, до якої має стреміти кожний слов'янський народ у своїм власнім інтересі» [141].

Він відмічав, що розбіжності і суперечки між двома культурними напрямами (великоруським і українським) штучно перебільшувались політичними силами різних спрямувань з метою досягнення антидержавницьких «політичних цілей».

Не менш цікавим є оповідання А. Волошина «Народна свідомість» [79] в якому він вибудовує діалог між вчителем, що очолює читальню, та селянами. Аналіз твору дає можливість говорити про те, що вустами вчителя говорить сам Волошин, проголошуючи, що «народ не лиш люде, які говорять одною мовою, але є то ідея висока, що витворилася із традицій культурних, релігійних, із спільної судьби, діди, прадіди, не пропало без сліда, але, як цінна спадщина, є нашим скарбом». Сперечаючись з селянами про важливість народної ініціативи у боротьбі за державність та покращення життя населення краю, вчитель стверджує: «Кожда й найменша одиниця народу є членом, є одним стовпом того народу і щось може зробити для народа».

Таким чином, А. Волошин звертає увагу читачів на низький рівень самосвідомості громадян та відсутність громадської активності, результатом

чого є складні умови життя, бідність, залежність від пануючих держав. Відтак, єднання народу з метою досягнення самостійності і незалежності він вбачає в тому, що «громада – то великий чоловік, але лиш свідома громада, яка знає силу свою, яка є зв'язана сильними узами своїх ідей, яка не розпадеться так легко. Видите самотнього чоловіка легко переможе хоть хто, але сильну громаду не так легко збити». Крім того, Волошин, говорячи про патріотичне виховання наголошує що народ «то найбільша громада людей, що говорять одною мовою. Тота громада є зв'язана одною спільною історією, одними звичаями, одною літературою, одним способом думаня» [79]. Отже, А. Волошин для виховання молоді та поширення національно-визвольного духу вбачає надважливим вивчення українських традицій, звичаїв, історії та літератури.

Мовне питання також піднімається А. Волошином у праці під назвою «О письменном язиці підкарпатських русинів» [115], де він заперечує прихильникам «одного общерусского літературного языка», які стверджували, що об'єднання «русских народів придало би їм незвичайної сили, політичної, економічної і культурної, что богата великорусска література була би общим скарбом усіх руських племен». Підтвердженням цьому є слова Волошина «Як із квадрата не мож зробити круга, так таких народів, котрих роздвоїла історія, найтяжче скувати праві на поприщі языка. Можна їх об'єднати господарськими або політичними інтересами, но окреме розвившіся язики наново об'єднати не мож. Се противиться природной розчленуючости языков». Він також говорив про те, що проукраїнських письменників та діячів дуже часто звинувачували у сепаратизмі: «К політичним противникам народного языка можеме причислити й большевицьких агітаторов, так російських, як і мадярських, ібо цілям їх скорше послужить темнота селянства, як християнсько-народна просвіта».

Однак, вагому роль відіграло відношення президента Чехословаччини Масарика щодо визначення урядовою мовою Підкарпатської Русі «містний народний язык» [115]. Отже, А. Волошин покладав великі сподівання на

відродження слов'янознавства та визнання за населенням Закарпаття права користуватися рідною мовою.

Зрушення у державотворчому процесі в період національно-визвольної боротьби першої половини ХХ ст. супроводжувалися докорінними змінами в освітньо-культурному житті закарпатського краю. Усі національно-культурні перетворення знайшли широке відбиття в тогочасній пресі, яка є важливим джерелом вивчення процесу духовного відродження України.

Багато дослідників, які вивчали життя і діяльність А. Волошина відзначали у своїх дослідженнях, що його ідеї та погляди щодо суспільно-політичної, педагогічної, історичної ситуації на Закарпатті поширювались не лише через публікації в західноукраїнських виданнях, а й через іноземні засоби масової інформації, що вирізнялись демократичністю й плюралізмом. Влучними є слова М. Мушинки, що ще за життя статті А. Волошина в бібліографічному відношенні були рідкістю, а після 1939 р. стали справжнім раритетом [130]. Таким чином, можемо говорити про те, що публіцистична спадщина діяча в багатьох аспектах залишилась невідомою, адже ще в ті часи була засуджена за інакомислення та знищена угорською і радянською владою.

Вивчаючи публіцистичні здобутки діяча, В. Тарасюк у своїй дисертаційній роботі зауважує, що матеріали А. Волошина в період 1916–1939 рр. з'являлися також в Ужгороді в угорській газеті «*Görog Katholikus Szemle*» («Греко-католицький огляд»), засновником якої виступило «Общество св. Василя Великого», у часописі «*Új Nemzet*» («Нова нація»), щорічнику «*Kalendar' Prosvity sobranija greko kath. cerkovnyx bratstv...*». Публікувався він у Лондоні у виданні «*The Slavonic and East European Review*» («Слов'янське й східноєвропейське ревію»), у Братиславі у «*Vräd mad'arských bol'sevikov na Slovensko v roku 1919*» («Напад угорських більшовиків на Словаччину в 1919 році»), у Празі в збірнику «*Podkarpatska Rus*», празьких газетах «*Tribuna*», «*Duch novin*» («Дух новин») [57, с. 45].

Крім того, статті А. Волошина побачили світ завдяки їх публікацій у ряді німецьких часописів – «Гамбургер Нахріхтен», «Альгеймайне Цайтунг», «Франкішер Курір», чеській газеті «Лідове Новини» [131], збірнику «Podkarpatska Rus» (Нью-Йорк, США), «Вістнику українського товариства «Просвіта» в Загребі», газеті «День» (США), в англійському часописі «Time Magazin» [46, с. 397].

Щодо офіційних видань, то в період що передував Другій світовій війні праці А. Волошина активно публікувалися в «Урядовому Вістнику Правительства Підкарпатської Русі» в 1938 р., «Урядовому Вістнику Правительства Карпатської України» в 1939 р. та «Бюлетні Пресової Служби Карпатської України» в 1938–1939 рр.

Науково-публіцистична спадщина А. Волошина викликає неабиякий інтерес серед дослідників, адже вражаючим і досі залишається та кількість і різноманіття газет, збірників, журналів, альманахів громадсько-політичної, правової й педагогічної тематики у виданні, редагуванні яких він брав безпосередню участь та публікував свої напрацювання, паралельно займаючись державницькою, громадською та освітньою діяльністю.

Варто відзначити, що на сьогодні актуальним залишається питання визнання авторства багатьох публікацій за видатними державними та політичними діячами Закарпаття того часу, які так як і А. Волошин використовували псевдоніми і криптоніми та у зв'язку з цим й досі не були ідентифіковані.

А. Волошин при публікації своїх статей іноді зазначав автора як «Андрій Верховинський», «А. Іванович», «А. І. В.», «А. В.», «В.».

Варто відзначити, що багатьма істориками та дослідниками творчої спадщини Волошина, позначеної псевдонімами та криптонімами, його авторство визначалося за допомогою співставлення стилю, змісту, проблематики, яку піднімав Августин Іванович у боротьбі за формування української правової думки та здобуття самостійності закарпатських земель.

Таким чином, дослідники виділяють кілька видань, які дозволяють відстежити суспільно-політичні орієнтири діяча «від християнсько-просвітительського погляду на життєвий уклад до чітко вираженої державницької позиції» [57 с. 49]. Серед них газета «Наука», «Свобода», «Нова Свобода» та календар-альманах «Місяцеслов», які функціонували на основі кращих патріотичних традицій.

Отже, спираючись на віднайдені, в тому числі і в архівних установах, публікації А. Волошина, можемо зробити висновок, що його громадська, освітня і політико-правова діяльність стала першопричиною активного долучення до науково-публіцистичного життя краю.

Проголошення Україною незалежності потягло за собою багато змін, в тому числі утвердження принципів гласності, плюралізму та гуманізму, політичної та релігійної свободи, гарантування прав і інтересів громадян, що відкинули політико-правові стереотипи, позбавили громадські організації та засоби масової інформації політичної заангажованості, сформували діаметрально протилежний погляд на діяльність учасників національно-визвольної боротьби, які були репресовані та розстріляні як «вороги народу». Внаслідок таких реформ та відновлення історичної правди з'явилася можливість видання праць А. Волошина.

Так, за останні роки побачили світ збірники праць А. Волошина, в які увійшли опубліковані в різні часи твори діяча з духовної, освітянської та політико-правової тематики, а також інтерв'ю та мемуарна спадщина. Крім того, на особливу увагу заслуговують роботи сучасників присвячені постаті А. Волошина та його широкомасштабній діяльності.

Відзначимо, що враховуючи значний особистий внесок А. Волошина у розвиток освіти на Закарпатті у 1897–1945 рр. наказом Управління освіти і науки Закарпатської обласної державної адміністрації від 16 вересня 2008 р. № 678 з метою піднесення ролі та авторитету педагога в суспільстві, заохочення педагогічних працівників до творчої, результативної праці та

підвищення престижності вчительської професії було започатковано обласну педагогічну премію імені Августина Волошина [174].

Отже, дослідження науково-публіцистичної діяльності А. Волошина, глибоке усвідомлення історичних процесів того періоду, зворотний вплив його поглядів на суспільний розвиток дає можливість простежити еволюцію української державницької ідеї, скласти цілісну картину політико-правової думки кінця ХІХ – першої половини ХХ ст.

Аналіз наукового доробку діяча підтверджує, що А. Волошин, відстоюючи національні інтереси в пресі та здійсненні освітньої політики в державі, наочно ілюстрував ті загальнолюдські, демократичні ідеали, які повинні були привести до консолідації українських земель, що століттями перебували у складі різних держав.

Всі реформи, що провадилися А. Волошином у різних сферах суспільного життя були передвісниками національного піднесення та сприяли посиленню національно-визвольної боротьби за самостійність та незалежність.

Процеси демократизації в суспільстві актуалізували ідеї А. Волошина, в тому числі, і в галузі освіти. Він наполегливо втілював у життя заходи, спрямовані на створення наукових, освітніх, громадських інституцій, зосереджених на фундаментальних проблемах, а водночас доклав чимало зусиль для підвищення рівня правової освіти серед найширших верств суспільства.

А. Волошин був переконаний, що освіта як і преса повинні служити інтересам народу на основі глибокого патріотизму, відданості суспільному благу. Проблеми навчання і виховання молодого покоління посідали центральне місце в його освітній діяльності. Переважна більшість видань, власником, редактором, дописувачем яких був у свій час Волошин, відіграли важливу роль у формуванні правової свідомості, культури населення Закарпаття та розвитку правової думки України загалом.

2.3. Державно-правові погляди А. Волошина та їхній вплив на розвиток українського національного руху на Закарпатті

Наукові дослідження пов'язані з генезою становлення самобутньої української нації та утвердження державності набувають в умовах сьогодення все більшої ваги, оскільки і до нині існує потреба у вивченні політично-правових звичаїв нашої держави.

Процес українського націогенезу, як сукупність історично-політичних подій, що відбувалися на території України в період ХІХ–ХХ ст., залежав від політики по відношенню до етнічних українців тих держав, до складу яких входили українські землі та політико-правової діяльності і національно-визвольної боротьби визначних діячів серед особливе місце посідає А. Волошин.

На думку багатьох дослідників, саме закарпатські землі опинилися в соціально-економічних та політико-правових умовах, що сприяли активній діяльності патріотично налаштованих організацій, які прагнули до об'єднання України та відродження національних традицій.

Зокрема, як відзначає Б. Андрусин, багато важливих питань державотворення, на які чекає українське суспільство, потребують звернення до глибинних джерел, які лягли в основу підвалин новітньої Української держави як у внутрішньому, так і у міжнародно-правовому вимірах. Одним із найважливіших питань у зазначеному контексті є проблема спадкоємності української державності [142].

Вплив А. Волошина на визначення національної ідентичності населення Закарпаття мав велике значення для формування правосвідомості і правової культури закарпатців, підтримки його державницьких ініціатив і сьогодні, в контексті державотворчих процесів в Україні, викликає великий інтерес до дослідження його політико-правових поглядів.

Відтак, політико-правові погляди А. Волошина вже на початку формування його громадянської позиції набули національного спрямування

та мали чітку орієнтацію на ідею приналежності підкарпатських русинів до українського народу.

Як слушно зауважує М. Вегеш, вперше до політичної діяльності він залучився вже сформованим учнем, духовно-культурним діячем, що входив до елітної групи місцевої інтелігенції. Незважаючи на те, що А. Волошин був вихованцем угорської освітньої системи, його потяг до збереження і збагачення саме слов'янських культурних багатств був нездоланим. Цей перший етап політичного гартування особистості мав характерні особливості. Чи не перше в історії краю постала проблема відсутності власної політичної еліти, що було наслідком історичних умов, у яких відбувався суспільно-політичний розвиток історичного Закарпаття. Відсутність політичних традицій, і як наслідок цього й низький рівень політичної культури місцевого населення, поставило перед діячами церкви і культури дилему щодо ролі провідника у політико-правових відносинах [123].

Проведене нами дослідження підтвердило, що громадянська та правова позиція А. Волошина формувалися в умовах змадяризації та національного гніту, що чинився з метою підкорення населення закарпатського краю. Будучи учнем, а пізніше студентом, А. Волошин зазнав освітньо-культурних утисків, проте, саме в ті часи досягнув національно-патріотичної зрілості та став прихильником державницьких ідеалів, що в подальшому склали основу його політико-правових поглядів й активізували різносторонню діяльність.

Зауважимо, що патріотичне виховання в сім'ї доповнилося власним досвідом та самовихованням виробленими у процесі здобуття освіти. Так, навчаючись в Будапешті, А. Волошин пройнявся ідеями слов'янської єдності та виробив індивідуальну правову позицію під значним впливом поширених на європейському просторі ліберальних і особливо соціалістичних ідей.

У роки життя, присвячені богослов'ю, А. Волошин, будучи також греко-католицьким священиком, разом із тим, продовжує відстоювати збереження українських традицій та звичаїв, зокрема, він виступав проти

мадяризації русинів-вірників та за збереження руського обряду в богослужіннях [151].

А. Волошин мав толерантне відношення й до інших християнських конфесій та вважав, що кожна релігійна течія має право на існування, до всіх із них потрібно ставитися з повагою. Засвоєння християнських традицій в сім'ї повинно здійснюватись саме за таким принципом.

Свідченням цьому, як зазначає В. Тарасюк, є і те, що А. Волошин публікував у часописах інформацію про православні школи, контактував із представниками православної церкви в США, поруч із національним греко-католицьким церковним подавав єврейський календар, толерантно висловлювався в дискусійних питаннях щодо вірників інших конфесій, засуджував переслідування священиків у Радянській Україні. І навіть коли йшлося про вирішення такого непростого питання, як розподіл маєтків у міжцерковних спорах, А. Волошин лише вимагав справедливості, щоб уряд при оголошенні рішень діяв на підставі чинного законодавства. Це сприяло б консолідації населення. Хто ж збирається маніпулювати релігійними почуттями вірників, вважав він є найбільшим недругом не тільки церкви, а й усього народу [57, с. 131].

Слушною є думка Б. Андрусишина, який відзначає, що найбільш благополучними видаються відносини, що склалися в українських церковних формувань з владою Чехії. Православні українці, які проживали на територіях, що відійшли до Чехії, підпорядковувалися Сербському патріархові і з урахуванням лояльної політики уряду в релігійному питанні могли вільно розвивати своє релігійно-церковне життя. Тобто, завдяки нормальному стану у сфері державно-церковних відносин на території українського Закарпаття та в інших місцевостях, де компактно проживали українці і діяли їхні церкви, духовно-релігійне життя носило добре організований і всебічно-розвинений характер [213, с. 281].

Таким чином, як у релігійних питаннях так і в політично-правових спрямуваннях, А. Волошин користувався міжнародним досвідом,

підтримував дипломатичні зв'язки з розвиненими країнами світу та завдяки цьому вибудовував курс на побудову незалежної держави.

На думку діяча, відстоювання інтересів народу, його культури, церковного життя може бути пов'язане з політикою. Як стверджував А. Волошин, для духовенства настали важкі часи з посиленням діяльності комуністів і фашистів. Тоді недруги масово почали пропагувати «кривослав'є» та анархію. Священики не могли належно протистояти такій пропаганді, оскільки не були зорганізовані політично. І в цьому контексті цілком логічно напрошується висновок: де «упадає» духовність, там «упадає» і політика. А тому «здорова духовна життя є найважливішою основою політичної самостійності» [152, с. 1]. Тобто, А. Волошин був прихильником так званої християнської політики, основою якої є участь духовенства у формуванні суспільної політичної думки та правової дійсності, що ґрунтуються на християнських і патріотичних міркуваннях.

Така позиція діяча знаходила свій прояв у багатьох творах та публічних виступах, зокрема, на з'їзді ж руської молоді в 1929 р. А. Волошин проголошував: «Хто із основ нашої культури хоче вирвати побожність і рідну мову, той не розуміє душі свого народу» [153, с. 2–3].

Однак, за висловлювання такого роду ідеологічні опоненти неодноразово критикували А. Волошина, закидаючи йому звинувачення у втягненні церкви в політичні процеси. Незважаючи на це, духовенство не стояло осторонь загальнонародної справи, завдяки ініціативі А. Волошина із числа церковнослужителів вийшло чимало істинних патріотів.

Відзначимо, що в той період значним впливом на свідомість людей та їх громадсько-правову позицію відзначалося саме духовенство та освіта. Розуміючи таку тенденцію, А. Волошин залучав якомога більше соратників та знаходив нових поборників за українську державність. Церковний вплив та спрямування освіти в політико-правову площину жодним чином не були пов'язані з суб'єктивними інтересами Волошина чи задоволенням ним

власних амбіцій, адже метою його діяльності було досягнення суспільного блага, що полягало у незалежності і самостійності краю.

Поряд із тим, чимало представників духовенства піддавалися маніпулятивному впливу та підкупу з боку країн, що прагнули заволодіти українськими землями. Так, І. Голод відзначає: «Сприяли мадяризації й священники, яким за зречення від рідної мови підвищили державну платню. А ті, кому угорська або не давалася, або була не до шмиги, відробляли субсидії, які російський уряд таємно платив москвофілам. Відтак одна частина духовенства запевняла земляків, що вони є «підвидом» угорців, інша - кивала на росіян. Та, на щастя, були й такі священники, котрі гребували юдиними 30 срібляками» [154]. Одним із тих, хто не піддавався на різного роду провокації, був і А. Волошин, який ставив захист прав та інтересів громадян попереду своїх і будучи вірним своїм політико-правовим переконанням відстоював позицію поборника за національне возз'єднання.

Поняття «нація» було, на нашу думку, ключовим у політико-правових поглядах А. Волошина. Він вбачав суть держави не в її формі, територіальному устрої чи виді правління, а в призначенні – єднати націю, та служити суспільному благу народу. Підтримуючи позицію лібералізму щодо потреби у всебічному забезпеченні державою прав і свобод громадян, Волошин, разом із тим, з націоналістичних позицій виступав спочатку за автономію краю, а пізніше – за проголошення незалежності для возз'єднання у подальшому всіх українських земель.

Наше дослідження дозволить виявити особливості розвитку ідеології закарпатського населення і визначити політичне та ідеологічне значення реформ, що провадилися А. Волошином.

Така мета, в першу чергу потребує звернення до творчої спадщини А. Волошина, як представника політико-правової думки закарпатського народу, що втілював свої погляди у законотворчій, громадській та державницькій діяльності.

У науковій спадщині А. Волошина значне місце відведено відображенню прагнення українського народу до національної самостійності та прищеплення крсянам високих моральних якостей і патріотичних ідеалів.

Значну роль у процесі національної ідентифікації населення Закарпаття відігравали періодичні видання, яких у той час друкувалося величезна кількість, зокрема і русинських, угорських, чеських, російських, українських, що висловлювали різні позиції по відношенню до мовних та національних розбіжностей. Лише невелика частина закарпатських видань виступали за національну єдність з українським народом. Підкреслимо, що до такої періодики можна віднести всі праці А. Волошина.

Відтак, у праці «Гаслова політика» А. Волошин висловлює свою думку щодо можливості негативного впливу політичних закликів, які хибно трактують мету діяльності тих чи інших політичних сил, зазначаючи, що «об'єктивна політика повинна часто оборонятися проти гаслової, проти порожніх фраз, які противники видумують і ширять, як політичне гасло. В нашій політиці таким гаслом є в руках противників нашого народного воскресіння слово «українізація, українщина». Що це є, точно не описують вороги, щоб могли тим словом збивати дійсного політичного агітатора, як найцирішого працівника культури. Коли в перших роках по перевороті ми підняли думку писати без йора, кинулися на нас противники народного відродження, як на небезпечних, протидержавних агітаторів. Цю порожню фразу, видуману експонентами малярської політики, перебрали і поодинокі чеські партії но й було много нападів проти «українізації», яку обвиняли союзом з німцями, з комуністами» [78].

Водночас, у праці знаходимо підтвердження А. Волошином використання засобів масової інформації одними політичними партіями з метою паплюження проголошуваних ідеалів та діяльності інших політичних сил, зокрема борців за національну ідею, та їх впливу на правосвідомість населення.

З цього приводу, А. Волошин у «Гасловій політиці» висловлює побоювання щодо впливу газети «Неділя» на реалізацію та втілення народницьких спрямувань, відзначаючи: «Ніхто не має права топтати правила природи, правду язикознавства. Назадництва «Неділі» є цими експериментами, які мають бути виключені із кожної наукової інституції і наша учит. семінарія, пока буде інституцією науковою, буде уживати, як і до нині уживала нашу народну мову, але тота мова в слові і письмі буде відповідати і науковим вимогам, а не буде служити політичним тенденціям ізоляції народа від своєї питомої культури і тим перепинювання культурного поступу народа. Може бути, що «Неділя» не бачить ясно небезпеки гасла проти «українщини» і несвідомо шкодить нашому народному ділу, але як християнський орган, повинна би глибше вглянути не перебирати гасла ненависті і не провокувати проти себе і посередньо проти духовенства найсвідомішу часть народа, чим і може бути спричинена величезна шкода і церковним інтересам» [78].

У «Споминах» Волошин згадує «Неділю» як «руське видане мадярської народно-господарської газети «Néplap», що видавалася «міністерством земледілія» Австро-Угорщини. Однак, як зазначає діяч, з того часу, як редактором «Неділі» став Михайло Врабель, учитель вихований в Ужгородській учительській семінарії, «котрий любив своє і газеті придав народний дух» вона набула іншого спрямування. У той період в газеті «Неділя» почали друкуватися статті соціального-економічного, історичного, політико-правового змісту, а «язик «Неділі» був доста чистий і народний» [21].

У праці «Ко вопросу політичної консолідації» А. Волошин піднімає питання об'єднання політичних сил Закарпаття для розв'язання суспільно-значущих завдань національної ваги. Мовне питання, українофобські орієнтири зумовлювали лобістські спрямування посадових осіб, які займали керівні посади і тим чи іншим способом пропагували агресивне відношення до українців як народу, їх культури, мови, традицій та менталітету і

виступали проти об'єднання України як держави. Були й такі посадовці, що за словами А. Волошина, час від часу, підтримували українську ініціативу, проте займали яскраво виражену москвофільську політику, тобто обстоювали національно-культурну, та державно-політичну єдність з російським народом.

Так, про А. Гагатка, галицького русофіла, що проводив москвофільську політику і з 1919 р. був Секретарем Ужгородської Народної ради А. Волошин писав: «Язиковий вопрос і українофобство своє посунув он, як найважливіші условия. Но се становисько нам мало подозрительное. Гагатко не все держався того принципу. Протоколи Ц. Р. Н. Ради доказують, що 12. VIII. 1919 р. Рада приняла резолюцію о урядовом языку почти таку: «Малоруський язык з етимологічним письмом», і тоді присутній був і не протестовав і пан Гагатко. Тепер в інтересі консолідації не хоче прийняти то, що тоді прийняв і пан Гагаткові і тим, котрі його свідомо підпорують, не є в інтересі консолідація на Підкарпатській Русі» [76]. Тобто, з одного боку Волошин виступав за плюралізм думок і політичних поглядів, однак вважав, що саме це заважає консолідації українців на тому етапі розбудови державності.

Звертаючись до «Інтерв'ю» А. Волошина про суспільно-політичний стан Закарпаття на початку ХХ ст., надрукованому у американсько-руській газеті «День» [137], варто відзначити, що бачення Волошином цих процесів зводилось до виділення позитивних і негативних для суспільства змін, внаслідок належності території Закарпаття до тих чи інших державних утворень.

Приєднання до Чехословацької республіки він пояснював так: «Пристаєли на се всі ради прото, ібо тоді вже стало ясним, що соєдиненіє наших земель з западними русинами – невозможно. Географічні, економічні і культурні інтереси наші тягли нас ко Чехословакії, де надіяли'сьмєся найти братської підпори для свободного розвитку наших народних сил». Говорячи про вплив Чехословаччини на розвиток краю у своєму «Інтерв'ю»

А. Волошин відзначає підвищення стану злочинності, недосконалості у врегулюванні кримінально-правових відносин внаслідок невдалих реформ у системі судочинства країни. Зокрема, він писав: «Були случаї, що убійця за один цілий год чекав, доки го поставили перед суд. Внаслідок того стали ширитися злочини, вломи, крадежи, убійства і всякого рода шугайства. Тепер вже маємо 3 седрії і 10 окружних судів. Правда, що суддів не маємо доста, і межі ними все ще мало є наших, однако нинішній стан показує видний поступ».

А. Волошин вважав політику Чехословаччини порівняно лояльною, проте політичний безлад спричинений мадярською агітацією, пропагандою російського нігілізму призводив до знищення «нашої молоді народної вегетації і не дозволив нам дійти до такої консолідації, котра подала би гарантію для руського характеру першого Сойму Підкарп. Руси».

Однак, в тогочасних міждержавних відносинах та боротьбі за землі Західної України слушною видається думка Волошина, що погодження з віднесенням Підкарпатської Русі до складу Чехословацької республіки було правильним та «єдинственно добрим» [137].

Так, співпраця між урядом автономії та владарюючої держави, на думку А. Волошина, повинна була спрямовуватися на розвиток народної свідомості краян, розбудови шкіл, читалень, розповсюдження народної літератури, матеріальної підтримки громадян, проведення земельних, економічних та правових реформ. Водночас, недопущення суспільних заворушень з боку представників промадярських політичних сил та москофілів було одним з пріоритетів його політико-правових спрямувань.

Питанню здобуття автономії закарпатського краю, як непересічній події в історії Закарпаття, діяч присвятив чимало нарисів-спогадів, одним з них є «Мир людям доброї волі!», де Волошин нагодував на тому, що «наша мала земля є тепер одинокою українською країною, яка здобула свою самоуправу. Той прецінний дар Божий вважаємо ми здобутком всього

нашого народу, і нашим обов'язком є підносити духовні скарби всієї нашої нації» [155].

Говорячи про Україну в цілому, Волошин звертає увагу на роль Росії у консолідації української держави, наголошуючи: «Найбільш пошкодила нам політика царської Росії. Вона пригнобила нас своїми багнетами, змінила нашу адміністративну автономну систему своїми централістичними урядами, губерніями, забрала наші школи. Але найбільш шкоди зробила нам тим, що знищила духовне життя наших предків» [155].

Наслідками цього діяч вбачав широке поширення нігілізму, в тому числі й правового, який проявлявся у правовому цинізмі російського уряду та інших вищих органів влади з метою викликати у населення зневажливе ставлення до українських правових принципів і традицій. Разом із тим, нерівність українського населення перед законом і судом поряд з російським, встановлення примусовим шляхом комуністичного ладу призводило, на наше переконання, до домінування тоталітарного політичного режиму з проголошенням терору проти «класових ворогів» і противників зі встановленням «соціалістичних порядків».

Про панування комунізму А. Волошин писав: «У самій Росії мав він глибші корені, ніж в Україні, де традиція позитивного християнства живе й сьогодні. Але під натиском московського режиму значно ослабла вона й ослабила й силу національної свідомості» [155].

Також, у праці «Мир людям доброї волі!» діяч закликав поширювати культурні і політико-правові здобутки: «Хто хоче, щоб чим скоріше воскресла свобода і на широких степах України, передовсім має стреміти до того, щоб воскресла сила тої ідеї та традиції, як й перед московським пануванням підносила моральну та національну культуру народу!» [155].

У боротьбі за національне визволення і єднання українських земель А. Волошин провадив антирадянську політику. Він був одним із перших діячів, хто на сторінках періодичних видань, спираючись на загальновідомі

факти і доводи, писав про потребу боротьби з більшовизмом, про негативні сторони комуністичної системи.

Діяч був переконаний, що держава, яка побудована загарбницьким шляхом, на класових інтересах та антихристиянській політиці не може принести жодного блага суспільству.

Так, у публікації «О соціалізмі» [158], знаходимо думку А. Волошина, що прибічники соціалізму, які зрадили своїм релігійним переконанням, прагнули до досягнення матеріального достатку і саме тому виступали за колективну власність. Зневажаючи основи християнської моралі та громадське життя, слідуючи власній ідеології, вони називали інститут сім'ї, громадянськість утопіями. Діяч наголошував, на користі соціалізму лише за умови панування християнської, а не так званої «соціальної справедливості».

Говорячи про тяжкий вибір українців між підкоренням владі більшовиків й приреченням своєї мови, культури і нації до занепаду та збереженням цього шляхом постійної боротьби за власну самобутність, А. Волошин закликав до об'єднання сил заради досягнення найвищої мети – незалежної української держави.

За участю А. Волошина у часописі «Свобода» друкувалося чимало матеріалів, що стосувалися складного становища українців, що проживали на території радянської України і зазнавали значних утисків. Зокрема, саме з «Свободи» країни дізнавалися про політичні репресії у вигляді голодомору 1932-1933 рр., насильницького переселення селян до Сибіру, арештів представників духовенства та інтелігенції, придушення національно-визвольних настроїв і ініціатив. Таким чином, А. Волошин, на нашу думку, долучався до європейського протесту, намагаючись перешкодити такому нищенню нації.

Як зазначає В. Тарасюк, А. Волошин вважав, що більшовицька ідеологія, заснована на атеїзмі, нічого доброго в душах людей не виховає, а тому їй не повинно бути місця на Закарпатті. З багатьох публікацій журналіста, вміщених у «Свободі», випливає, що у краї немає відповідного

підґрунтя для розвитку комуністичних ідей. У Росії такі умови створив царський абсолютизм, дух класової боротьби. На Закарпатті подібні умови відсутні, а тому місцевий більшовизм повинен зазнати так само поразки, як в Угорщині, Німеччині та інших країнах Європи. А. Волошин вірив, що такий час настане, що перемога до народу прийде, що «воскресне й наша правда, воскресне для нашого народу і воскресне не лише для одної класи, як то голосять диктатори класової ненависти в Большевії, але воскресне весь народ» [57, с. 117].

Радянськими ідеологами та деякими сучасниками ім'я Августина Волошина й досі пов'язується з гітлерівською Німеччиною, що проявлялось у так званій його співпраці з фашистами. Послідовне відстоювання діячем національних інтересів, дипломатичні перемовини, що спрямовані були на покращення соціально-економічного та політико-правового стану Підкарпатської Русі, запозичення європейського досвіду у громадсько-політичній діяльності й правових надбаннях трактувалися як змова з урядом Німеччини для досягнення загарбницьких цілей останньої.

Як зауважує Л. Ньорба, фактично всі наукові праці Августина Волошина зазнавали критики. Його звинувачували в українському буржуазному націоналізмі, називали політичним авантюристом. Тільки після смерті розпочинається очищення його від бруду, яким закидали упродовж десятиліть комуністичні ідеологи. Сам Волошин, як і його народ, пройшов складний і суперечливий шлях національного самоусвідомлення через народні переконання, національну віру і незламний духом патріотизм [163].

Проведене нами вивчення творчої спадщини та життєвого шляху А. Волошина також підтвердило, що оцінка архівних джерел, споминів, публікацій діяча та праць, присвячених його діяльності, доводять безпідставність висловлених звинувачень в прихильності до фашизму.

Відношення А. Волошина до цієї ідеології було тотожним його негативному ставленню до комунізму. Зокрема, численна кількість опублікованих праць містила зневажливі відгуки про фашистський

політичний режим та попередження про можливі загрози у разі утвердження її в закарпатському краї. А. Волошин був переконаний, що фашисти вбачали в Закарпатті африканську колонію [159, с. 2–3]. Так у часописі «Свобода» (1928 р.) під криптонімом А. В. була надрукована стаття, яку дослідники наукової спадщини А. Волошина відносять до його авторства, де знаходимо засудження фашизму як «людиноненависницької ідеології, що стоїть на перешкоді розвитку народної свідомості, а тому становить загрозу для усього людства [160].

Крім того, у газеті «Нова Свобода» з ініціативи А. Волошина виходило багато публікацій, що були спрямовані на протидію новим спробам чехізації та мадяризації закарпатського краю. Авторами наголошувалося на порушенні гуманістичних принципів та посиленні «внутрішніх розбіжностей» серед закарпатоукраїнців чеськими політичними силами, що входили в змову з населенням Закарпаття, яке мало проугорські погляди, і перешкоджали зростанню національної свідомості краю.

З метою формування правосвідомості населення Закарпаття, їх самоідентифікації як українців, практично в кожному номері газети «Нова Свобода» А. Волошин публікує нариси про видатних осіб минулого і сучасності. Серед них – Т. Шевченко, О. Кобилянська, І. Франко, О. Духнович, М. Шашкевич, М. Лисенко, І. Котляревський та ін. Крім того, в більшості публікацій періоду існування Підкарпатської Русі діяч прослідковував негативний вплив чехізації на суспільно-політичне життя краю, констатував процес денаціоналізації, давав оцінку політичним та законодавчим ініціативам уряду Чехословаччини та продовжував провадити політику «українізації».

Відзначимо, що в цей період А. Волошин дедалі частіше звертається до проблем русинства і русофільства, які в той час користувалися підтримкою на державному рівні. На думку діяча, така підтримка була пов'язана з прагненням уповільнити рух закарпатців до зближення з Україною, що все більш проявлявся у процесі національно-визвольної боротьби.

А. Волошин, продовжуючи боротися за єдність і неподільність краю, широко висвітлюючи успіхи борців за незалежність в сусідніх регіонах, спонукав краян до об'єднання для політичної боротьби і стійкості та непохитності до провокацій організовуваних недругами.

Як відзначає В. Рекіта, протягом 20–30-х рр. ХХ ст. практично всі верстви населення Закарпаття на різноманітних з'їздах і конгресах висловили свою солідарність та ідейну єдність із українським народом, чітко ідентифікували свою національну приналежність. Але без врахування позиції основи українського народу – селянства, говорити про якусь чітку національну ідентифікацію є неможливим і неправдивим. Відсутність чітко проголошеного голосу найбільшої соціальної групи породжувало спекуляції на національному ґрунті, виникнення так званого «язикового вопроса» та «третього напрямку» в формі русинства [161].

Серед молоді Закарпаття поширення української національної ідентичності набувало особливого розмаху, в тому числі й завдяки громадській та політично-правовій діяльності А. Волошина. Кінець 20-х рр. ХХ ст. позначився піднесенням українського національного руху, внаслідок чого молодь почала відмовлятися від слов'янофільства, тобто прагнення захистити власну ідентичність під протекторатом російської держави. Ці тенденції суспільно-політичного життя віддзеркалювалися у тогочасній періодичній пресі, обговорювалися у гуртках-читальнях, організовуваних діячем та набували подальшого розвитку за його підтримки.

Важливість формування суспільної правосвідомості та, як наслідок, досягнення національної незалежності, якої прагнув Августин Волошин, підтверджує і його однодумець і соратник В. Гренджа-Донський.

Як слушно зазначає останній, закарпатська молодь вперше у той час відкрито заявила про свою національну приналежність на Конгресі народної молоді Підкарпаття: «Ми є частиною того великого українського народу, що живе за Карпатами, і від нього культурно ніколи не відірвемося. Мадяр, німець поляк в ЧСР може себе називати мадяром, німцем, поляком, тож і нам

себе можна називати назвою того матірнього пня, з котрого походимо і до котрого признаємось» [150, с. 74].

Отже, визначальними для розуміння національної приналежності населенням Закарпаття були студенти й інтелігентна молодь, які брали участь в культурно-освітніх заходах, підтримували розвиток театральних, літературних гуртків і читалень за сприяння А. Волошина, підвищували правову культуру населення та цим самим пропагували ідею національної єдності в суспільстві.

Цікавими є політико-правові погляди А. Волошина щодо місця жінки у суспільстві та її участі в суспільно політичних процесах.

Слід зауважити, що період 20–30-х рр. ХХ ст. на Закарпатті позначився формуванням та розвитком українського жіночого руху під впливом європейських феміністичних тенденцій. Його особливістю був тісний зв'язок з національно-визвольною боротьбою та участю у ній дружин відомих громадсько-політичних діячів того часу, серед яких була й дружина А. Волошина. Ірина Петрик-Волошина внесла помітний внесок у розвиток освітньої політики та жіночого руху в Закарпатті.

Як слушно підкреслює А. Машкаринець-Бутко, заслугою І. Петрик-Волошиної є і те, що 1921 р. вона виступила ініціатором організації «Жіночого Союзу» на рахунку якого після його створення в 1921 р., – низка вагомих просвітницьких і політичних акцій, проведених у Закарпатті в 20–30-х рр. [156].

Так, на Західній Україні в цей період розгорнули роботу жіночі організації, які підтримували традицію ліберального фемінізму. На Закарпатті такою організацією був саме «Жіночий Союз», який поряд з найбільшим жіночим об'єднанням Галичини «Союз українок», згуртував жінок з вищою освітою, прихильників радикальних методів боротьби за самобутність народу.

Багато товариств, в тому числі й «Просвіта», ініціатором створення якого, як вже зазначалося вище, виступав А. Волошин, надавали окремі

секції та відділи для проведення просвітницької і агітаційної роботи жіночих організацій. Тобто, на нашу думку, участь Волошина у розвитку й такої прогресивної течії говорить про його підтримку скасування будь-яких обмежень між чоловіками та жінками у громадсько-політичній сфері, зрівняння їх у правах та рівнозначність політико-правової діяльності.

Відмітимо, що у праці «Жіноче питання» А. Волошин висловлює свою позицію щодо ролі жінки у політичних процесах, що мають суспільне значення.

За словами А. Волошина період соціально-економічних перетворень у суспільстві відзначився зміною у баченні постаті жінки, яка стала виконувати не лише своє історично-сформоване призначення, а й активно долучилася до суспільно-політичного життя.

Внаслідок емансипації жінки отримали права на рівні з чоловіками, в першу чергу завдяки освіті. Освіта, як зазначав Волошин «це не множество матеріалу знання, але мистецтво уміти розрізнити головне від побічного в житті, а характер – то сила волі, аби це пізнання довести до зазначення в житті» [140].

Водночас, діяч говорив про те, що жінка, навіть без вищої освіти може бути «вище культурною і характернішою, если розвила в собі свою природну інтуїцію чуттєву, если сталася тим «ефективним полом», який може кермувати другим «активним полом».

Мету емансипації А. Волошин вбачав «не в тому, щоб жінка просто перебрала працю на себе, або обов'язки мужчини, не в тому, щоб вона мішалася до політики», адже, на його думку, «не в парламентах рішається доля культури». Він був впевнений, що «на ту глибину народної душі», яка є основою для національного відродження «має найсильніший вплив свідомо жінка та її культурна праця».

А. Волошин покладав великі сподівання на «духовну пропаганду жіночого серця», яка повинна була бути протидією усілякій деморалізації

суспільства та не дозволила б «чужим державам ширити серед населення ненависть проти тої держави, яка дарувала свободу».

Крім того, у праці «Жіноче питання» діяч відзначав, що «наше громадянство вирішується не в урядах, не в соймі, але у палаті тихого впливу жінок на розвиток думок нашого народного, культурного життя. І я певний, що кожна свідомо наша жінка своїм тихим впливом буде обороняти нашу народну правду, не дозволить, щоби чужа політика розбивала нас релігійно, язиково і класово; не дозволить, щоби агенти чужих інтересів ширили тут між нами дух безкультурної дикості більшовизму і зв'язаної з ним безбожності» [140].

Що стосується правових реформ, що мали соціальне та освітянське значення, А. Волошин був переконаний, що саме участь жінок у виробленні державної політики може сприяти утвердженню моральних та патріотичних принципів і формуванню правової культури громадян. Він писав: «Всюди, де жінки впливали на громадянську думку, прийнято найкращі закони для оборони проти п'янства, лихви, безморальності, проти розводів манжелських, для оборони молодших і слабших. Не дозволить наша жінка, щоби дітей в школах мучили чужим словом, але буде вимагати повного права для нашої рідної української мови в школах і урядах. Вона свідомо жінка буде жадати такі соціальні реформи, які можуть забезпечити мир і добробут між нашим народом».

Як зазначає С. Федака, будучи політиком консервативно-християнського спрямування, Волошин відзначав особливу роль жінок і їхніх організацій. Виступаючи 1934 р. на жіночому конгресі в Ужгороді, він процитував німецького філософа Ф. Ферстера, що назвав жіноцтво вищою палатою загальнолюдського двопалатного парламенту [157].

Однак, на нашу думку, віднесення А. Волошина до політиків, що підтримували консервативні позиції є не зовсім вірним, оскільки він погоджувався з ідеєю рівності людей, не відкидав можливості новітніх

реформ та радикальних форм боротьби за правові ідеали, самобутність і незалежність, в тому числі, й за участю жінок.

Проаналізувавши праці А. Волошина, відзначимо, що він висвітлював факти і події того періоду так, як вони відбувалися насправді, тобто об'єктивно та без інтерпретації з перспективи часу. Роботи діяча без перебільшення можна назвати документованою історією відстоювання власної культури і правових традицій у боротьбі з домінуючою культурою. Тобто, провідною ідеєю всіх нарисів, спогадів, статей А. Волошина є теза про зростання правової свідомості українського населення та громадянськості і прагнення єдності з усім українським народом.

Досліджуючи політико-правові погляди А. Волошина особливу увагу вважаємо за доцільне приділити діяльності, що втілювала його ідеали та стремління.

М. Вегеш, досліджуючи життя та помисли Президента Карпатської України зазначав, що політична діяльність не була основою життя А. Волошина. Він займався нею в силу вимог часу, як визнаний провідник карпатоукраїнського населення, як людина в яку вірили і від якої чекали важливого для всього населення кроку. А. Волошин мав певні риси харизматичного лідера. Про це свідчить і довіра людей, які виховувалися в середовищі цілої мережі культурно-просвітницьких осередків – читалень «Просвіти». Великою повагою він користувався й серед як крайових, так і державних політиків. Так само довіру викликали політичні погляди й дії А. Волошина, його поміркований стиль політичної життєдіяльності. Навіть політичні противники, яких у той час вистачало, розуміли його потенціал, знали про авторитет, який похитнути серед населення було нелегко [18, с. 104].

Політико-правовий портрет А. Волошина, еволюція його поглядів як громадського діяча і політика прослідковується у пошуку ним політико-державницьких ідеалів, які б сприяли національному відродженню та становленню незалежної держави.

Для реалізації такої цілі потрібна була група осіб, які б своєю діяльністю, авторитетом та патріотичними спрямуваннями піднімали серед населення дух єдності та самобутності.

Розглядаючи історичні події, що склалися в закарпатському краї у першій половині ХХ ст. крізь призму права, зауважимо, що на нашу думку, жодної можливості для визначення Закарпаття як окремого суб'єкта міжнародного права не було. Це також було пов'язано з відсутністю чіткої позиції об'єднаної політично-правової еліти краю, яка почала згуртовуватись вже навколо А. Волошина.

А. Волошин уважно стежив за подіями, що відбувалися, однак, відкрито політичних поглядів ще не проголошував. Це сталося, коли в середовищі учительської інтелігенції на зламі 1917–1918 рр. знайшлися однодумці. У вересні 1918 р. на одному з таємних зібрань було вирішено розпочати підготовку акції злуки з українськими землями. Серед членів цієї групи виділялися відомі пізніше громадсько-політичні діячі українського спрямування, серед яких крім А. Волошина були В. Гаджега, І. Фленько та інші [123].

Зауважимо, що щодо можливості злуки закарпатських земель з Україною ще задовго до розпаду Австро-Угорської монархії, у 1915 р. А. Штефан за дорученням А. Волошина прибув до Відня для перемовин з відомими українськими політичними діячами та активістами, зокрема, Л. Бачинським, К. Трильовським, Є. Петрушевичем. Свою розмову з К. Трильовським у споминах А. Штефан згадує так: «Ми хочемо обнови́ти Галицько-Волинську державу під назвою Західно-Українська Республіка. До неї мають належати Галичина, Волинь, Буковина та Угорська Україна. На питання А. Штефана про об'єднання не лише Західної України, а й усієї України в цілому К. Трильовський відповідає: «Само собою, ми хочемо з'єднання всіх українських земель, до матері, до Київської Русі в одну державу. Але в Київській Україні ситуація є непевна і тому злуку треба відсунути на пізніше. Соборну Україну проголосимо, коли на те прийде час.

А ви в Угорській Україні говоріть про Соборну країну, тобто відразу про Київ... » [24].

Як згадує сам А. Волошин «для злуки первим ділом було: вислати єдного із одданих ділу сему до Відня, щоби там від членів русько-українського клубу получитьи близші інформації. На сю задачу був вибран професор А. Штефан, котрий охотно і обберався і в місяці септембрі 1918 р. пішов до Відня. Там радився з українськими послами, но тогди орієнтація ще не була вияснена і о цілковитім розпаді Австрії ще не говорилося і прото А. Штефан приніс нам із Відня привіт, но о будучих евентуальностях не знали наші галицькі браття нич певного нам сказати» [21].

О. Мишанич та П. Чучка підкреслили, що А. Волошин «як культурно-національний провідник свого народу... впродовж півстоліття захищав його право на державно-політичне життя, національну русько-українську культуру, мову, обрядність. Він послідовно відстоював єдність закарпатців з Галичиною і Східною Україною, майбутнє Закарпаття бачив тільки у Соборній Українській Державі» [136].

Отже, можемо говорити про те, що політичний лідер Західної України прагнув до возз'єднання усіх українських земель з центром у м. Києві. Відтак, беззаперечним є те, що політико-правові погляди та спрямування А. Волошина були вже в ті часи націлені на незалежну Соборну Україну.

У 1918–1920 рр. А. Волошин відіграв визначну роль в політичному самовизначенні Закарпаття як голова і засновник Руської Народної Ради в Ужгороді, а потім голова Центральної Руської Народної Ради. Зауважимо, що Волошин був одним з ініціаторів створення Ужгородської Народної Ради, як одного з перших політичних інститутів, метою діяльності якого було представництво народних інтересів закарпатського краю.

На одному із засідань Центральної Руської Народної Ради крисянами було прийнято рішення про приєднання Закарпаття як автономії до Чехословацької республіки. Таке рішення розглядалося політиками як

тимчасове, оскільки політична ситуація, що склалася, не давала можливості на даному етапі возз'єднати Закарпаття з Україною.

Відзначимо, що сам А. Волошин ще у «Споминах» згадує, що «головним було признати самоопределеніє народів, і ми природно лиш на то могли думати, що русини под і за Карпатами соединеними силами создадутъ свою країну. Проте се зависіло от міжнародної ситуації... Що було ділати, на всякий случай треба було обезпечити для руського народу хоть то, що при даних условіях можливо було, т.є. свободу народну в рамках одорваншоїся од Австрії Угорщини...» [21].

Зауважимо, що А. Волошин, виступаючи за таке визначення державного устрою, керувався дипломатичними, демократичними принципами та був спрямований на досягнення стратегічної цілі.

Як відзначають М. Вегеш, М. Токар, М. Басараб, роль і місце А. Волошина у цих швидкоплинних подіях свідчить про те, що представники тогочасної інтелігенції відгукнулися на суспільно важливу проблему державного значення і взяли на себе неабияку міру відповідальності перед сучасниками. Важливим є те, що політичний вибір був єдиним вірним виходом із ситуації, тому політичне передбачення окремих представників тогочасної еліти в основному справдилися – громадяни Закарпаття отримали змогу вести повноправне громадсько-політичне життя, відстоювати свої політичні переконання, права, збагачувати політичну і правову свідомість та культуру. А. Волошин своєю діяльністю у ті роки також сприяв цьому [123].

Після входження історичного Закарпаття, під назвою Підкарпатська Русь, до складу Чехословацької республіки (1919 р.) на основі адаптації суспільства до демократичних реалій тогочасності розпочався наступний етап політичної діяльності А. Волошина. Впродовж 20–30-х рр. ХХ ст. він був одним із найуспішніших партійних діячів, і, як показав час, найстабільнішим партійним лідером міжвоєнного Закарпаття. Державна демократична система витворила нове явище суспільно-політичного життя – партійний плюралізм, що виражався в існуванні різних, як за культурно-

національним складом так і за структурно-організаційною базою політичних партій. А. Волошин залишився вірним крайовим українським партіям і як справжній лідер вдосконалював їх можливості в політичних суперечках. Еволюцію політичних поглядів А. Волошина можна прослідкувати й на основі еволюції політичних організацій – Руської Хліборобської (Земледільської) Партії, Християнсько-Народної Партії, Українського Національного Об'єднання [18, с. 110-111].

Тобто, А. Волошин брав безпосередню участь у об'єднанні проукраїнськи налаштованих краян та створенню першої крайової політичної сили на Закарпатті Руської Хліборобської Партії, політико-правовим спрямуванням якої було вибороти право на суверенітет, цілісність і неподільність українських земель.

Визначаючи завдання партії на майбутнє, А. Волошин проголосив два основні принципи діяльності. Перший принцип – «Християнська віра, на основі любові, правди і справедливості», чим наголосив на рівноправному співіснуванні із «неруськими народностями», на основі повної свободи, совісті й релігії, натомість борючись із тими, «хто з політичних цілей або особистої наживи схоче сіяти релігійний роздор, бунтовати русина проти русина». Другий принцип, проголошений А. Волошиним – «Народний напрям». У його зміст політик вкладав завдання «освідомити народ і поширити та укріпити серед народу дух і народну свідомість» [18, с. 116].

Як слушно підкреслює П. Федака А. Волошин, як уже визнаний лідер проукраїнської орієнтації, безпосередньо прилучився до створення і подальшої діяльності цієї партії. Цьому сприяло й те, що становлення партійно-організаційної структури проукраїнського спрямування в Підкарпатській Русі на початку 20-х рр. ХХ ст. відбулося через призму об'єднання українських сил навколо культурно-просвітнього товариства «Просвіта» [127, с. 11].

Варто зазначити, що разом з іншими діячами Закарпаття А. Волошин заснував Християнську Народну Партію, від якої був обраний послом до

чехословацького парламенту (1925–1929 рр.). Нагадаємо, що в той період, А. Волошин одночасно очолював ряд культурних і господарських установ закарпатського краю, зокрема, Педагогічне Товариство Підкарпатської Русі, Підкарпатський Банк, був організатором Учительської Громади, почесним головою товариства «Просвіта».

У ході нашого дослідження цікавою видається праця О. Мишанича, який, говорячи про парламентську діяльність діяча, відзначає, що як посол до Празького парламенту А. Волошин відстоював інтереси Закарпаття, провів там кілька помітних акцій. У 1926 р. він домігся прийняття і введення на Закарпатті кооперативних законів, які захистили девальвовані після приєднання краю до Чехословацької республіки вклади закарпатських кооперативних спілок у банках Будапешту. А. Волошин у парламенті розкрив наміри і зупинив агітацію деяких словацьких послів за перенесення столиці Підкарпатської Русі з Ужгорода до Мукачева, вигідну тим антизакарпатським силам, які хотіли приєднати Ужгород до Словаччини. Цю агітацію підтримували і закарпатські русофіли. У 1928 р. діяч, будучи послом, домігся поширення на Закарпатті закону про конгруу (від чеськ. *Kongruový zákon*) – державну допомогу священикам [51, с. 16].

Варто відзначити, що відповідно до Конгурового закону, який був прийнятий 26 червня 1926 р. № 122/1926 Sb., коригування зарплати духовенству церков і релігійних громад повинно було здійснюватися державою. Цікавим є те, що цей закон став основою для чинного й сьогодні Закону про фінансування церкви Чеською республікою [166].

Як відзначає І. Добош, очолювана Волошиним Християнська Народна Партія врахувала минулу політичну діяльність партії «руських хліборобів» і тим самим стала на якісно новий ступінь розвитку політичної організації: «Наша Християнська народна партія найліпша для всіх, бо вона по християнській програмі захищає робітників, селян і інших, словом, наша партія не може не хотіти добра для всіх класів народу й то не лиш матеріального, але й культурного» [168, с. 27].

Активна діяльність А. Волошина, на нашу думку, була безпосередньо пов'язана з політичною програмою партії, яка намагалася охопити усі суспільно-політичні проблеми в тогочасному суспільстві, зокрема, поліпшення автономного управління, вирішення мовних та культурно-просвітницьких питань, розвиток економічних та сільськогосподарських правовідносин. Впродовж своєї діяльності підтримував провладну політику Чехословаччини та не використовував радикальних способів вирішення тих чи інших питань.

Громадсько-просвітницька діяльність А. Волошина доповнювала його політично-правову, адже до «християнських народників» постійно долучалися представники інтелігенції краю та закарпатська молодь. Як відзначав С. Росоха, «чим більше припливало до неї української молоді, тим більше сходила вона на платформу українського націоналізму». За словами науковця у 30-х рр. ХХ ст. Християнсько-Народна Партія А. Волошина «була ще найбільше самостійна і чисто українська партія. Цілий її апарат знаходився виключно в руках українців» [169, с. 21].

В одній із публікацій газети «Свобода» 1935 р. Волошин вказував, що «наш націоналізм є християнський, який дивиться в рід людський, як на велику родину дітей Божих, як на велику соціальну одиницю, в якій суть менші одиниці, одиниці націй, держав, країв, громад і родин. Наш націоналізм знає ширшу і вужчу координацію, знає дальшу і ближчу солідарність» [168, с. 27].

У ході дослідження ми встановили, що, незважаючи на використання діячем у всіх сферах своєї діяльності тих чи інших принципів різних політико-правових ідеологій, А. Волошин вважав себе націоналістом, оскільки дотримувався думки про цінність нації як найвищої форми суспільної єдності та її первинності в державотворчому процесі. Очолювані ним політичні сили прагнули до відстоювання інтересів національної спільноти у відносинах з владою пануючих держав.

Підтвердженням тому, на наш погляд, є також те, що у боротьбі за незалежність української держави А. Волошин покладався на політичну незалежність, об'єднання національно свідомих, освічених, особливо у правовому полі, громадян для відстоювання ними своїх прав, свобод та інтересів, захисту території проживання, розвитку економічних ресурсів та збереженню духовних цінностей. Не менш важливим, на думку А. Волошина у формуванні політико-правових поглядів і переконань населення, об'єднанні різних верств суспільства, незважаючи на протилежні класові інтереси, відігравали правосвідомість, правова культура, що ґрунтуються на національному почутті, тобто патріотизмі.

Наголосимо, що за словами А. Волошина про початки своєї політико-правової діяльності при допиті слідчому МДБ СРСР він сказав: «Початок політичної діяльності моєї відноситься до 1919 р., коли я став організатором Християнсько-народної партії в Підкарпатській Русі». Аналогічні за програмою християнсько-соціальні партії вже існували в той час у Чехословацькій республіці, зокрема, в Чехії і Моравії – «Лідова партія», в Словаччині – «Людова партія», тобто народні партії. Поряд з нашою партією існували й інші: аграрна, соціал-демократична, народно-соціалістична, партія торговців і промисловців, угорська народна партія та ряд інших. На основі цих партій 1938 р. було засноване Українське Національне Об'єднання [18, с. 111].

Водночас, О. Радик підкреслював, що після здобуття дозволу від уряду Чехословаччини на надання Закарпатському краю автономних прав та одержання мандату на формування уряду Закарпатської України А. Волошин сформував уряд виключно з представників українського напрямку, розпустив усі політичні партії і створив проурядове Українське Національне Об'єднання [165].

А. Волошин з позиції боротьби за права автономії та покращення суспільного життя висловлювався за порозуміння та об'єднання внутрішньополітичних сил краю, в першу чергу партій: «Чи можеся підняти

політично, осли нема у нас соєдиняючої політичної ідеї, осли партійні погляди роздробляють нас на 12-15 партій і сесі не хотять між собою витворити якусь кооперацію? Із сих причин первою задачею нашою має бути глядати порозуміння, глядати способи кооперації між руськими партіями» [80, с. 114].

На нашу думку, розпуск всіх політичних партій та утворення Українського Національного Об'єднання» можна розцінювати як прояв політично-правової самостійності та ініціативності уряду А. Волошина.

Як зазначають дослідники політичних подій на Закарпатті початку ХХ ст., надання автономії Закарпаттю та призначення прем'єр-міністром уряду Підкарпатської Русі А. Волошина у жовтні 1938 р. викликало великий ентузіазм серед українців західноукраїнських земель. На підтримку державницьких змагань закарпатських українців тут відбулася низка маніфестацій та демонстрацій, організованих різними політичними силами [170].

Підкреслимо, що у виголошеній 26 жовтня 1938 р. промові А. Волошин заявив, що забезпечить «народом Підкарпатської Русі їх культурні, національні та господарські здобутки... без різниці національної та релігійної». 27 жовтня 1938 р. в газеті «Нова свобода» було опубліковано звернення Української Народної Ради «До всіх українців по цілому світі! До всіх українських партій, організацій, груп, товариств в Галичині, Буковині, Бессарабії, Наддніпрянській Україні, Канаді, Сполучених Державах Америки і взагалі до українців, де б вони не проживали», яке свідчило про чітку українську спрямованість уряду А. Волошина: «Ми віримо, – говорилося у зверненні, – що великий 50-мільйоновий український народ підійме й надалі своє велике слово і не допустить, щоб наші віковічні вороги накладали на нас пута, знов садили нас в тюрми» [171].

А. Волошин, як поміркований політик, формуючи уряд, включив у його склад представників переважно українського напрямку. Обставини, в яких діяв уряд були ускладнені нападами угорців і поляків на землі Карпатської

України. Крім того, несприятливою для державницької діяльності та досягнення поставлених перед урядом завдань була міжнародна ситуація, а саме події, пов'язані з загарбницькими цілями Німеччини, Угорщини та Польщі. А. Волошин, будучи прихильником мирного здійснення політично-правових і державних перетворень, та, разом із тим, противником диктатури і терору, намагався вести перемовини з сусідніми державами з метою збереження відносної автономії Карпато-Української держави, захисту прав і свобод людини і громадянина.

На думку Л. Ньорби, залежно від інтенсивності поневолення незламного духу закарпатців у той чи інший період свого існування населення виражало свою непокору, більшу чи меншу протидію. Апогеєм цих визвольних змагань стало створення власної держави – Карпатської України (1939 р.). Саме у цей історичний час вершиною державотворчості карпатських українців стала консолідація національно-патріотичних сил, що відбулося на з'їзді провідних діячів визвольного руху Закарпаття 12 лютого 1939 р. Сойм Карпатської України став переломним моментом у формуванні національної самосвідомості закарпатців [163].

У зверненні А. Волошина до українського народу з нагоди перемоги Українського Національного Об'єднання на виборах до Сойму Карпатської України «Солодкий мій народе» знаходимо підтвержене ним досягнення кращими того рівня правосвідомості та правової культури, що веде до поширення патріотичного духу та боротьби за національне відродження. Усвідомлення населенням Закарпаття власної належності до великої української нації вбачаємо у таких його словах: «Вже з перших вислідів голосування бачив я щирі прояви Твоєї любові до тої великої Нації, з котрої Ти, народе, походиш. З великою утіхою, з невимовною радістю бачу, що Ти вже виробив у собі свідомість, що Ти не є вже тим пониженим рабом, тим нещасним рутеном, яким тебе колись з презирством прозивали чужі пани, але що Ти є сином великої Нації святого Володимира Великого і Ярослава

Мудрого, що були першими основоположниками нашої рідної культури вже тоді, коли теперішні великі західні народи далеко були від того» [80].

Також, у праці А. Волошин наголошує на успіхах у формуванні індивідуальної правової позиції кожного громадянина, на проявах його політичної активності: «Твоя щира поведінка при виборах до першого Твогого сойму доказує Твою політичну зрілість, доказує, що Ти зумів у собі витворити не лиш велику національну свідомість, але і солідарність щирої любові один до одного, брата до брата, порозумів наші спільні інтереси. В цьому нашому великому успіху я бачу повну гаранцію того, що наша країна, хоч мала, але на своєму місці постояла, є на міжнародному полі запевнена і що минуться за неї великі міжнародні спори. Тепер вже наша країна сконсолідована, і її чекає велика будучність [80].

Говорячи про досягнуті успіхи, діяч звертає увагу на участь у тому етнічних українців, що проживали на території інших держав та іноземних національних спільнот. Так, Волошин відзначав: «З утіхою маю ще тут пригадати щирю співпрацю з нашими національними групами – з німцями, чехами і румунами, які кандидували на нашій спільній листі своїх заступників, а також на ту листу і голосували. З приємністю констатую також і те, що мадярська національна меншість в більшості пішла з нами».

Разом із тим у промові діяч обіцяє покладати усі зусилля «для вибудування здорового політичного, господарського та культурного устрою нашої країни».

В цьому зверненні знаходимо не лише оцінку рівня національної, суспільної свідомості населення, його бачення шляхів національного відродження, а й цілу державницьку програму яку сповідував і культивував А. Волошин. У його зверненні «Солодкий мій народ» ми вбачаємо програму будівництва на історико-правових традиціях народу, невід'ємну ментальну приналежність, з точки зору А. Волошина, до Київської Русі, спадкоємицею якої він вважав новітню державність, що почала відроджуватися у 1917–1921 рр. та втілилась у проголошенні незалежності Карпатської України

1939 р. Актуальним на нашу думку і сьогодні залишається питання спадкоємності правових традицій, так у виступі Президента України Віктора Януковича на Урочистій академії з нагоди 1025-річчя хрещення Київської Русі знаходимо тому підтвердження: «Ми повинні бути свідомі того, що є спадкоємцями видатної традиції, яку започаткував один із європейських цивілізаційних форпостів - Київська Русь. Вона продемонструвала усьому тогочасному світові високі зразки духовності, правового мислення, самоорганізації громад і державної політики» [172].

Відзначимо, що 15 березня 1939 р. Соймом було проголошено повну державну самостійність і незалежність Карпатської України та, у той же час, діячем було проведено ряд засідань присвячених питанням державотворення. На одному з них А. Волошина було одностайно обрано, шляхом проведення таємного голосування, президентом Карпатської України.

Після збройних нападів угорських військ, які відбулися у березні 1939 р., та в результаті окупації Закарпаття, Президент А. Волошин разом із частиною уряду змушений був емігрувати. У подальшому проживав у Празі та займався переважно педагогічно-науковою діяльністю, проте, продовжуючи відстоювати свої політико-правові погляди, публікуючи у місцевих друкованих виданнях статті антирадянського та проукраїнського змісту.

Отже, проведене нами дослідження формування та еволюції політико-правових поглядів А. Волошина, завдяки плюралізму сучасного праворозуміння дозволяє розкрити і оцінити його світоглядні позиції, національно-визвольне бачення об'єднання усіх українських земель.

У розрізі подій на Закарпатті у першій половині ХХ ст. становлення української політико-правової думки набуло особливого значення. Цей процес проявлявся у формуванні національної позиції різних верств населення закарпатського краю, які під проводом громадсько-політичної діяльності А. Волошина, поширюваної ним правової культури, все частіше висловлювали готовність обороняти свою національну ідентичність, мову і

культуру, захищати свої права і свободи та утверджувати приналежність до української нації, що в кінцевому підсумку призвело до створення держави українського народу на Закарпатті – Карпатської України.

Висновки до розділу 2

1. З'ясовано, що процес формування особистісного світогляду та правових переконань А. Волошина почався з його виховання у сім'ї та школі, й продовжився досягненням у подальшому національно-патріотичної зрілості під час навчання в університеті і участі у громадському житті краю. Навчання в Будапешті відзначилося впливом багатьох викладачів на правову свідомість та громадянську позицію А. Волошина, внаслідок чого він пройнявся ідеями слов'янської єдності, що утвердило його національні спрямування.

Становлення А. Волошина як культурно-національного та громадського діяча відбувалося в тісному зв'язку з його участю у роботі громадський об'єднань на теренах західноукраїнських земель, принципом яких виступало вираження правової і політичної позиції громадян-учасників, а метою функціонування – сприяння перетворенням у економічній сфері, сфері освіти та реформам державно-правової системи.

2. Аналіз наукової спадщини А. Волошина, дає підстави стверджувати, що він вважав закарпатських русинів часткою українського народу. В умовах постійного тиску і пропаганди країн-загарбників державний діяч наголошував на важливості усвідомлення крисянами себе не «руським, руским, малоруським, малорусским, рутенським, подкарпаторусским, русинським», а єдиним українським народом.

А. Волошин протягом усього життя виступав за утвердження української ідеї, боровся за визнання та збереження української мови, її вивчення й використання в навчальних закладах, органах виконавчої влади, судових органах. Зокрема, будучи послом до чехословацького парламенту у 1925–1929 рр. він у своїх виступах наголошував на важливості надання

рівноправного статусу українській мові поряд з чеською на території автономного Закарпаття у складі Чехословаччини.

3. Аналіз наукового доробку та освітньої діяльності діяча підтверджує, що Августин Волошин, відстоюючи національні інтереси в пресі та здійсненні освітньої політики в державі, наочно ілюстрував ті загальнолюдські, демократичні ідеали, які повинні привести до консолідації українських земель, що століттями перебували у складі різних держав.

Він наполегливо втілював у життя заходи, спрямовані на створення наукових, освітніх, громадських інституцій, зокрема, сприяв відкриттю шкіл, гімназій, учительських семінарій, торгівельної академії на Закарпатті, що свідчить про його вагомий внесок у розвиток освітньої політики, підвищення рівня правової свідомості та культури населення.

А. Волошин був переконаний, що освіта як і преса повинні служити інтересам народу на основі глибокого патріотизму, відданості суспільному благу. Переважна більшість видань, власником, редактором, дописувачем яких був у свій час Волошин, відігравали важливу роль у формуванні правової освіченості Закарпаття. Так, публікації на педагогічну та політико-правову тематику в журналах «Підкарпатська Русь», «Учительський Голос», «Наша Школа» та газетах «Наука», «Свобода», «Нова Свобода» висвітлювали суспільно-важливі події й спонукали громадян до реалізації прав на свободу думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань.

4. Доведено, що політико-правові погляди А. Волошина вже на початку формування його громадянської позиції набули національного спрямування та мали чітку орієнтацію на ідею приналежності підкарпатських русинів до українського народу. Проте, період перебування Підкарпатської Русі у складі Чехословаччини на правах автономії А. Волошин вважав певною мірою сприятливим для «українізації» та позитивних змін в суспільно-політичному житті краю, що в порівнянні з провладною політикою Австро-Угорської й Російської імперій були лояльними. Разом із тим, говорячи про вплив Чехословаччини на розвиток краю у своєму «Інтерв'ю» А. Волошин

відзначає підвищення стану злочинності, недосконалості у врегулюванні кримінально-правових відносин внаслідок невдалих реформ у системі судочинства країни.

У боротьбі за національне визволення і єднання українських земель А. Волошин провадив антирадянську політику. Він був одним із перших діячів, хто на сторінках періодичних видань, зокрема, у праці «Мир людям доброї волі!», спираючись на загальновідомі факти і доводи, писав про потребу боротьби з більшовизмом, про негативні сторони комуністичної системи. Державний діяч був переконаний, що держава, яка побудована загарбницьким шляхом, на класових інтересах та антихристиянській політиці не може принести жодного блага суспільству.

5. Дотримуючись думки про цінність нації як найвищої форми суспільної єдності та її первинності в державотворчому процесі він вважав себе націоналістом, а очолювані ним політичні сили відстоювали права, свободи та інтереси населення закарпатського краю у відносинах з владою пануючих держав. Відтак, поняття «нація» було ключовим у політико-правових поглядах А. Волошина. Він вбачав суть держави не в її формі, територіальному устрої чи виді правління, а в призначенні – єднати націю, та служити суспільному благу народу. Підтримуючи позицію лібералізму щодо потреби у всебічному забезпеченні державою прав і свобод громадян, Волошин, разом із тим, з націоналістичних позицій виступав спочатку за автономію краю, а пізніше – за проголошення незалежності для возз'єднання у подальшому всіх українських земель.

РОЗДІЛ 3.

ДЕРЖАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ А. ВОЛОШИНА НА ЗАКАРПАТТІ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.

3.1. Діяльність А. Волошина та її вплив на формування державницьких ідей в Україні

Боротьба за українську державницьку ідею, національно-політичні та культурно-освітні права на Закарпатті в першій половині ХХ ст. стала передумовою для утвердження національної ідентичності та подальшого стремління до розбудови української державності. Під впливом тих чи інших історичних, соціально-економічних, політичних обставин процес національної ідентифікації різнився своєю масштабністю, способами боротьби та формами реалізації у тому чи іншому регіоні України.

Особливостями національної боротьби за єдність українських земель та їх незалежність у той історичний період виділявся закарпатський край, діяльність політичних й державних діячів якого була спрямована не лише на проведення гаслової політики, публіцистичної пропаганди, політичних реформ, а й на практичне втілення державницьких ідеалів, що супроводжувалось відповідними діями.

Ретроспективний погляд на тогочасні події в Закарпатті дає змогу побачити їх доленосну роль у консолідації українського суспільства загалом. Дослідження політико-правового досвіду здобуття української державності, історії боротьби за національну єдність й на сьогодні залишається актуальним, враховуючи потребу населення в усвідомленні приналежності до єдиного українського народу.

Поширення національної ідеї, яка у своєму внутрішньому вимірі покликана сприяти відродженню національної культури та укріпленню української державності, безумовно потребує звернення до ідеалів і поглядів діячів, які зробили значний внесок у державотворення України. На наш погляд, саме діяльність А. Волошина є одним із тих прикладів, що повинні

бути основою для виховання національно-патріотичних почуттів у сучасного покоління.

Водночас, становлення та розвиток української правової думки на Закарпатті на різних історичних етапах має свої особливості, пов'язані з перебуванням західноукраїнських земель у складі різних держав. Така розрізненість пояснюється їх підпорядкованістю державно-правовим системам та законодавству тих чи інших країн. Державно-правова ідеологія, що формувалась в таких складних історичних умовах, полягала в першу чергу у відродженні і розбудові української державності урядом Карпатської України на чолі з А. Волошином.

Підкреслимо, що А. Волошин ще зі студентських років присвячував багато часу публіцистиці, що мала національний відтінок, та громадсько-політичній діяльності, яка в подальшому спонукала його до участі у політичних об'єднаннях з метою втілення власних поглядів та ідеалів. Його державотворча діяльність, на наш погляд, бере свій початок з моменту зайняття Волошином посад, на яких він мав змогу приймати рішення, що носили державотворчий характер.

Відтак, участь А. Волошина у створенні політичної організації закарпатських українців, як голови і засновника Центральної Руської Народної Ради (ЦРНР), відіграла визначну роль не лише в політичному, а й в державницькому самовизначенні Закарпаття. Адже, у травні 1919 р. делегація ЦРНР ухвалила рішення про приєднання Закарпаття до Чехословаччини зі статусом автономії й визначила представників та делегувала їм повноваження представляти інтереси автономії у Празі.

Політична ситуація, що склалася на той час, не давала можливості возз'єднати Закарпаття з Україною, саме тому з ініціативи А. Волошина було прийнято таке рішення, що мало на меті представництво народних інтересів закарпатського краю в Чехословацькій республіці.

Політико-правові спрямування Волошина у різні періоди носили національно-визначений характер та завжди були спрямовані на захист прав,

свобод і інтересів, культури й традицій українського народу в цілому. Проголошення автономії, на нашу думку, стало перехідним етапом, під час якого сформувалися сприятливі умови для поширення національно-визвольного духу та згуртування краян навколо ідеї незалежності і самобутності української держави.

Разом із тим, територія Карпатської України у складі Чехословацької республіки опинилися під впливом централізаторських, нівеляційних зусиль самодержавства, спрямованих на утримання під своїм контролем прадавньої української землі. Влада республіки характеризувалася соціальним та національним утисками, що в порівнянні з провладною політикою Австро-Угорської імперії були лояльними.

Промислова розвиненість Чехословацької республіки зумовлювала відведення західноукраїнським землям ролі економічно вигідного аграрного сектору, який забезпечував постачання сировини, дешевої робочої сили. Такі суспільно-економічні процеси певною мірою зумовлювали зростання обурення серед населення Карпатської України та посилення боротьби краян за ідею рівноправності і незалежності, проголошену А. Волошином.

Про роль А. Волошина у боротьбі за автономію говорить й те, що він разом з Й. Камінським, представником русофілів, від імені Центральної Руської Народної Ради працював над проектом закону про Конституцію автономної Підкарпатської Русі [51, с. 18].

Розуміючи управлінську природу законодавчих актів, які були способом державного врегулювання відносин у суспільстві, та потребу у правовому закріпленні статусу Підкарпатської Русі, А. Волошин, беручи участь у законодавчих процесах, намагався організувати роботу органів влади, громадських інституцій та інших політико-адміністративних структур краю, так, щоб вона не суперечила декларованому автономному статусу Закарпаття.

Разом із тим, співвідношення моделі організації управління із принципом автономізації державного устрою він вбачав у піднесенні

народної волі до рівня закону шляхом офіційного закріплення та прийняття нормативно-правових актів, які б врегульовували діяльність автономної держави та виражали потреби й волю народу.

У цьому контексті слушною є думка А. Лопушанського, який відзначає, що законотворчість ефективна, якщо вона відповідає своїй основній цілі – вирішенню економічних, політичних, екологічних, соціальних, етнічних та інших завдань. Ця ціль реалізується шляхом виявлення суттєвих потреб в законодавчому регулюванні, виробленні та своєчасному виданні законів, які регламентують відповідні сфери суспільних відносин в інтересах всієї країни та її населення, а також за умови органічного входження даного закону в систему законодавства [176].

Державницька діяльність А. Волошина вже на початковій стадії була спрямована на формування політико-правового підґрунтя та прийняття законодавчих актів, які б у майбутньому дали можливість проголосити незалежну, правову, соціально орієнтовану державу. Перспектива юридичного закріплення державно-правового статусу Закарпаття, на наш погляд, характеризувалася залежністю від соціально-політичної ситуації в краї, рівнем правосвідомості і правової культури населення, державницькими спрямуваннями учасників законотворчості.

Варто відзначити, що А. Волошин протягом тривалого часу звертався до празького уряду з питанням забезпечення реалізації міжнародного рішення від 1919 р., що гарантувало автономію території Підкарпатської Русі у складі незалежної Чехословацької держави. Так, у серпні 1938 р. Волошин у своїй статті «Якої автономії домагаємося» писав: «Домагаємось чесного здійснення нашої автономії за законами мирових договорів і конституційної грамоти та протестуємо проти штучного поширення шкідливої централізації! Домагаємось, щоб кожному народові дати можливість повного господарського розвитку! Домагаємось забезпечення людських прав для всіх мешканців нашої країни! Бо тільки тоді Підкарпатська Русь станеться кріпостою нашої держави тут на східному краю республіки!» [19, с. 69].

Таким чином, можемо говорити про те, що А. Волошин, втілюючи свої державницькі ідеали, відстоював право Карпатської України на автономію, разом із тим, продовжуючи піднімати серед населення національно-визвольний дух і прагнення до соборності для подальшої боротьби за утворення самостійної української держави.

У таких умовах та враховуючи складне міжнародне становище Чехословацької республіки, посилення боротьби українського населення за свої права й зміну політико-правового статусу Закарпаття чехословацький уряд змушений був надати Карпатській Україні статус автономії.

Жовтень 1938 р. позначився утворенням та затвердженням центральною владою Чехословаччини першого уряду автономії на чолі з А. Бродієм, якого невдовзі було усунуто з посади голови уряду через пропагування проугорської політики.

У 1922–1938 рр. на Закарпатті існувала Християнсько-народна партія, заснована А. Волошином та іншими діячами Закарпаття. Партія мала народовецький напрям та співпрацювала з Чеською католицькою партією Яна Шрамка. Так, зокрема, у своїй статті «Шістдесятирічний ювілей міністра Шрамка і Русини» А. Волошин характеризував тодішнього папського міністра, «вождя чехословацьких католиків» як такого, що «підпорує і в нас здоровий народний дух» [177].

У 1925 р. представником Християнсько-народної партії та послом до чехословацького парламенту було обрано А. Волошина, який відстоював інтереси закарпатського краю, проводячи численні акції та виявляючи ініціативу у прийнятті ряду законодавчих актів, які в інтересах краю врегульовували питання кооперативних відносин, права власності, товарно-грошових відносин, а також нормативно-правової бази щодо реалізації освітньої політики, яка була спрямована на підвищення рівня освіченості населення та правової культури.

Влада Чехословацької республіки покладала надії, що А. Волошин дотримуватиметься нейтральної позиції у тривалій внутрішньополітичній

боротьбі, проте, діяч, закликаючи місцеве населення виконувати свої повинності як автономії, продовжував шлях до втілення державницьких ідеалів – єдності і суверенності української держави.

26 жовтня 1938 р. прем'єр-міністром Підкарпатської Русі, яка була перейменована у Карпатську Україну, було обрано Августина Волошина, з приходом якого надзвичайно ускладнились внутрішні і зовнішні політичні обставини, оскільки у листопаді 1938 р. значна частина Карпатської України (Ужгородський, Мукачівський і Севлюський повіти) з містами Ужгород, Мукачево і Берегово були приєднані до Угорщини відповідно до рішення Першого Віденського арбітражу [92, с. 262].

Однак, підсумки Першого Віденського арбітражу не виправдали сподівань Угорщини отримати контроль над усією територією Карпатської України.

Зауважимо, що під час його проведення свою позицію намагався висловити й А. Волошин як представник Карпатської України, однак йому не було надано слово, оскільки автономія не виступала та не могла розглядатися як третя сторона.

Як зазначає О. Богів, арбітраж у Відні був лише формальністю, де лише офіційно було проголошено лінію розмежування між Чехословаччиною й Угорщиною. Хоч на арбітражі і була закарпатська група, очолювана прем'єр-міністром автономного уряду А. Волошиним, але вона була у якості гостей-спостерігачів, які звичайно не могла вплинути на зміст арбітражних рішень, незважаючи на їх важливість [178].

12 листопада 1938 р. згідно з постановою парламенту Угорщини усі визначені території були офіційно включені до її складу. Після цього прем'єр-міністром автономного уряду Карпатської України, А. Волошиним було прийнято рішення про перенесення столиці до м. Хуста, що мало державне значення та виражало намір продовжувати політико-правову діяльність, спрямовану на збереження автономії та здобуття незалежності у майбутньому.

Зі змушеним переїздом автономного уряду Підкарпатської Русі до Хуста починається новий етап в історії краю. Очолюваний А. Волошиним уряд у надії на певну стабільність береться за роботу у нових умовах. 3 листопада А. Волошин виступив з «Маніфестом Уряду Карпатської України до всіх громадян», у якому роз'яснив саме вимушене прийняття рішень Віденського арбітражу і закликав народ до розбудови власної держави у нових умовах, єдності, праці, спокою і порядку. З приводу цього Українська Народна Рада в черговому маніфесті сповістила населення краю про вимушену згоду на умови арбітражу, «бо несила наша боротися зі світовими державами». Але вона наголосила на тому, «що границі нашої Підкарпатської Держави тепер забезпечені Німеччиною, Італією, Англією та Францією. Польща та Мадярщина прийняли до відома умову, якою зобов'язалися не втручатися до наших внутрішніх справ. Наступає нова доба – доба будівництва тривких основ державності для цілого нашого народу» [178].

Варто відзначити, що розбудова державності в умовах автономії ускладнювалася несприятливою кризовою економічною ситуацією на Закарпатті, оскільки за рішенням Віденського арбітражу від Підкарпатської Русі були відділені найбільш промислово й аграрно розвинені землі та втрачені вигідні для краю економічні зв'язки, що призвело до дефіциту бюджету Карпатської України, зростання безробіття, нестачі продовольства тощо. Несприятливі соціально-економічні та політичні відносини між сусідніми країнами стали перешкодою для вирішення економічних проблем краю, зокрема, одержання капіталовкладень, фінансової допомоги Чехословаччини, зарубіжних інвестицій.

А. Волошин об'єктивно оцінював соціально-економічне становище краю та мав чимало планів і намірів, зокрема 19 листопада 1938 р. Українська Народна Рада в м. Хусті видала «Маніфест до українського народу», у якому були визначені основні напрями господарської програми уряду А. Волошина. На перший план висувалися проведення земельної

реформи, розвиток хліборобства й виноградарства, піднесення скотарства й молочарства. Планувалося будівництво нової залізниці, розвиток туристичної галузі [80, с. 160].

Розпорядженням уряду А. Волошина від 03 грудня 1938 р. «для впорядкування цілісності нинішнього господарського життя Підкарпатської Русі й його дальшого розвитку» створюється Господарська рада для Підкарпатської Русі [180]. Однак, головним завданням уряду було забезпечення населення Закарпаття продуктами харчування. Враховуючи високий рівень безробіття та низький рівень заробітної плати, А. Волошин вдається до прийняття податкових реформ, у тому числі скасування деяких податків.

Неспроможність вирішити внутрішні проблеми краю власними силами спонукає А. Волошина шукати фінансово-економічної підтримки на міжнародному рівні. Відтак, почалися поставки кукурудзи з Румунії, розглядалося питання про обмін закарпатського лісу й солі на зерно з урядами Німеччини та Угорщини [179, с. 80].

Крім того, за ініціативи А. Волошина урядом проводилася певна робота щодо законодавчого закріплення страхування й пенсійного забезпечення населення. Також, у містах були створені окремі органи до повноважень яких входили питання поліпшення матеріального забезпечення та правового захисту громадян, які відносились до найбільш незахищених верств населення.

Ще одним із головних завдань, які ставив перед собою А. Волошин, було створення дієвої виконавчої вертикалі влади з центром у новій столиці – Хусті. Автономний уряд Підкарпатської Русі складався з чотирьох міністерств: внутрішніх справ (міністр Е. Бачинський), шкільництва та народної освіти (А. Штефан), юстиції (належало до компетенції А. Волошина, але він передав керівництво ним своєму раднику А. Дутці) і комунікацій (міністр Ю. Ревай). Кожне окреме міністерство мало кілька ресортів (відділів). Незабаром при Кабінеті міністрів А. Волошина були

створені служба безпеки, управління поліції в Хусті, відділ преси та пропаганди. Останній з метою інформування населення про діяльність уряду видавав «Бюлетень пресової служби» [181], [182].

Сам А. Волошин ще в своїй праці «Про шкільне право будучої української держави» писав: «Кожна держава нормує законами правний лад шкільництва. Дух законів залежить від розвитку політичної культури держави» [82, с. 100].

Відтак, 25 листопада 1938 р. урядом А. Волошина було видано розпорядження про запровадження української мови навчання в освітніх закладах [80, с. 488]. Також, розглядалася можливість створення у Хусті Українського державного університету. 3 грудня 1938 р. орієнтовні кошторис та штатний розпис для утримання університету у карпатоукраїнській столиці розроблялися за допомогою Сенату Українського вільного університету у Празі та надіслано до Хусту листом за підписом ректора УВУ О. Мицюка 21 січня 1939 р. Передбачалося створення двох факультетів (філософського та права і суспільних наук) та 15 кафедр. Планувалося передати бібліотеку Історичного кабінету у Празі для потреб новоствореного вищого навчального закладу. Але на жаль цим планам не було суджено збутися [183].

Як відзначає у своєму дослідженні П. Стерчо, парламент Чехословацької республіки 22 листопада 1938 р., змінивши свій державний устрій на федеративний, прийняв окрему Конституційну Грамоту Карпатської України ч. 328-38 (Збірка Законів і Розпорядження ЧСР), як інтегральну частину конституції всієї Федерації [23, с. 120]. Відзначимо, що цей закон розмежовував компетенцію влади Чехословаччини та автономії, ним було врегульовано порядок проведення виборів до першого Сойму Карпатської України, першого засідання Сойму. Крім того, Сойму були надані повноваження приймати додаткові закони, що мали силу конституційних на території Карпатської України.

З метою повної реалізації принципу народовладдя уряд Карпатської України на чолі з А. Волошином оголосив вибори до Першого Сойму

Карпатської України, тобто, як зазначає П. Стерчо «народові була дана можливість сформувати свій власний політичний і державний провід на основі Конституційної Грамоти Карпатської України та існуючого виборчого закону Чехословацької республіки» [23, с. 121]. Таким чином, урядом А. Волошина були сформовані виборчі списки, комісії, видано ряд нормативно-правових актів, що стосувалися їх роботи та порядку реалізації громадянами свого волевиявлення. Також, виданими розпорядженнями врегульовувались питання проведення виборчої кампанії.

Отже, проведене нами дослідження свідчить про те, що державотворча діяльність А. Волошин була спрямована на врегулювання внутрішніх та зовнішніх політико-правових відносин, вирішення соціально-значущих та фінансово-економічних питань, впровадження освітніх реформ, розвиток наук, у тому числі й правових, встановлення європейських традицій взаємовідносин суспільства і влади.

Деякі дослідники діяльності уряду А. Волошина вважають, що політичний режим в Карпатській Україні мав ознаки авторитарного, оскільки структуру виконавчо-розпорядчої влади було сформовано таким чином, що повноваження відповідних органів обмежували конституційні права населення Закарпаття на участь у прийнятті рішень місцевого значення. Водночас, велика кількість внутрішніх і зовнішніх дестабілізуючих факторів негативно впливали на внутрішньополітичне становище Карпатської України, що, в свою чергу, на думку О. Богів, зумовлювало необхідність створення оптимальних умов для консолідації всіх патріотичних українських сил і привело до проведення урядом А. Волошина ряду антидемократичних актів. До таких дослідник відносить утворення 20 листопада 1938 р. згідно з наказом А. Волошина концентраційного табору Думен поблизу м. Рахів, до якого могли потрапити «дезертири та втікачі з заграниці», «політичні провинивці з нашого краю...», що мав переважно символічний характер [178].

Руйнівний вплив внутрішніх і зовнішніх факторів, на думку М. Вегеша, прискорив встановлення в краї авторитарного режиму, яке проявилось у забороні політичних партій, безальтернативних виборах до Союму, закритті русофільських і проугорських друкованих органів, товариств, відкритті концтабору, численних арештах «неблагонадійних елементів». Разом із тим, такий крок уряду А. Волошина виправдовувався складною міжнародною і внутрішньополітичною ситуацією та зумовлювався необхідністю створення оптимальних умов для проведення соціально-економічних, політичних і культурних перетворень у Карпатській Україні [171].

Зауважимо, що політико-правова ситуація того часу уповільнювала процеси демократизації у всіх сферах суспільних відносин та негативно впливала на державотворчі процеси й побудову Карпатської України. Нагнітання антиукраїнських настроїв окремими проугорськими та прочеськими політичними групами змушували А. Волошина шляхом прийняття відповідних рішень, в тому числі й радикальних, які б допомогли стабілізувати ситуацію, що склалася в суспільстві та унеможливити провокації з боку противників розбудови української державності.

Ми погоджуємося з думкою Л. Ньорби, щодо того, що на сьогодні політична діяльність А. Волошина видається різноспрямованою. Простежується певна трансформація його прихильності до різних політичних режимів – від демократії, до вимушеної, але тимчасової авторитарності. У будь-якому разі спроба змалювати його політичний портрет вказує на те, що А. Волошин був непересічною особистістю. Факти, що висвітлюють його політичні інтереси, погляди, дії, демонструють характерні ознаки політичного лідера класично національного амплуа. Серед них передусім політична толерантність, принциповість у пріоритетних питаннях, дипломатичність відносин, відвертість з політичними опонентами, політичне передбачення, послідовність і виваженість у прийнятті управлінських рішень, патріотичне світобачення, віра в людські цінності, відданість національним ідеалам [163].

22 листопада 1938 р. урядом Чехословацької республіки було прийнято конституційний закон про автономію Карпатської України, відповідно до якого державно-правовий статус Підкарпатської Русі був визначений як автономна складова частина Чехословацької республіки, закріплювалися повноваження органів законодавчої, виконавчої та судової влади. Проте, такі реформаційні перетворення в механізмі державного регулювання були сприйняті деякими державами, зокрема, Угорщиною та Польщею, як загроза своєму пануванню в Західній Україні, бо вони давали приклад для наслідування населенню українських земель, що входили до складу цих держав. Разом із тим, влада Польщі виступала проти утворення на Закарпатті української державності, вбачаючи в цьому значну перешкоду для владарювання на етнічних українських землях.

У свою чергу, А. Волошиним як прем'єр-міністром Карпатської України за складних внутрішніх та зовнішніх умов було вжито всіх заходів для стабілізації економіки, консолідації всіх патріотично-налаштованих сил, спрямованих на розбудову української державності.

Тому, можемо говорити про те, що державне будівництво Карпатської України провадилося, основуєчись на національно-спрямованих ідеологічних поглядах її очільника Августина Волошина – головного будівничого української держави.

Незважаючи на недостатній рівень сформованості української правової думки у Закарпатті початку ХХ ст., готовність суспільства до побудови власної держави, наявність політичної еліти дали можливість А. Волошину об'єднати навколо державницької ідеї все населення краю.

Відтак, як відзначає О. Мишанич, шлях А. Волошина до українства і Карпатської України лежав не через Радянську Україну, а був природним шляхом перетворення етнічної маси в народ, коли національне самоусвідомлення визріло на місці, без дії зовнішніх чинників. Українство на Закарпаття ніхто не приніс на багнетах, не нав'язала його й комуністична партія. Все подвижницьке життя, педагогічна, культурницька діяльність

А. Волошина є прикладом того, як закарпатці – інтелігенція і простий народ – прийшли від етнічної свідомості до української ментальності. Русини стали українцями, відчули потребу своєї державності і вибороли цю державність [51, с. 44].

С. Кульчицький у одній із своїх статей писав: «У розбудові держави закарпатцям допомагали співвітчизники із Західної України, Північної Буковини і заокеанської діаспори. Курс Августина Волошина на утвердження національної державності дістав схвалення основної частини населення краю» [195]. На наш погляд, державницько-націоналістичні спрямування А. Волошина набули розповсюдження, знайшли прихильників та були підтримані виселенцями з України, які зазнали політичного утиску і були репресовані, що в свою чергу зумовило міжнародний характер конфронтації національно-визвольних сил.

А. Волошин став на шлях творення українського парламентаризму за зразком західноєвропейського ХХ ст., чітко усвідомлюючи не лише рішучий спротив Праги, Будапешта і Берліна, а й сусідів на сході і півночі, тобто СРСР і Польщі. Зрештою, на це треба було розраховувати, виходячи з того, що ці два сусіди Карпатської України, котрі поділили українські землі в 1921 р. за Ризьким договором, не могли залишатися байдужими, що між ними – хай навіть і на невеликій частині української етнічної території – відроджується Українська самостійна держава, яка стане притягальним ядром для всіх українців у боротьбі за незалежну соборну Україну [196, с. 17].

Як відзначає Т. Беднаржова, населення підтримувало справедливу політику. Всюди панувало неабияке піднесення. А. Волошин багато зробив для утвердження демократії. Народ повірив у себе. Край готувався до виборів першого Союму Карпатської України [54, с. 32].

А. Волошин та його однодумці обстоювали автономний статус Карпатської України у складі чехословацької федерації, не полишаючи боротьби за незалежність української держави. І саме в цьому історично-

ідеологічному контексті слід розглядати державне самовизначення української нації шляхом проголошення Союмом державної самостійності Карпатської України.

14 березня 1939 р. на спільній нараді членів уряду, Української Народної Ради, лідерів партії УНО, депутатів Союму прем'єр-міністр Августин Волошин проголосив самостійність і суверенність Карпатської України. Скликаний 15 березня 1939 р. Союм затвердив цей факт. Після прийняття цього закону Союм Карпатської України 22 голосами обрав А. Волошина президентом Карпатської України, який після складення присяги, іменував новий уряд у складі: прем'єр-міністр і міністр закордонних справ Ю. Ревай, міністр внутрішніх справ Ю. Перевузнник, міністр господарства і оборони С. Клочурак, міністр фінансів та комунікацій Ю. Бращайко, міністр здоров'я і соціальної опіки М. Долинай, міністр освіти й релігійних справ А. Штефан [173]. Тобто, президента Карпатської України було обрано одностайно, шляхом таємного голосування.

У своєму щоденнику, який є своєрідним літописом українського державотворення на теренах Закарпаття наприкінці 1938 – початку 1939 рр., В. Гренджа-Донський згадує слова, якими новообраний президент Карпатської України А. Волошин відкривав засідання Союму: «З глибини душі відчуваю важність тих слів, якими ословив я вас, як першу законно вибрану політичну репрезентацію нашого народу. Ми розбудуємо Карпатську Україну з признанням повних прав і національним меншостям, щоб усі громадяни Карпатської України почувалися щасливими» [184, с. 73].

Водночас, як відзначає А. Янчук, на першому засіданні Союму Карпатської України, з трибуни прозвучали слова соратників А. Волошина: «Наша Земля стає вільною, незалежною та проголошує перед цілим світом, що вона була, є й хоче бути Українська. І коли б навіть нашій молодій Державі не суджено було довго жити, то наш Край залишиться вже назавжди Українським, бо нема такої сили, яка могла б знищити душу, сильну волю нашого українського народу» [185].

Дійсно, на нашу думку, проголошення незалежності говорить про незламне прагнення українського населення закарпатського краю до свободи, розбудови молоді держави із своїми традиціями, мовою, культурними здобутками та демократичним ладом, що забезпечував би права, свободи і інтереси усього населення.

Тому, цей історичний час, на наш погляд, є вершиною державотворчості карпатських українців та вирішальним етапом консолідації національно-патріотичних сил.

З моменту проголошення незалежності Карпатської України А. Волошиним було проведено ряд засідань присвячених питанням державотворення та прийняттю основоположних законодавчих актів, що мали велике значення для становлення молоді Карпато-Української держави.

Так, 15 березня 1939 р. в м. Хусті було прийнято конституцію Карпатської України, яка складалась з двох ухвалених Соймом Карпатської України конституційних законів – «Закон ч. 1» і «Закон ч. 2», що визначали окремі основи державного ладу проголошеної на території Закарпаття незалежної держави.

Відповідно до ч. 1. Конституційного Закону:

§ 1. Карпатська Україна є незалежна Держава.

§ 2. Назва Держави є: КАРПАТСЬКА УКРАЇНА.

§ 3. Карпатська Україна є республікою з президентом, вибраним Соймом Карпатської України, на чолі.

§ 4. Державна мова Карпатської України є українська мова.

§ 5. Барва державного прапору Карпатської України є синя та жовта, при чому барва синя є горішня, а жовта є долішня.

§ 6. Державним гербом Карпатської України є дотеперішній краєвий герб: медвідь у лівім червонім півколі, чотири сині та три жовті смуги у правому півколі і тризуб св. Володимира Великого з хрестом на середньому зубі. Переведення цього місця закону полишається окремому закону.

§ 7. Державний гімн Карпатської України є "Ще не вмерла Україна".

§ 8. Цей закон обов'язує зараз від його прийняття [51, с. 24].

Виходячи зі змісту ч. 1 Конституційного Закону, можемо говорити про те, що він фактично містив загальні засади тогочасного конституційного ладу – визначення республіканської форми правління, офіційної назви, державної мови та символіки.

Разом із тим, ч. 2. Конституційного Закону було визначено наступне:

§ 1. Сойм уповноважує Уряд, щоб за згодою Президента Карпатської Республіки видавав, аж до відкликання, розпорядження з самого закону. Це уповноваження не відноситься до зміни конституційних законів.

§ 2. Розпорядження видані за § 1. мають бути предложені Соймові на його найближчому засіданні. Інакше втрачають обов'язуючу силу.

§ 3. Цей закон обов'язує із хвилиною його прийняття [184, с. 81].

Тобто, цією частиною Конституційного Закону уряду було надано повноваження видавати за погодженням із Президентом тимчасові розпорядження, які мали силу закону, проте, жодним чином не могли вносити зміни у основний нормативно-правовий акт. Юридична значущість цього закону, на наше переконання, полягає у тому, що ним було закладено відповідний механізм прийняття владних рішень та зроблено спробу сформувати ефективну систему стримувань і противаг.

Аналізуючи рішення Сойму Карпатської України з юридичної точки зору, В. Лемак справедливо відмітив, що прийняті на ньому державотворчі акти «мали статус конституційних і визначали форму нового державного утворення» [197, с. 147].

Варто наголосити, що обидві частини Конституційного Закону визначали основні засади державності, однак, не містили конституційних норм щодо правового статусу особи й громадянина, не торкалися питань організації центральних (окрім вищих) і місцевих органів влади, здійснення правосуддя, виборчих прав, механізму захисту прав, свобод і інтересів

громадян, порядку притягнення до відповідальності, як громадян, так і посадових осіб тощо.

Саме прийнятий Конституційний закон відображав тодішні державницькі концепції та спрямування президента А. Волошина і його соратників. На наш погляд, такий нормативно-правовий акт став основою для формування і розбудови у подальшому державотворчих концепцій української нації, які склали державотворчу та правотворчу традицію української держави.

Слушною є думка А. Янчука щодо того, що конституційні документи Карпатської України засвідчують прагнення українців до життя в демократичній державі – республіці, до існування державних інститутів з взаємною системою стримувань і противаг, взаємозалежністю органів державної влади один від одного та від народу в цілому. Затвердження основних державних символів на конституційному рівні ще раз підтверджує одвічне бажання українців жити в одній Українській державі та за одними законами [185].

Варто відзначити, що своїм прикладом очільник Карпатської України довів, що Конституція є невід'ємною частиною українського державотворення, а прийняття та реалізація її положень не повинні залежати від внутрішньо- та зовнішньополітичної ситуації.

На переконання В. Худанича «утворення Карпато-Української держави стало логічним завершенням довгого процесу самостійницьких змагань закарпатських українців само визначити себе як органічну частину українського народу. Саме існування в 1938–1939 рр. Карпатської України як держави сприяло тому, що про неї заговорив світ. Карпатська Україна в той час була єдиним клаптиком української землі, на якому творилась своя українська державність і, певна річ, була предтечею сучасної суверенної Української держави» [198, с. 62].

Говорячи про розбудову Карпатської України у своєму зверненні «До всіх громадян Карпатської України» А. Волошин відзначав: «Наша

самостійна держава дає нам не тільки культурну і політичну свободу, але й забезпечує також для всіх нас хліб і працю. Закликаємо Вас усіх, свідомих Братів і Сестер, щоб Ви в початках нашої самостійности показали себе гідними свободи й помагали владі в розбудові нашої держави. Єдність нашого народу, спокій і порядок стануть найпевнішою запорукою скорого розвитку нашої держави» [80, с. 62].

Слід відзначити і вплив поглядів А. Волошина на питання державного устрою Карпатської України, а саме його позиції щодо децентралізації та розвинутого місцевого самоврядування, що, в свою чергу, повинно було сприяти реалізації прав, свобод, інтересів особи і громадянина.

Крім того, у своєму інтерв'ю в газеті «Нова Свобода» А. Волошин чітко проводить принцип рівності всіх перед законом незалежно від соціального, національного чи політичного статусу [65].

Водночас, наголосимо, що конституційні відносини періоду формування української державності 1938–1939 рр. базувалися на засадах природного права. Адже А. Волошин, виступаючи за розподіл влади, дотримання прав людини, прав національних меншин, вважав, що природні права людини належать їй від народження та є однаковими для всіх.

Говорячи про державницьке спрямування А. Волошина, В. Сергійчук справедливо відзначає, що очолюваний А. Волошиним у міжвоєнний період український національно-визвольний рух на Закарпатті добився відродження в цьому регіоні української державності – єдиного острівця незалежної влади нашого народу в той час – однозначно дає нам повне право вважати А. Волошина справді великим українським державником. Бо коли 1938 р. українська державність почала відроджуватися у Закарпатті, то це піднесло настрої українства усього світу [196, с. 5].

Водночас, як зазначає В. Литвин, суспільно-політичні течії в Закарпатті, що належало до Чехословаччини мали значне національне забарвлення і відрізнялися своєю зовнішньополітичною орієнтацією, зокрема, народовці (українофіли) на чолі з А. Волошиним пропагували ідею

єдності закарпатських українців з усім українським народом, вели боротьбу з русофілами і «мадяронами», вимагали автономії Закарпаття [214, с. 523–524].

Таким чином, історичні події, пов'язані із проголошенням незалежності та прийняттям Конституційного закону стали визначними не тільки для населення закарпатського краю, а й для усього українського народу, оскільки це стало другою, після Акту Злуки УНР і ЗУНР 1919 р., спробою проголосити самобутність української нації та соборність українських земель. Особлива роль у цих політичних та національних подіях державницького значення, формуванні правової думки краю належить саме А. Волошину – першому президенту України.

Для утвердження української державності й з метою захисту території Карпатської України було створено Організацію Народної Оборони під назвою «Карпатська Січ», велику допомогу в формуванні якої надала Організація Українських Націоналістів.

Події в Карпатській Україні, на думку П. Костючок стали причиною національної консолідації та мобілізації гуцулів навколо ідеї «Великої України». Населення краю підтримало політичні реформи української автономістської влади, яку очолював А. Волошин. Тому державницьке будівництво, що розгорнулося на українських землях за Карпатами, не могло лишитися поза увагою гуцулів, які політично були з ним солідарними. У листопаді 1938 р. розпочалася організація Народної Оборони «Карпатська Січ», яку очолив кошовий ясінянської «Січі» Д. Клемпуш. На заклик щодо створення «Карпатської Січі» відгукнулися як місцеві жителі, так і вихідці з Галичини, передусім молодь [175].

Таку підтримку зі сторони населення сусідніх регіонів Західної України підтверджують і дослідження О. Кравчук, Н. Марценюк, у яких зокрема йдеться про те, що створення українського уряду в Закарпатті справило велике враження на українців у Східній Галичині, а також на емігрантів у Центрально-Східній Європі (Прага, Відень) та Північній Америці. Вони сподівалися, що маленьке Закарпаття стане «Українським П'ємонтом», з

якого розвинеться незалежна й соборна Українська держава. На заклик радикалів Організації Українських Націоналістів (ОУН), які прагнучи захистити першу українську землю, що здобула свободу, чимало молодих інтегральних націоналістів Галичини нелегально переходили кордон і вступали до Карпатської Січі [186].

Як відзначає М. Вегеш, для захисту кордонів краю та внутрішнього спокою уряд А. Волошина видав розпорядження про створення служби безпеки, поліції, державної прокуратури, власних збройних сил – Карпатської Січі. Архівні документи і спогади очевидців переконують, що незважаючи на всі зусилля, уряду Карпатської України так і не вдалося створити боєздатні збройні сили. Вони ні в кількісному, ні у військовому відношенні не виявилися здатними до відсічі агресора. Проте, Карпатська Січ, в утворенні якої неабияке значення мала ОУН, відіграла важливу роль у захисті кордонів краю від постійних нападів об'єднаних сил угорських і польських терористів [171].

Як згадує у своєму щоденнику В. Гренджа-Донський, організація Народної Оборони була розпочата ще в Ужгороді, де було виготовлено статuti. Але уряд розпустив усі політичні партії, оскільки ця організація підпадала під поняття політичних організацій, ми реформували її на тіловиховну неполітичну організацію «Січ» [179]. Таким чином, у зв'язку із внесенням змін до статуту організації, її організаційно-правова форма змінилася із політичної партії на громадське об'єднання, що отримало офіційну назву: Організація Народної Оборони «Карпатська Січ».

З юридичної точки зору вагомим видається той факт, що діяльність Карпатської Січі була врегульована статутом прийнятим 09 листопада 1938 р. на установчих зборах організації в м. Хусті.

Відтак, Статутом організації була визначення її офіційна назва, місцезнаходження, територія на якій її діяльність була законною, а також визначено статус як непартійної. Крім того, офіційною мовою визнавалася українська.

Метою діяльності Організації Народної Оборони відповідно до § 2 Статуту є: «оборона державних і національних інтересів Підкарпатської Русі та плекання оборонного духа в українському громадянстві того краю, поборювання проти державної пропаганди та всестороння підтримка правительства Підкарпатської Русі, зокрема, для удержування ладу та безпеки» [72].

Таким чином, ще у часи національно-визвольної боротьби українського народу за свою незалежність, на нашу думку, було закладено основні засади функціонування громадських організацій, які на сьогодні відповідно до Закону України «Про громадські об'єднання» є добровільними об'єднаннями фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів [190].

У Статуті «Карпатської Січі», зокрема, § 4–7 визначався порядок набуття членства в організації та його припинення, а також права і обов'язки членів. Так, членом організації могла стати кожна фізична особа української нації, яка досягла 18 років, та проживає на території Підкарпатської Русі. Членство в організації поділялося на три види: дійсні члени, особи, які надавали моральну та матеріальну підтримку організації, а також почесні – що мали заслуги перед українською нацією.

Щодо прав членів організації, то їм було надано можливість брати участь у роботі будь-якого підрозділу організації, на голосуванні мати право активного і пасивного вибору. Дійсні члени, крім того, мали право носити «однострій», відзнаки та зброю згідно з порядком визначеним урядом Підкарпатської Русі. До обов'язків членів організації входило зобов'язання дотримуватися Статуту організації, беззастережно виконувати накази керівництва Карпатської Січі. За невиконання обов'язків передбачалася відповідальність у вигляді втрати членства у організації. Припинення членства відбувалося також добровільним шляхом, або ж шляхом

виключення за діяльність направлену проти української держави чи народу [72].

Цікавим також видається той факт, що організація мала розгалужену інфраструктуру, а саме відділи й «коші» на всій території Карпатської України. В управлінні організацією пріоритетним був принцип централізації, оскільки усі структурні підрозділи підпорядковувались безпосередньо «Команді», яка була найвищим органом управління товариством й складалася з «Команданта» і двох помічників. Допоміжним органом управління була Рада до складу якої входили «Команда і назначені Командантом реферати з організації та зв'язку; пропаганди та преси і морального виховання; інструкторського та оборонного вишколу; господарсько-фінансових питань» [72].

Тобто, установчий документ організації містив відомості, які й до сьогодні є обов'язковими при реєстрації підприємств, установ, організацій, а саме – найменування громадського об'єднання; мету (цілі) та напрями діяльності організації; порядок набуття і припинення членства (участі) у громадському об'єднанні, права та обов'язки його членів; повноваження керівника, вищого органу управління, інших органів управління громадського об'єднання, порядок їх формування та зміни складу.

Крім того, статутом організації визначалися періодичність засідань і процедура прийняття рішень керівними органами об'єднання, порядок їх оскаржень, розгляду скарг, а також була передбачена фінансова основа функціонування організації, зокрема, джерела надходження і порядок використання коштів та іншого майна об'єднання.

Варто підкреслити, що відповідно до європейської практики створення об'єднань громадян, установчий документ Карпатської Січі містив також прогресивні положення про порядок прийняття рішення щодо саморозпуску, ліквідації чи реорганізації об'єднання, а також розпорядження наявним майном й структурними підрозділами організації.

Отже, говорячи про державницьку діяльність А. Волошина варто відзначити його внесок у процеси законодавчого закріплення діяльності організацій, що були покликані представляти та захищати інтереси громади. Діях розумів необхідність визначення на державному рівні правового статусу таких організацій, шляхів врегулювання правовідносини, які пов'язані із створенням, управлінням та діяльністю організацій, їх взаємодії з органами влади, іншими організаціями та громадянами. Таку практику, на нашу думку, беззаперечно можна вважати джерелом права, що врегульовувало відповідні правовідносини у період виникнення та становлення української державності. Видозмінюючись та вдосконалюючись протягом тривалого історичного періоду такий правовий звичай був закріплений у нормативно-правових актах, що нині регулюють функціонування підприємств, установ, організацій.

На момент проголошення незалежності та прийняття урядом Карпатської України низки законодавчих актів територію Закарпаття вже було окуповано угорськими військами.

У дослідженні М. Вегеша, В. Марини знаходимо відомості щодо того, що 14 березня 1939 р. війська Угорщини вторглися на територію Карпатської України, а наступного дня німецький вермахт окупував Чехію і Моравію, залишивши Словаччину незалежною державою, але з орієнтацією на Берлін. Це не могло не вплинути на хід бойових дій протягом 14–18 березня 1939 р. Архівні документи свідчать, що з 15 по 18 березня тривав планомірний і організований відхід чеських збройних сил з Карпатської України. Справжній бій, незважаючи на велику перевагу ворога, дала тільки Карпатська Січ. Уряд Карпатської України, добре розуміючи неможливість захисту краю збройним шляхом, намагався розв'язати питання мирним, дипломатичним шляхом [187].

Так, зокрема, коли 15 березня угорський уряд направив ультиматум безпосередньо карпатоукраїнському урядові з вимогою передачі влади угорському війську до 20 години того ж дня, Августин Волошин відмовився

від капітуляції, виявивши бажання вести переговори з Угорщиною. Для цього до Будапешта були направлені Ю. Бращайко та М. Долинай. Уже сам факт появи нового угорського ультиматуму свідчить про те, що угорці мали незаплановані втрати, оскільки не чекали такого опору з боку Січі. У Будапешті бажали швидких результатів. У самій Карпатській Україні ще зберігалися надії на підтримку на міжнародному рівні [187].

Як відзначає І. Луцький, міліційні підрозділи «Карпатської Січі», щойно організовані, погано озброєні, з відсутністю важкої зброї не могли протистояти угорській армії і вже 18 березня 1939 р. більша частина території була захоплена ними. Проте, боротьба з окупантами тривала аж до кінця травня 1939 р. [191].

В умовах збройного нападу та враховуючи те, що загарбницькі плани Угорщини не були засуджені на міжнародному рівні і не зазнали втручань з боку інших суб'єктів міжнародного права уряд Карпатської України, на наше переконання, шукав шлях для збереження проголошеної незалежності. Проте, як відзначають деякі дослідники, переговори як з Угорщиною, Німеччиною, так і з Румунією були невдалими та не давали жодних підстав А. Волошину сподіватись на мирне вирішення ситуації що склалася.

Таким чином, передбачаючи поразку Карпатської Січі, як згадує О. Мишанич, А. Волошин разом із своїм урядом залишили м. Хуст і 16 березня 1939 р. перейшли румунський кордон, потім дісталися до Югославії і зупинилися в Белграді, потім А. Волошин разом з А. Штефаном поїхали до Загреба. Із Загреба 11 квітня виїхали до Відня, звідти до Братислави, Берліна і до Праги. У Празі А. Волошин жив постійно до дня свого арешту 20 травня 1945 р., пов'язавши свою долю з Українським Вільним Університетом, доктором філософії якого він став 30 жовтня 1938 р. [51].

Нагадаємо, що Український Вільний Університет був заснований поза межами України за ініціативи інтелігенції, що опинилась в еміграції, та у 1921 р. перенесений до м. Праги (Чеська Республіка), де став на той час центром українського наукового життя.

Як відзначають деякі дослідники, керівництво та професорсько-викладацький склад Українського Вільного Університету сподівались на перенесення та подальший розвиток університету до м. Хуста й надання йому статусу українського державного університету у зв'язку із подіями, що відбувалися у березні 1939 р. на Закарпатті.

Проте, після окупації Карпатської України військами Угорщини діяльність будь-яких громадських організацій була заборонена, як і використання української мови. Крім того, розпочалися переслідування та репресії членів уряду Карпатської України та активних учасників національно-визвольної боротьби, серед яких був і А. Волошин.

А. Волошин, прибувши до м. Прага, продовжив займатися науково-педагогічною та публіцистичною діяльністю, не полишаючи намагань підтримувати ідею незалежності та єдності української держави.

Підкреслимо, що в університеті було відкрито два факультети: філософський і правничий. А. Волошин очолив кафедру педагогіки, а пізніше його було обрано ректором Українського вільного університету.

Маловідомим є той факт, що ще 14 жовтня 1938 р. на засіданні колегії професорів факультету права і суспільних наук Українського вільного університету в Празі одноголосно було ухвалено рішення про надання А. Волошину титулу доктора прав про що йдеться у листі деканату факультету права і суспільних наук Українського вільного університету до ректора про надання А. Волошину такого титулу [192].

Як слушно зазначає В. Коновець, Український вільний університет відіграв важливу роль у розвитку української освіти, науки, культури і їх репрезентації у світі [105, с. 230].

А. Волошин спрямовував свої зусилля на соціальну, освітню підтримку українських емігрантів-біженців та активізацію їх громадянської позиції.

У політико-правовій площині діяльність А. Волошина була спрямована на утвердження української національної ідеї та виявлялася у спробах знайти

спосіб визнання на міжнародному рівні проголошеної незалежності Карпатської України.

Водночас, окупація Закарпаття угорськими військами стала перешкодою реалізації ідеї суверенної Карпатської України та її об'єднання з усіма українськими землями. Проте, А. Волошин, перебуваючи в еміграції, сподівався, що напад Угорщини не був підкріплений погодженням таких дій з Німеччиною.

Спираючись на міжнародно-правові норми, діяч вважав, що насильницьке втручання Угорщини у внутрішні справи Карпатської України, яка вже мала визначену територію, конституційно-правові ознаки незалежної держави, однак ще виборювала свою територіальну та політичну незалежність, повинно було бути засуджено іншими суб'єктами міжнародного права.

Варто відзначити, що й на сьогодні суперечливими залишаються відомості щодо участі А. Волошина у розробленні та підписанні у період 1939-1945 рр. документів, що носили політичний контекст та мали державне значення.

Деякі науковці, досліджуючи архівні фонди, вказують на те, що у вересні 1939 р. А. Волошин разом із Ю. Реваєм, С. Клочураком, А. Штефаном, М. Долинаєм і Ю. Перевузником підготували та надіслали у Німеччину перекладений з української на німецьку мову меморандум, у якому урядом Карпатської України засуджувались «кривава окупація, безжалісні переслідування українського народу, знуцання по відношенню до корінного населення» [18, с. 147].

Багато дослідників сходяться на думці, що основною метою надісланого меморандуму було відокремлення Карпатської України від Угорщини та добровільне приєднання її як самостійної держави до Словаччини.

Крім того, ідейну та політичну підтримку у своєму прагненні до збереження проголошеної незалежності Карпатській Україні надала ОУН,

оскільки, як відзначає у своєму комплексному дослідженні П. Стерчо, 21 липня 1939 р. у Венеції було підписано акт, який офіційно визначив взаємовідносини та основні напрямки співпраці між урядом Карпатської України та лідерами ОУН, зокрема, у ньому зазначалося:

«І. Виходячи зі засади соборности української нації, обидві сторони твердо обстоюють становище невідривности Карпатської України від українських земель і заявляють, що принцип соборности українських земель не може бути нарушений.

II. Влада (Президент і Уряд) Карпатської України визнає, зі всіма з того впливаючими висновками, Український Націоналістичний Рух за єдиного носія соборницько визвольної боротьби української нації і Провід Українських Націоналістів, за керівника тієї боротьби.

III. Провід Українських Націоналістів визнав Уряд Карпатської України з президентом, о. Др. Августином Волошином, за законодатно умандатованого її представника серед українського і чужинного світу, як останній український легальний уряд, що правив частиною української землі – Карпатською Україною.

IV. Стверджується, що Український Націоналістичний Рух, а зокрема, Уряд Карпатської України і Організація Українських Націоналістів спільно змагали всіма силами створити, збудувати й оборонити Карпатську Українську Державу»

V. Усі конкретні висновки і потреби, що впливають з тих повищих засад, устійнюється в окремому залучникові [23, с. 110].

Відзначимо, що «молода карпато-українська еміграція в Європі всеціло включилася у соборницькі українські організації й увійшла до всеукраїнських визвольних сил» [23, с. 110].

Досліджуючи останні роки життя А. Волошина, український історик, вчений у галузі карпатознавства М. Вегеш відзначає, що при допиті діяча у червні 1945 р., як вбачається з матеріалів Центрального Архіву Міністерства Державної безпеки Росії, А. Волошин не заперечував факт зустрічі з лідером

українських націоналістів А. Мельником для проведення політичних переговорів «з питання дальнішої долі Карпатської України». Проте, А. Волошин говорив, що на пропозицію А. Мельника «погодитися на приєднання території Карпатської України до решти українських земель, тобто до Галичини і Радянської України, для утворення «Самостійної України» згоди не давав і наголошував на тому, що його ціллю є «удалити угорців з території Карпатської України і зберегти її автономію». Крім того, під час допиту діяч спростовував факт в ході цих переговорів підписання будь-якого документу [18, с. 156–157].

Таким чином, беззаперечними залишаються державницькі спрямування А. Волошина щодо визначення державного та політико-правового статусу Карпатської України, підтвердженням цього є його зустрічі з політичним діячами української еміграції, проте, участь у прийнятті політично вагомих рішень у період 1939–1945 рр. й донині залишається невідомою.

Підкреслимо, що саме той час, на наш погляд, міг стати для України як незалежної та самостійної в майбутньому держави визначним, враховуючи те, що у липні 1939 р. були возз'єднані сили, які ще у 1919 р. на основі народного волевиявлення проголосили універсал про об'єднання Галичини, Буковини, Закарпатської Русі й Наддніпрянщини у соборну Україну. Проте, у вересні 1939 р. було розпочато окупацію західноукраїнських земель та встановлення режиму радянської влади. Паралельно формувалася карально-репресивний апарат, завдання якого полягало у боротьбі з противниками радянської влади та інакодумцями.

Як свідчать документи з «Особової справи А. Волошина» діяча було затримано 15 травня 1945 р. в Празі співробітниками МДБ СРСР та внаслідок проведених допитів винесено постанову, з обвинуваченням у «проведенні ворожої діяльності проти Радянського Союзу» [18, с. 162].

Варто відзначити, що М. Вегешем при проведенні комплексного дослідження життя та діяльності президента Карпатської України було опрацьовано фонди Центрального Архіву Міністерства Державної безпеки

Росії та опубліковано частину документів з «Особової справи А. Волошина». Відомості про дату арешту діяча у кожному з опублікованих документів різняться, зокрема, у повідомленні про арешт – 15 травня 1945 р., в графі «Когда арестован» анкети арештованого А. Волошина – 20 травня 1945 р., а відповідно до Постанови слідчого Слідчого відділу Головного управління «СМЕРШ» про закриття справи А. Волошин був арештований 5 червня 1945 р. [18, с. 469–474]. Цей факт, на нашу думку, вказує не на допущення співробітниками «СМЕРШу» помилок чи описок при оформленні відповідних документів, а свідчить про порушення визначених Кримінально-процесуальним кодексом Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки (1922–1961 рр.), процесуальних норм, що врегульовували процедуру арешту, а саме наявність ордеру на момент затримання особи, строки проведення допиту й передання справи після закінчення досудового слідства до суду.

На наше переконання, висунуті діячу обвинувачення пояснюються тим, що радянська влада вбачала у політичній діяльності А. Волошина антикомуністичний зміст. Водночас, його співпраця з прибічниками націоналістичної ідеї, які брали участь у національно-визвольному русі на територіях, що входили до Радянського Союзу, становила загрозу для панування комуністичного ладу на території Західної України, а у подальшому і об'єднання під національно-визвольними гаслами всієї території України у боротьбі за незалежність.

Боротьба за волю Карпато-Української держави під проводом А. Волошина та його соратників була для українського народу надією на возз'єднання українських земель, що, на нашу думку, могло б викликати політичну кризу й послабити централізований вплив радянської влади на республіки, що входили до Радянського Союзу.

А. Волошин відводив «нашому народові почесне місце в родині цивілізованих націй» чому й присвятив своє життя, яке закінчилося 19 липня 1945 р. в Бутирській в'язниці.

Як слушно зауважує О. Богів, вершина політичної діяльності А. Волошина на жаль стала славетною та водночас і трагічною сторінкою в історії Закарпаття. Карпатоукраїнська автономія керована ним у ворожому оточенні, за несприятливих міжнародних умов робила посильні кроки в утвердженні української державності та української ідеї в краї. В загальноукраїнському контексті карпатоукраїнські події були важливим етапом державотворчих змагань українців. Великий резонанс карпатоукраїнська автономія набула у середовищі української спільноти розпорошеної першою половиною ХХ ст. по світу, під чужим пануванням. А. Волошин та його уряд намагались зберегти цілісність чехословацької федерації, вели закарпатців з надією перспективного входження краю до Соборної України. А. Волошин у складних політичних умовах діяв виважено і толерантно в інтересах закарпатського населення, поступово зменшуючи його комплекс національної меншовартості, вторинності в межах чужих держав [178].

Отже, проведене нами дослідження дозволяє стверджувати, що вплив державницької діяльності А. Волошина на формування української правової думки проявляється у історичній, політико-правовій цінності, теоретичному та практичному значенні його ідей та здобутків. Досвід визначення конституційно-правового статусу та проголошення незалежності Карпатської України позначився на подіях 1991 р.

Маючи на меті розбудову незалежної держави, А. Волошин в першу чергу приділяв увагу розвитку громадянського суспільства, виробленню громадянської позиції населення, активізації політичної участі громадян у процесах, що мали державне значення. Разом із тим, діяльність А. Волошина була спрямована на визначення державного статусу Карпатської України, закріплення основних прав і свобод краян, способів захисту їх інтересів, а також утворення законодавчих, виконавчих і судових органів, як апарату державного управління, що був би основою становлення і розвитку держави.

Говорячи про внесок А. Волошина у розробку концепцій суверенітету, варто відзначити, що він також приділяв велику увагу соціально-економічній самостійності Карпатської України, зокрема, у питаннях податкових правовідносин, пенсійного забезпечення, проведення фінансових операцій.

Діяч був переконаний, що український народ, як невід'ємний елемент держави, виступає основною рушійною силою у державотворчих процесах.

Реалізація політичних прав громадян, можливість ними висловлювати свої думки, відстоювати власні інтереси шляхом створення політичних партій і громадських організацій, що відбувалося за безпосередньої участі та ініціативи А. Волошина безперечно говорить про те, що діяч закладав основи для побудови не тільки незалежної, а й правової держави.

У процесі розбудови української незалежної держави, на нашу думку, важливим є використання історичного національного досвіду державотворення, а не лише загальних критеріїв побудови держави.

3.2. Значення ідейно-політичних й правових надбань А. Волошина для розбудови Української держави

Побудова власної державності в Україні є довготривалим шляхом, який характеризується багатьма політико-правовими перетвореннями, що несуть національно-визвольне спрямування й прагнення українського народу до утвердження незалежності і соборності держави.

Історія нашої молоді держави нараховує кілька століть, події яких пронизані незламним прагненням українців об'єднатися в єдину соборну державу. Можна згадати чимало переломних періодів, історична вага яких полягає в боротьбі за визволення українського народу з-під зовнішнього тиску і владарювання, усвідомленні українцями своєї самотності та себе як окремої нації, й врешті формуванні української національної ідеї.

Творення суверенних держав, як зауважує Л. Рябошапко, було пріоритетним напрямом розвитку європейської спільноти у ХХ столітті. На такому геополітичному тлі цивілізаційних змін український народ 1918, 1919,

1939, 1941, 1991 років усвідомлено робив вибір – мати самостійну державу. Це є свідченням стратегічного прагнення України стати суб'єктом сучасного світу, реалізувати своє європейське покликання. Водночас період, протягом якого Україна утверджує суверенітет, підтверджує й інше – істотну суперечливість державотворчих процесів [200].

Варто підкреслити, що чужоземне панування на території етнічних українських земель у всі часи зустрічало активну протидію з боку борців за державно-правове будівництво України, політичних, громадських діячів, представників інтелігенції.

Гостра полеміка щодо територіальної відокремленості, державної мови, форми державного устрою і політичного режиму українських земель була свідченням прагнення до здобуття незалежності й спонукала до активних рішучих дій. Центром таких подій в окремі історичні періоди були саме західноукраїнські землі. Саме тому, ідейні надбання, праці, діяльність тогочасних вчених, політиків, представників влади можна віднести до таких, що обґрунтовують політико-правові підстави української державності та становлять особливу цінність для розвитку України як суверенної, незалежної, демократичної й правової держави.

Так, визвольні змагання українського народу на Закарпатті в умовах гострої політичної кризи в Центральній Європі напередодні Другої світової війни позначилися важливим державотворчим звершенням – проголошенням конституційним шляхом за ініціативи А. Волошина незалежності Карпатської України.

Утворення Карпато-Української держави, на думку М. Вегеша, – це результат багаторічної діяльності українських патріотичних сил у всіх сферах суспільно-політичного життя. Однак, короткочасне існування автономного, а згодом самостійного Закарпаття (Підкарпатська Русь, Карпатська Україна) співпало з гострою політичною кризою в Центральній Європі, яка мала місце напередодні Другої світової війни. Закономірно, що міжнародний фактор робив свій відбиток на суспільно-політичні процеси, які відбувалися в Європі

взагалі, Чехословаччині та Закарпатті – складовій її частині, зокрема. Незважаючи на складність тогочасної міжнародної обстановки, українці Закарпаття вибороли автономні права й будували свою державність у союзі з чехами і словаками [36, с. 7].

Тобто, не дивлячись на складні політичні умови, визначеність суспільно важливих пріоритетів у розвитку закарпатського краю й самостійницька політика уряду очолюваного Волошиним отримали всебічну підтримку західноукраїнських земель, деяких європейських країн, українців-емігрантів США, Канади та на сьогодні безперечно становлять основу нового бачення історії України й виховання патріотичного духу молоді.

Варто зауважити, що проголошення Карпатської України як незалежної держави, на наше переконання, стало другою спробою закарпатських українців на чолі з А. Волошиним об'єднати єдину українську державу. Несприятлива міжнародна ситуація й прояви агресії з боку країн, які вважали, що землі Закарпаття повинні входити до їх складу, стали перепоною для утвердження й розвитку новопроголошеної держави, проте, Президент Карпатської України А. Волошин продовжував робити все можливе задля збереження здобутої незалежності й розбудови краю. Саме на це були спрямовані ряд соціально-економічних, правотворчих, адміністративних, культурницьких заходів і прийняті нормативно-правові акти, метою яких було забезпечення ефективної організації державного управління. На наш погляд, такі спроби діяча демонстрували всьому світу готовність і незламне прагнення закарпатців до утворення соборної держави з метою наступного возз'єднання з усім українським народом.

Розбудова українського державотворення та правотворення в умовах сьогодення повинна спиратися, у тому числі й на конституційно-правову думку та ідейні надбання А. Волошина, що були сформовані й реалізовані ще у першій половині ХХ ст.

Зокрема, вітчизняна юридична наука потребує в наш час звернення до державотворчої діяльності і державницьких ідей А. Волошина у питаннях

ефективного законодавчого забезпечення діяльності державного апарату, збільшення рівня впливу й контролю об'єднань громадян за діяльністю органів державної влади, прийняття нормативно-правових актів, які врегульовували б основні сфери життєдіяльності суспільства за європейським зразком.

Відзначимо, що після проголошення Україною незалежності особливого значення набуває також формування політичної еліти, яка б, враховуючи українські правові традиції та державотворчий досвід європейських країн світу, забезпечила демократизацію суспільства та прогресивний розвиток нашої держави.

Потреба у переосмисленні, об'єктивному висвітленні й осучасненні ідей на яких у різні часи ґрунтувалися державотворчі процеси, використання правового досвіду вітчизняних політиків, діячів, повинні стати одними із складових духовного та інтелектуального потенціалу народу.

Підкреслимо, що актуалізація питань державного будівництва після проголошення незалежності України надала можливість багатьом науковцям дослідити та оцінити з об'єктивної точки зору ідейні надбання А. Волошина та їх роль у інтеграції державно-правової думки України в загальноєвропейський правовий простір.

У контексті зазначеного слід зупинитись на питаннях, що допоможуть ідентифікувати стан і тенденції розбудови України як правової держави, а також визначити основні шляхи й пріоритети її розвитку.

Ідея державності, шляхи та способи боротьби за її втілення, пошук дієвих форм державного розвитку, оцінка обставин, що були перешкодою для утвердження державної самостійності України, стали пріоритетними завданнями, у тому числі і наукових пошуків А. Волошина.

У часи поневолення Закарпаття життя краян, як і населення тієї частини України, яка входила до складу Радянського Союзу, характеризувалося асиміляцією громадян, національним гнобленням, обмеженнями у сферах освіти та культури, реалізації політичних прав.

На нашу думку, особливість ідейних надбань і теорії національного державотворення А. Волошина полягає у його безпосередній участі та керівництві громадсько-політичними та державотворчими процесами в країні.

Таким чином, говорячи про державно-правове будівництво в Україні особливу увагу варто звернути увагу на позицію А. Волошина щодо важливості законодавчого врегулювання процедури створення й діяльності громадських організацій, метою функціонування яких є репрезентація та захист прав, інтересів населення.

Реалізована на державному рівні ініціатива А. Волошина щодо нормативного закріплення правового статусу таких об'єднань, здійснення управління ними, їх взаємодії з органами влади, іншими установами, на сьогодні складає унікальний досвід правотворчості, який використовується з метою врегулювання функціонування підприємств, установ, організацій різних форм власності, в першу чергу, громадських організацій.

Підтвердженням цьому є ряд законів, що втратили чинність, та чинний на сьогодні Закон України «Про громадські об'єднання», у якому простежуються основні засади функціонування таких організацій, закладені ще у першій половині ХХ ст. А. Волошиним й відносяться, на наш погляд, до європейської практики створення об'єднань громадян.

Стратегічною метою незалежної України визначено європейську інтеграцію, а, разом з тим, й утвердження демократії, права в державі та розбудова громадянського суспільства. Зауважимо, що принципи А. Волошина втілювані ним при створенні різних громадських утворень повинні бути використані для досягнення зазначеної мети, оскільки вони яскраво демонструють значення активізації політичної участі населення у прийнятті тих чи інших законодавчих актів й рішень державної ваги.

Як і А. Волошин, українська влада повинна створювати умови для підвищення правової свідомості, культури населення, вироблення

громадянської позиції кожного й цим самим сприяти утворенню нової політичної еліти.

Аналізуючи праці А. Волошина, можемо говорити про те, що для нього важливим було втілення тих ідей, які на сьогодні деякі науковці відносять до специфічних ознак правової держави. Зокрема, безпосередня участь та ініціатива діяча у створенні громадських організацій й політичних партій, які захищали та надавали можливість реалізувати громадянам власні політичні права, впливати на процес законотворчості, говорить про важливість такої участі населення у політико-правових процесах не лише в ті часи, а й при виробленні правових основ будівництва державності нині.

Разом із тим, А. Волошин був прибічником взаємної відповідальності держави і громадян, оскільки вважав, що лише у такий спосіб можуть бути реалізовані усі права громадян, але разом з тим буде забезпечено виконання обов'язків, визначених основними законодавчими актами.

Таким чином, українська правова думка вже на початку ХХ ст. містила зачатки сучасної концепції правової держави, визначеної сьогодні як ідеальна модель політичного устрою держави, що вважається сукупністю традицій державного будівництва у різні часи багатьох країн світу.

Громадсько-політична діяльність А. Волошина, на наше переконання, є прикладом організації громадського контролю за забезпеченням державою прав, свобод і інтересів громадян, ефективністю правового регулювання різних сфер життєдіяльності суспільства, адже працюючи на різних посадах у тогочасних публіцистичних виданнях та будучи власником й дописувачем багатьох з них, він відіграв важливу роль у розвитку, розгалуженості засобів масової інформації на Закарпатті і в Україні в цілому.

Формування громадянського суспільства в 20–30-х рр. ХХ ст. в Західній Україні безпосередньо пов'язане із піднесенням національної свідомості населення внаслідок наданої А. Волошином можливості для громадян брати участь у діяльності впливових громадських організацій і бути

проінформованими засобами масової інформації, принципом діяльності яких була свобода думки та слова.

Отже, прийняття у 1991 р. Акту про проголошення незалежності України стало новим етапом розвитку української державності та призвело до утвердження загально визнаних принципів плюралізму й гласності, політичної свободи, забезпечення реалізації прав і інтересів громадян, що протиставляється політико-правовим стереотипам радянського періоду.

Саме тому конституційне право незалежної України повинно було позбуватися радянських реалій юридичного позитивізму, повертатися до гуманітарних цінностей природної школи права, коли справедливість відновлюється відповідно до духу і букви Конституції, її принципів, норм моралі, не відкидаючи при цьому й доцільності різних елементів позитивізму [200].

Суспільний і політико-правовий зміст державності, що є засобом забезпечення суверенності України, повинен бути тісно пов'язаний із питаннями політичного лідерства, оскільки політичні лідери мають у порівнянні з іншими суб'єктами політики виключний вплив. Політичні лідери персоніфікують собою владу та виступають, на нашу думку, регуляторами суспільних відносин, а також відіграють суттєву роль у політико-правових процесах, що відбуваються в державі, розв'язанні проблем і завдань, які стосуються суспільного розвитку.

Питання політичного лідерства в умовах демократичних перетворень у нашій державі потребує звернення до історичного досвіду участі різних політичних сил і їх лідерів у суспільно важливих процесах, які стосувалися втілення демократичних ідеалів, моральних принципів та загальнолюдських цінностей при здійсненні державного управління. Одним із таких політичних лідерів беззаперечно був і А. Волошин, який, спираючись на власні принципи й бачення побудови держави, громадянського суспільства, їх взаємодії, зміг консолідувати населення Закарпаття та піднести національно-

визвольний дух у боротьбі за самостійність української держави від австро-угорських, чехословацьких і радянських поневолень.

Постать А. Волошина, на думку М. Басараб, була незамінною у міжвоєнному розвитку духовного, культурного, наукового, політичного буття Закарпаття. Приклад А. Волошина – це приклад людини високого професіоналізму, відданості ідеалам суспільної духовності, патріотизму. Політична діяльність не була основою його життя, проте він займався нею в силу вимог часу і сприймався як провідник карпатоукраїнського населення в якого вірили й чекали важливих для всього населення кроків. Великою повагою він користувався й серед як крайових, так і державних політиків. Так само довіру викликали політичні погляди й дії Волошина, його поміркований стиль політичної життєдіяльності. Навіть політичні противники розуміли його потенціал, знали про авторитет, який похитнути серед населення було нелегко [123, с. 144].

Представництво А. Волошиним на міжнародному рівні інтересів Карпатської України перед іншими державами безперечно впливало на внутрішню і зовнішню політику щодо автономії, а пізніше незалежної держави закарпатського краю.

Слушною є думка, О. Траверсе, який відзначає, що у політичній практиці західних демократій вплив політичного лідерства є одним з важливих чинників культурного та соціального розвитку спільнот і націй. Реалії вітчизняного політичного життя свідчать про сутнісну відмінність нинішнього стану політичних, морально-етичних, правових, конституційних, управлінських, структурних зв'язках і відносинах. Головною причиною є незацікавленість правлячих еліт (як окремих осіб, так і владних органів, структур) у рівних, повноважних політичних опонентах [202].

Враховуючи прагнення України до утвердження верховенства права, удосконалення функціонування та оптимізації державного апарату, розвитку елементів громадянського суспільства, підвищення їх ролі в державі, а також створення інституту відповідальності влади перед суспільством проблема

визначення політичного лідера залишається актуальною навіть після 20-річчя незалежності.

Сьогодні в Україні формується загальнонаціональна система політичного лідерства, що має базуватися на набутому політичному (соціокультурному) досвіді усіх попередніх епох, кожна з яких збагатила вітчизняну політичну історію. Зміна змісту та функцій політичного лідерства, його моделі визначається динамікою суспільних перетворень і конкретною історичною ситуацією [202].

У рамках нашого дисертаційного дослідження, видається можливим окреслити політичний портрет А. Волошина, як приклад для усіх прийдешніх поколінь, та звернути увагу на окремі його якості не тільки як політичного лідера, а й як особистості.

Політичний портрет А. Волошина, як зазначає М. Басараб, необхідно змальовувати через призму політико-державних ідеалів діяча, які символізували відродження закарпатської спільноти й становлення її як повноправного суб'єкта суспільно-політичних відносин у Центрально-Східній Європі. А. Волошин був тим політичним лідером, який об'єднав навколо себе однодумців, що характеризувалися авторитетом серед населення, певними вміннями, організаторськими здібностями й могли сприяти еволюції суспільних відносин та захищали б права й свободи карпатського народу [123, с. 145].

Так, викликає захоплення його послідовність у провадженні громадсько-політичної та державницької діяльності, оскільки протягом усього життя А. Волошин виступав за утвердження української ідеї, збереження рідної мови й національно-патріотичних спрямувань у суспільному розвитку й розбудові держави.

Вступаючи у полеміку зі своїми опонентами й навіть соратниками він не вдавався до жорсткої конфронтації чи проявів маргіальності, а головне виступав за консолідацію усіх політичних сил, порозуміння між представниками органів державної влади різних держав, задля добробуту

громадян й досягнення у подальшому найвищої мети – незалежності соборної України.

Перешкоди у соціально-економічній, політико-правовій сферах та сфері міжнародних відносин, що виникали на шляху А. Волошина до реалізації ним власних національно-патріотичних ідей, жодним чином не впливали на їх непохитність та чітко визначену позицію діяча.

Разом із тим, подальша діяльність А. Волошина пов'язана із представництвом інтересів населення краю й відстоюванням на офіційному рівні прав, свобод й інтересів свого народу викликала міжнародний резонанс й була, на наше глибоке переконання, свідченням тому, що Карпатська Україна, маючи свого політичного лідера, який мав довіру та постійну підтримку усього населення краю, отримала усі умови для утвердження та збереження незалежності.

Отже, стабільність політичної ситуації та ефективне функціонування усіх органів державної влади й місцевого самоврядування в Україні в умовах сьогодення залежить від політичних лідерів, які б характеризувалися послідовністю у своїх діях, відстоюванні власної позиції, мали високопрофесійні якості та патріотичні переконання в яких зверталися б до історичного досвіду державотворення, зокрема й до періоду державницької діяльності А. Волошина.

Поступова демократизація суспільства, дотримання правопорядку й принципу законності були основними засадами державницької діяльності А. Волошина.

Відтак, шляхом прийняття основоположних законодавчих актів та проведення заходів спрямованих на вирішення найважливіших питань пов'язаних із державним управлінням А. Волошин намагався утвердити проголошену незалежність Карпатської України.

Прийняті у березні 1939 р. Конституційні закони Карпатської України визначали загальні засади конституційного ладу новоствореної держави, форму правління, державну символіку та державну мову.

Варто зауважити, що державницькі концепції та спрямування А. Волошина були втілені у цих Конституційних законах та склали основу державотворчих та правотворчих традицій української держави.

Прийняття таких законів, на нашу думку, як тоді, так і сьогодні, має вагомє юридичне значення в частині визначення порядку прийняття основоположних нормативно-правових актів, а також, оскільки їх зміст частково відображено у сучасній Конституції вже незалежної України.

Визначальною є позиція А. Волошина, відносно того, що внутрішня та зовнішня політична ситуація жодним чином не повинна впливати на реалізацію положень, захист прав, свобод та інтересів закріплених чинним законодавством і гарантованих державою.

Підкреслимо, що побудованій А. Волошином державі були притаманні всі основні ознаки, які характеризують державу, зокрема, наявність державного суверенітету, визначеної території, публічно-політична влада, що була представлена уповноваженими органами, наявністю системи права, тобто загальнообов'язкових правил поведінки, що були встановлені на державному рівні і забезпечувалися державним примусом. Крім того, у Карпатській Україні існувала податкова система та конституційно була закріплена державна символіка.

Цікавими видаються погляди діяча на питання державного устрою Карпатської України, зокрема пов'язані з активізацією роботи органів державного апарату та ступеню забезпечення реалізації положень нормативно-правових актів. Відтак, А. Волошин вважав, що рівень децентралізації прямо пропорційно пов'язаний з ефективністю функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Як зазначає Б. Ринажевський, А. Волошину вдалося провести значну законодавчу діяльність, спрямовану на утвердження державності Закарпаття. Зокрема, було завершено реорганізацію управлінських структур, розпочату ще в Ужгороді. Таким чином, у листопаді 1938 р. уряд складався з чотирьох

міністерств: внутрішніх справ, шкільництва, судівництва (юстиції) і комунікацій. Кожне окреме міністерство мало декілька ресортів (відділів) і свого керівника. При міністерстві юстиції була утворена комісія на чолі з В. Комарницьким, яка займалася юридичною термінологією. Міністерство комунікацій мало вісім ресортів, зокрема господарство, фінанси, залізниця, зв'язок (пошта, телефон, телеграф), здоров'я, торгівля і промисел, громадські роботи, соціальна опіка. У галузі державного права кабінет міністрів і його структури мали право видавати різнотипові нормативні акти – розпорядження, рішення, циркулярні листи тощо [56, с. 157].

Підкреслимо також, що положення законодавчих актів прийнятих А. Волошином відповідали характерним рисам парламентаризму, принципу розподілу влади, визначали значущість дотримання прав людини і громадянина незалежно від релігійних й політичних переконань та національної належності, що повністю втілено у сучасній Конституції України.

Будучи Президентом Карпатської України, А. Волошин також ініціював прийняття нормативно-правової бази, що стосувалась створення й діяльності громадських інституцій, політико-адміністративних структур різних рівнів, а також актів щодо врегулювання економічно-правових питань, зокрема права власності, кооперативних і товарно-грошових відносин, та реалізації освітньої й мовної політики в державі.

Разом із тим, значна увага приділялась гарантуванню державної безпеки та захисту, що зумовило створення державних правоохоронних органів, таких як служба безпеки, прокуратура, поліція, та власні збройні сили.

На думку Г. Дем'ян, А. Волошин розглядав проголошення самостійності Карпатської України як початок реалізації природного права нації на власну державність. Передбачливими були його заходи, спрямовані на створення національних збройних сил – Карпатської Січі, організація курсів для навчання командного складу. Оскільки, на переконання діяча

таким шляхом повинні піти також Галичина, Буковина, Волинь і взагалі вся Україна, об'єднавшись згодом в одній, дійсно незалежній республіці [199].

Таким чином, можемо говорити про те, що військові формування, створювані А. Волошином мали на меті не лише забезпечення територіальної цілісності і державного устрою, а й були покликані забезпечити реалізацію українських національних інтересів та безпосередню участь у національно-визвольних змаганнях того часу.

Враховуючи останні зміни в чинному законодавстві України, яке стосується військового обов'язку та несення військової служби, варто зауважити, що звертаючись до багаторічної боротьби України за свою незалежність, державна влада і суспільство повинні, на наш погляд, розуміти важливість організації ефективної роботи органів та структур, призначених для оборони країни, захисту її суверенітету, національних інтересів, територіальної цілісності і недоторканності [211], [212].

Нестабільна геополітична ситуація в світі, чисельність локальних збройних конфліктів зобов'язують кожну державу до готовності реагувати на збройні агресії чи напади у разі їх виникнення, запобігати й нейтралізувати реальні та потенційні загрози.

Отже, на сьогодні українська держава, на наш погляд, потребує проведення значних реформ, спрямованих не лише на оптимізацію військових формувань, а й на осучаснення військової підготовки, технічних пристроїв та засобів, що свідчили б про високий рівень забезпечення національної безпеки України.

Питання національної безпеки поряд із позиціонуванням Карпатської України як суб'єкта міжнародної співпраці та частини світового співтовариства постійно піднімалися А. Волошином та були спрямовані на підтримку і визнання проголошеної незалежності на міжнародному рівні.

А. Волошин вважав, що кожна окрема держава, окрім своїх внутрішніх функцій, повинна виконувати також зовнішні, оскільки це дає можливість використовувати усі наявні ресурси та підвищує стратегічний потенціал

держави. Підтвердження цьому є діяльність А. Волошина як прем'єр-міністра автономії з 1938 р. та його подальше представництво Закарпаття вже як президента новопроголошеної Карпатської України.

Як відзначає О. Богів, А. Волошин та його уряд намагаючись зберегти цілісність чехословацької федерації, вели закарпатців з надією перспективного входження краю до Соборної України. А. Волошин у складних політичних умовах діяв виважено і толерантно в інтересах закарпатського населення, поступово зменшуючи його комплекс національної меншовартості, вторинності в межах чужих держав [178, с. 67].

Водночас, за словами М. Токар, переважна більшість сучасних науковців сходяться на тому, що входження Закарпаття до складу Чехословаччини було правильним кроком, адже ця держава справедливо вважалася однією з найдемократичніших у світі. Тут діяла багатопартійна система, розвивалася освіта і культура [123, с. 147].

На думку деяких дослідників ситуація, що склалася на Західній Україні у міжвоєнний період, міжнародні зв'язки, які намагався встановити А. Волошин було проявом колабораціонізму. Проте, в умовах боротьби сусідніх держав за панування на українських землях, на наш погляд, діяч намагався знайти підтримку серед інших держав, яка гарантувала б захист територіальної цілісності та самостійності краю.

Таким чином, в умовах збройних нападів та з урахуванням того, що загарбницькі плани інших країн щодо Карпатської України не були засуджені на міжнародному рівні та не зазнавали втручань з боку інших суб'єктів міжнародного права, політичні лідери краю на чолі з А. Волошином шукали і намагалися вести дипломатичний діалог, спрямований на збереження проголошеної незалежності. Проте, як відзначає ряд науковців, переговори як з Угорщиною, Німеччиною, так і з Румунією були невдалими та не давали жодних підстав А. Волошину сподіватися на мирне вирішення ситуації, що склалася.

В умовах боротьби більш розвинених та впливових держав за включення закарпатських земель до їх складу, встановлення дипломатичних відносин та налагодження міжнародної співпраці було складним і одночасно надзвичайно важливим завданням. Як неодноразово відзначає у своїх «Споминах» А. Волошин, суспільно-політична ситуація в краї «зависіла от міжнародної обстановки» [21].

Варто відзначити, що питання встановлення дипломатичних відносин, які б сприяли утвердженню самостійності та розвитку України як незалежної, самостійної держави надзвичайно актуальні й на сьогодні.

Зокрема, у березні 2014 року під будівлею угорського Міністерства закордонних справ у Будапешті були проведені мітинги угорської націоналістичної партії за надання автономії Закарпаттю і подальше відділення області від України. Враховуючи військово-політичну ситуацію, що склалася в нашій державі, вважаємо, що такі дії можна розцінювати як заклики до сепаратизму з боку представників деяких політичних сил Угорщини.

Як відзначає П. Білецький: «На Закарпатті активізувалися прорусинські та проугорські рухи, які сповідують ідею відокремлення краю від України. Користуючись слабкістю держави та заручившись підтримкою Росії та угорських націоналістів у Європейському парламенті, окремі представники місцевого русинства та ідеї входження Закарпаття до «Великої Угорщини» все активніше роздмухують полум'я сепаратизму. Дійшло до того, що у складі так званої ДНР створено русинсько-угорський батальйон, котрий виступає за Новоросію, Малоросію й автономію Закарпаття» [217].

Хоча проголошення таких гасел деякими угорськими політичними лідерами не знайшло державної підтримки, а офіційна позиція Угорщини залишається незмінною, в умовах сьогодення в Україні існує потреба у зверненні до ідей проголошуваних А. Волошиним, що сприятимуть утвердженню єдності нації та прагненню народу зберегти незалежність й суверенність України.

Слушною є думка Я. Малик, щодо того, що однією з найважливіших зовнішньополітичних цілей після проголошення незалежності Україна визначила входження до європейських міжнародних організацій. Курс на інтеграцію в європейські структури - Раду Європи, Європейський Союз, НАТО й інші міждержавні організації, що є основою політичної архітектури Європи, чітко визначився з перших етапів зовнішньої політики суверенної держави. Процес інтеграції України в європейський політичний, правовий, військовий і економічний простір як у минулому, так і тепер відбувається з певними труднощами, сповільнюється внутрішніми й зовнішніми ускладненнями перехідного періоду [206, с. 323].

Сучасні суспільні й політико-правові реалії в державі зумовлюють необхідність аналізу вітчизняного історичного досвіду встановлення міжнародних зв'язків та співставлення його з практикою, що склалася у провідних демократичних країнах світу. Запровадження передового зарубіжного досвіду визначення умов співпраці на міжнародному рівні з урахуванням загальнонаціональних інтересів, на наше переконання є одним із найважливіших завдань, що стоять перед українською владою та суспільством на шляху налагодження взаємодії із світовою спільнотою.

Водночас, інтеграція України у світовий простір великою мірою залежить від рівня економічного розвитку.

Як відзначають експерти у цій сфері, Україна має у своєму розпорядженні основні види ресурсів для функціонування незалежної економіки і може конкурувати в умовах відкритого ринкового середовища. Переходу до ринкової системи господарювання принципово змінив розвиток продуктивних сил країни і її окремих регіонів. Проте, реформування економіки України вимагає особливого підходу до її пізнань, до вивчення причин і наслідків соціально-економічних процесів, які відбувалися в українському суспільстві протягом багатьох століть. Особливість полягає в специфіці українського регіону як у природно-територіальному, так і у державно-політичному плані. Для пізнання сьогоденного стану економіки

України слід урахувати також історико-політичні процеси, які значною мірою впливають на подальший розвиток при переході країни до відкритої економіки [207, с. 356].

Саме тому, на наш погляд актуальним на сьогодні є досвід економічних перетворень, що відбувалися з ініціативи А. Волошина в Карпатській Україні у 1938 р., пов'язаних з відокремленням земель, які були аграрно та промислово розвиненими.

Аналіз архівних документів дає нам змогу визначити економічну політику А. Волошина як приклад рішучих та прогресивних дій з боку його уряду спрямованих на подолання кризової економічної ситуації того часу, вирішення економічних проблем краю шляхом реформування економічного сектору та концентрації суспільних й державних зусиль для відродження національної економіки.

Як тоді, так і сьогодні наявність природних ресурсів, великої кількості працездатного населення, потенціал сільськогосподарського сектору та сприятливе геополітичне положення, відкриває можливості для одержання зарубіжних капіталовкладень й інвестицій, які за умови раціонального їх використання державою і суспільством можуть позбавити Україну потреби у фінансовій допомозі, імпорті продуктів, товарів, послуг, а отже можуть гарантувати економічну незалежність країни.

Разом із тим, як відзначає Т. Тухтарова, в умовах сучасної науково-технічної та інформаційної революції економічний розвиток держави ґрунтується не лише на матеріальних активах, а й на якості та кількості знань про процеси, які відбуваються у соціально-економічному середовищі, і це обумовлює зростання значення освіти як вагомого чинника соціально-економічного розвитку країни [208].

Погоджуючись із такою думкою, відзначимо, що період початку ХХ ст. на Закарпатті позначився виникненням суспільної потреби в освіченому населенні, яке могло б виступати справжнім носієм народовладдя. Відтак, применшуючи важливість розширення освітнього потенціалу кожного

громадянина неможливим видається розвиток всіх соціально-економічних, культурно-духовних та політико-правових процесів у суспільстві.

Саме такої позиції дотримувався і А. Волошин, який в свою чергу вважав, що ефективна участь громадян у прийнятті суспільно-важливих рішень, участь державотворчих процесах можлива за умови їх освіченості, всесторонньої обізнаності та виробленої активної громадянської позиції.

Надаючи освіті важливе значення у піднесенні життя населення Закарпаття та її вплив на формування національної свідомості краю, діяч провів численну кількість реформ в освітній й культурній галузі, що в сукупності заклали передумови національного відродження України.

Аналізуючи публікації А. Волошина, В. Тарасюк стверджує, що діяч надавав великого значення педагогічній проблематиці, яка характеризує його журналістську діяльність, як таку, що утверджена на позиціях національної ідеї. Публікації А. Волошина в газетах і журналах привертати увагу до проблем освіти і науки, допомагали поширювати знання серед населення, патріотично виховували краю, особливо молодь [55, с. 409].

Відзначимо, що в умовах мадяризації, а також у період перебування закарпатських земель у складі Чехословацької республіки, А. Волошин дійсно активно займався публіцистичною діяльністю та створенням системи народних, спеціалізованих навчальних закладів, що мали на меті сформувати ціле покоління освічених, політично активних громадян кожен з яких мав би власну правову позицію. Крім того, окрему увагу діяч приділяв підготовці висококваліфікованих вчителів, вважаючи що саме вони закладатимуть основи правового виховання в майбутньому.

Досліджуючи освітньо-культурну діяльність А. Волошина в міжвоєнний період М. Кляп зауважує, що в основу освіти він ставив принцип гуманізму, демократизму, духовності і патріотизму. У процесі виховання і навчання важливу роль, на переконання Волошина відіграє учитель. Діяч розробив учення про наставника молоді, розкрив моральні і фахові якості

вчителя. Пізніше, приділяв велику увагу покращенню підготовки вчителів у педагогічних закладах [146, с. 8].

Варто відзначити, що створені А. Волошином освітні заклади для жінок та надання їм можливості брати участь у громадсько-політичному житті краю свідчить про використання ним при проведенні реформ європейського досвіду гендерної рівності для вирішення політико-правових питань.

Такої ж думки дотримується і Л. Маляр, яка відзначає, що національно-культурне життя закарпатоукраїнців впродовж тривалого часу і до середини ХХ ст. проходило у рамках угорської, австрійської, австро-угорської, чехословацької держав, але зусиллями національно свідомих, патріотично налаштованих закарпатських освітян, одним з яких був А. Волошин, закарпатська школа розвивалась на національному ґрунті й акумулювала в собі передовий досвід європейської педагогічної думки [203, с. 30].

Реформування освітньої галузі поряд із створенням значної кількості громадських об'єднань в яких була задіяна молодь позитивно позначилося на політико-правовому і культурно-освітньому розвитку тогочасного суспільства. Таким чином, кожен громадянин мав змогу пересвідчитись у важливості власної участі у формуванні громадянського суспільства й становленні правової держави.

Використовуючи досягнення європейської педагогічної думки ХІХ–ХХ ст., досвід реформування освіти у різних країнах світу, А. Волошин, на нашу думку, виправдано зосереджував увагу на вихованні освіченого й свідомого громадянина саме через правову освіту, створивши тим самим необхідну й на сьогодні так звану національну систему виховання.

Як відзначає М. Зимомря, демократична спрямованість наукової спадщини Волошина як педагога, її соціальна загостреність і об'єктивне тлумачення у річниці оборони духовних устремлінь українського народу визначають питому вагу плodотворної діяльності діяча на ниві української культури. Подальшого вивчення заслуговує запропонована А. Волошином

система виховання і навчання, що відзначається оригінальним концептуальним звучанням і нині не втратила своєї значимості. Її особливість полягає у тому, що вона увібрала найкращі надбання Коменського, Песталоцці, Гербарта, Фребеля, Комта, Ціллера, Ушинського, Духновича та інших. Народна педагогіка повинна бути, на думку А. Волошина, основою національної системи виховання та містити систему ідеалів, ідей, що мають загальну гуманістичну спрямованість, а також традицій, звичаїв, які несуть в собі соціальну практику, історичний досвід різних поколінь [32, с. 94].

Водночас, ряд вітчизняних науковців виділяють напрацювання А. Волошина у освітній галузі як такі, що повинні бути проаналізовані, осучаснені та застосовані при проведенні освітньої політики в нинішній Україні.

У своїх дослідженнях Т. Воропаєва зауважує, що А. Волошин і його однодумці розробили чітку програму українізації освіти, яка полягала у посиленні української національної ідеї в шкільництві, шляхом обмеження використання у навчанні підручників іншої мови [96, с. 121].

Також, слушною є думка М. Кляп щодо того, що ідейна спадщина А. Волошина і його досвід в педагогічній сфері потрібно використовувати при будівництві національної школи України. Дослідження ідейних надбань і практичного їх втілення допоможе глибше пізнати наукові зв'язки Закарпаття з вченими Галичини, Словаччини, Чехії, Польщі, Угорщини тощо [146, с. 9].

Отже, донесення важливості використання провідних педагогічних ідей А. Волошина з метою внесення якісних змін в систему освіти України, підготовки педагогічних кадрів, підвищення впливу школи на освітньо-культурний і політико-правовий рівень освіченості населення є пріоритетним завданням дослідників життєвого шляху діяча, його діяльності та поглядів, в тому числі й державно-правових.

Узагальнюючи значення ідейних надбань діяча для державно-правового будівництва в Україні, підкреслимо, що висловлюючи вікові прагнення карпатоукраїнського народу та не зважаючи на агресію фашистської Угорщини, утиски сталінської політики Радянського союзу, А. Волошин провадив розбудову української державності, наголошуючи на важливості реалізації національних та політичних прав населення Закарпаття.

Сформоване завдяки реалізації ідейних спрямувань А. Волошина державно-правове мислення закарпатських українців стало основою вітчизняних правових концепцій, які, вбираючи національні і світові традиції державотворчості, і на сьогодні впливають на розвиток української правової думки.

Саме період національно-визвольної боротьби та державних перетворень національного значення міг стати, на наш погляд, визначним для розбудови в майбутньому незалежної та самостійної української держави. Разом із тим, встановлення режиму радянської влади на більшості українських земель, боротьба його представників з противниками радянської ідеології, інакодумцями вплинули на визначення поглядів і діяльності А. Волошина та його соратників як ворожих дій спрямованих проти Радянського Союзу. Наслідком цього стало замовчування та відсутність інформації, що стосувалася подій національно-визвольного характеру та їх учасників початку ХХ ст. на Закарпатті, протягом тривалого періоду аж до повалення радянського тоталітарного режиму.

Після проголошення незалежності України можливим стало вивчення життєвого шляху та наукового доробку А. Волошина. Більшість досліджень присвячено публіцистичній, освітній, педагогічній, громадсько-політичній діяльності А. Волошина, проте державницьку діяльність А. Волошина в контексті втілення ним власних ідей та концепцій українського державотворення вдалося дослідити лише сьогодні.

Після відновлення незалежності України в 1991 р. держава гідно пошановує провідників і героїв Карпатської України. В Ужгороді

встановлено пам'ятник Президентів А. Волошину, пам'ятний знак на Красному Полі, іменами творців Карпатської України названо вулиці і площі, школи й інститути [201].

Крім того, 14 березня 2002 р. у приміщенні Закарпатського краєзнавчого музею було відкрито експозиції меморіального музею А. Волошина, що були приурочені до 128-ої річниці з дня народження президента Карпатської України та 63-ї річниці проголошення незалежності Карпато-Української держави. Експозиція містить понад 300 оригінальних експонатів, котрі розкривають життєвий і творчий шлях та багатогранну діяльність А. Волошина [123, с. 164].

Здобутки та ідейну спадщину А. Волошина 15 березня 2002 р. було також визнано і на загальнодержавному рівні. Відтак, указом Президента України за визначну особисту роль у боротьбі за утвердження української державності Волошину Августину Івановичу – президентові Карпатської України у 1939 р. було присвоєно посмертно звання Герой України з удостоєнням ордена Держави [210].

За роки незалежності України в Закарпатській області і в Україні в цілому вже немало зроблено для відновлення історичної справедливості та увічнення пам'яті творців і захисників Карпатської України, в тому числі й А. Волошина. Однак, значення проголошення незалежної держави на Закарпатті у державотворчих процесах України залишається й досі не оціненим у повній мірі [209, с. 5].

Отже, зважаючи на сучасні реалії, у час, коли в українському суспільстві існує проблема формування чіткої стратегії подальшого національного розвитку, яка впливатиме на утвердження самостійності, незалежності, демократії в Україні, надзавданням стає ґрунтовне вивчення та вироблення шляхів використання досвіду державотворення попередніх поколінь.

Висновки до розділу 3

1. Розуміючи управлінську природу законодавчих актів, які були способом державного врегулювання суспільних відносин та потребу у правовому закріпленні статусу Підкарпатської Русі, А. Волошин, беручи участь у законодавчих процесах, намагався організувати роботу органів влади, громадських інституцій та інших політико-адміністративних структур краю, так, щоб вона не суперечила декларованому автономному статусу Закарпаття. Разом із тим, співвідношення моделі організації управління із принципом автономізації державного устрою він вбачав у піднесенні народної волі до рівня закону шляхом офіційного закріплення та прийняття нормативно-правових актів, які б врегульовували діяльність автономної держави та, разом із тим, виражали потреби й волю народу.

Правотворча діяльність А. Волошина як Прем'єр-міністра, в подальшому Президента Карпатської України, прослідковується через правовий аналіз основних нормативно-правових актів безпосередню участь в розробці та прийнятті яких взяв державний діяч. Так, на основі аналізу положень Маніфесту до українського народу, прийнятого 19.11.1938 р. Українською Народною Радою в м. Хусті, установчого документу, яким було створено Організацію Народної Оборони «Карпатська Січ» від 09.11.1938 р. та Конституційних законів «Закон ч. 1» і «Закон ч. 2» від 15.03.1939 р. визначено, що державницькі спрямування А. Волошина були направлені на формування політико-правового підґрунтя та прийняття законодавчих актів, які б у майбутньому дали можливість проголосити незалежну, суверенну, соціально-орієнтовану державу. Зокрема, урядом на чолі з А. Волошином було розроблено й погоджено з владою Чехословаччини виборче законодавство, а першому Союму Карпатської України були надані повноваження приймати додаткові закони, що мали силу конституційних на території автономної республіки.

2. Досвід проголошення 15 березня 1939 р. незалежності Карпатської України, обрання А. Волошина президентом новоствореної держави та

визначення її конституційно-правового статусу шляхом прийняття конституційних законів – «Закон ч. 1» і «Закон ч. 2» безперечно позначився на подіях 1991 р. Зазначені закону містили концептуальні засади тогочасного конституційного ладу – визначення республіканської форми правління, офіційної назви, державної мови та символіки. Водночас, А. Волошин наголошував на тому, що державний прапор є символом державного суверенітету, а виступи проти національної символіки він відносив до злочинів проти державної цілісності та недоторканості.

Побудованій А. Волошином державі були притаманні всі основні ознаки, які характеризують державу, зокрема, наявність державного суверенітету, визначеної території, публічно-політична влада, що була представлена уповноваженими органами, наявність системи права, зокрема, врегулювання податкових, виборчих, пенсійних, фінансових, господарських правовідносини та питання соціального забезпечення населення.

3. А. Волошин, виступаючи за розподіл влади, дотримання прав людини, прав національних меншин, вважав, що природні права людини належать їй від народження та є однаковими для всіх, був прибічником природно-правового підходу до праворозуміння.

4. Внесок А. Волошина в українське державотворення полягає у тому, що його прагнення до об'єднання й незалежності українських земель еволюціонували і безперечно вплинули на осмислення громадянами України власної національної ідентичності. Його здобутки повинні стати у подальшому основою політико-правових орієнтирів утвердження державності й суверенності у відповідності до національних інтересів, а також об'єднати навколо себе ту політичну еліту, інтелігенцію й всіх свідомих громадян, які прагнуть жити у розвиненій, правовій, європейській державі.

5. Встановлено, що події 2014 р. пов'язані із проголошенням деякими угорськими політичними лідерами гасел щодо надання автономії Закарпаттю і подальшого відділення області від України в умовах військово-політичної

ситуації, яка склалася в нашій державі, актуалізує потребу у зверненні до теоретико-правової спадщини А. Волошина, що сприятиме утвердженню єдності нації та прагненню народу зберегти незалежність й суверенність України.

ВИСНОВКИ

У дослідженні на основі теоретичного узагальнення з'ясовано роль та значення державно-правових поглядів А. Волошина, визначено основні напрями його державницької й правотворчої діяльності. За результатами дослідження зроблено наступні висновки:

1. Проведений історіографічний огляд дозволяє стверджувати, що українська історико-правова думка тривалий час не приділяла належної уваги науково-публіцистичній та правничій спадщині А. Волошина, адже в радянський період постать і праці державного діяча замовчувалися та залишалися майже невідомими. Водночас об'єктивно оцінити діяльність та здобутки Президента Карпатської України в умовах вітчизняних державно-правових зрушень намагалися деякі дослідники, зокрема репресовані соратники А. Волошина, які перебували в еміграції: В. Бірчак, В. Гренджа-Донський, П. Стерчо, А. Штефан та інші.

Проаналізовано літературні джерела, що стосуються безпосередньо праць А. Волошина та висвітлюють його ідейні надбання, оскільки у процесі розбудови суверенної держави поряд із використанням позитивного досвіду інших країн великого значення набувають здобутки вітчизняної політико-правової думки.

Джерельну базу дисертаційного дослідження складають різноманітні за своїм походженням документи, які можна розподілити на такі групи: 1) матеріали архівних фондів (архівні джерела); 2) творчий доробок А. Волошина; 3) праці в галузі держави і права, що були написані сучасниками про Карпатську Україну кінця XIX – початку XX ст. і в яких згадуються окремі погляди та переконання А. Волошина; 4) матеріали сучасної періодики; 5) мемуарна література.

2. Становлення А. Волошина як культурно-національного та громадського діяча відбувалося в тісному зв'язку з його участю у роботі громадських об'єднань на теренах західноукраїнських земель. Принципом цих організацій було вираження правової і політичної позиції громадян-

учасників, а метою функціонування – сприяння перетворенням у економічній та освітній сфері, реформам державно-правової системи.

Процес формування особистісного світогляду та правових переконань А. Волошина розпочався з його виховання у сім'ї та у школі, продовжився під час навчання в університеті. Навчання в Будапешті відзначилося впливом багатьох викладачів на правову свідомість та громадянську позицію А. Волошина, внаслідок чого він пройнявся ідеями слов'янської єдності, що утвердило його національні спрямування.

3. Аналіз наукової спадщини А. Волошина дає підстави стверджувати, що він вважав закарпатських русинів часткою українського народу. В умовах постійного тиску і пропаганди країн-загарбників державний діяч наголошував на важливості усвідомлення крисянами себе не «руським, русским, малоруським, малорусским, рутенським, подкарпаторусским, русинським», а єдиним українським народом.

А. Волошин протягом усього життя виступав за утвердження української ідеї, боровся за визнання та збереження української мови, її вивчення й використання в навчальних закладах, органах виконавчої влади, судових органах. Будучи послом до чехословацького парламенту у 1925–1929 рр., він у своїх виступах наголошував на важливості надання рівноправного статусу українській мові поряд з чеською на території автономного Закарпаття у складі Чехословаччини.

4. Аналіз наукового доробку та освітньої діяльності діяча підтверджує, що А. Волошин, відстоюючи національні інтереси в пресі та здійсненні освітньої політики в державі, наочно ілюстрував ті загальнолюдські, демократичні ідеали, які повинні привести до консолідації українських земель, що століттями перебували у складі різних держав.

Він наполегливо втілював у життя заходи, спрямовані на створення наукових, освітніх, громадських інституцій; сприяв відкриттю шкіл, гімназій, учительських семінарій, торгівельної академії на Закарпатті. Це свідчить про

його вагомий внесок у розвиток освітньої політики, підвищення рівня правової свідомості та культури населення.

А. Волошин був переконаний, що освіта, як і преса, повинна служити інтересам народу на основі глибокого патріотизму, відданості суспільному благу. Переважна більшість видань, власником, редактором, дописувачем яких був у свій час Волошин, відігравали важливу роль у формуванні правової освіченості населення Закарпаття. Так, публікації на педагогічну та політико-правову тематику в журналах «Підкарпатська Русь», «Учительський Голос», «Наша Школа» та газетах «Наука», «Свобода», «Нова Свобода» висвітлювали суспільно важливі події й спонукали громадян до реалізації прав на свободу думки і слова, вільне вираження власних поглядів і переконань.

5. Політико-правові погляди А. Волошина вже на початку формування його громадянської позиції набули національного спрямування та мали чітку орієнтацію на ідею приналежності підкарпатських русинів до українського народу. Проте період перебування Підкарпатської Русі у складі Чехословаччини на правах автономії А. Волошин вважав певною мірою сприятливим для «українізації» та позитивних змін у суспільно-політичному житті краю, що в порівнянні з провладною політикою Австро-Угорської й Російської імперій були лояльними. Разом із тим, говорячи про вплив Чехословаччини на розвиток краю у своєму «Інтерв'ю», А. Волошин відзначає підвищення стану злочинності, недосконалості у врегулюванні кримінально-правових відносин внаслідок невдалих реформ у системі судочинства країни.

У боротьбі за національне визволення і єднання українських земель А. Волошин провадив антирадянську політику. Він був одним із перших діячів, хто на сторінках періодичних видань, зокрема у праці «Мир людям доброї волі!», спираючись на загальновідомі факти і доводи, писав про потребу боротьби з більшовизмом, про негативні сторони комуністичної системи. А. Волошин був переконаний, що держава, побудована

загарбницьким шляхом на класових інтересах та антихристиянській політиці, не може принести жодного блага суспільству.

6. Дотримуючись думки про цінність нації як найвищої форми суспільної єдності та її первинності в державотворчому процесі, він вважав себе націоналістом, а очолювані ним політичні сили відстоювали права, свободи та інтереси населення закарпатського краю у відносинах з владою панівних держав. Відтак поняття «нація» було ключовим у політико-правових поглядах А. Волошина. Він вбачав суть держави не в її формі, територіальному устрої чи виді правління, а в призначенні – єднати націю, та служити суспільному благу народу. Підтримуючи ліберальну позицію щодо потреби у всебічному забезпеченні державою прав і свобод громадян, Волошин з націоналістичних позицій виступав спочатку за автономію краю, а пізніше – за проголошення незалежності для возз'єднання у подальшому всіх українських земель.

7. Розуміючи управлінську природу законодавчих актів, які були способом державного врегулювання суспільних відносин та потребу у правовому закріпленні статусу Підкарпатської Русі, А. Волошин, беручи участь у законодавчих процесах, намагався організувати роботу органів влади, громадських інституцій та інших політико-адміністративних структур краю так, щоб вона не суперечила декларованому автономному статусу Закарпаття. Водночас співвідношення моделі організації управління із принципом автономізації державного устрою він вбачав у піднесенні народної волі до рівня закону шляхом офіційного закріплення та прийняття нормативно-правових актів, які б врегульовували діяльність автономної держави та виражали потреби й волю народу.

Правотворча діяльність А. Волошина як Прем'єр-міністра, в подальшому Президента Карпатської України, прослідковується через правовий аналіз основних нормативно-правових актів, безпосередню участь у розробці та прийнятті яких він брав. Так, на основі аналізу положень Маніфесту до українського народу, прийнятого 19.11.1938 р. Українською

Народною Радою в м. Хусті, установчого документу, яким було створено Організацію Народної Оборони «Карпатська Січ» від 09.11.1938 р. та Конституційних законів «Закон ч. 1» і «Закон ч. 2» від 15.03.1939 р. визначено, що державницькі спрямування А. Волошина були направлені на формування політико-правового підґрунтя та прийняття законодавчих актів, які б у майбутньому дали можливість проголосити незалежну, суверенну, соціально орієнтовану державу. Зокрема, уряд на чолі з А. Волошином розробив і погодив з владою Чехословаччини виборче законодавство, а першому Сейму Карпатської України були надані повноваження ухвалювати додаткові закони, що мали силу конституційних на території автономної республіки.

8. А. Волошин, виступаючи за розподіл влади, дотримання прав людини, прав національних меншин, вважав, що природні права людини належать їй від народження та є однаковими для всіх, був прибічником природно-правового підходу до праворозуміння.

Побудованій А. Волошином державі були притаманні всі основні ознаки, які характеризують державу: державний суверенітет, визначена територія, публічно-політична влада, що була представлена уповноваженими органами, система права, зокрема врегулювання податкових, виборчих, пенсійних, фінансових, господарських правовідносини та питання соціального забезпечення населення.

9. Досвід проголошення 15 березня 1939 р. незалежності Карпатської України, обрання А. Волошина президентом новоствореної держави та визначення її конституційно-правового статусу шляхом прийняття конституційних законів («Закон ч. 1» і «Закон ч. 2») безперечно позначився на подіях 1991 р. Зазначені закони містили концептуальні засади тогочасного конституційного ладу: визначення республіканської форми правління, офіційної назви, державної мови та символіки. Водночас А. Волошин наголошував на тому, що державний прапор є символом державного

суверенітету, а виступи проти національної символіки він відносив до злочинів проти державної цілісності та недоторканості.

10. Внесок А. Волошина в українське державотворення полягає у тому, що його прагнення до об'єднання й незалежності українських земель еволюціонували і без сумніву вплинули на осмислення громадянами України власної національної ідентичності. Його здобутки повинні стати у подальшому основою політико-правових орієнтирів утвердження державності й суверенності відповідно до національних інтересів, а також об'єднати навколо себе ту політичну еліту, інтелігенцію й всіх свідомих громадян, які прагнуть жити у розвиненій, правовій, європейській державі.

11. Встановлено, що в умовах військово-політичної ситуації, яка склалася в нашій державі, події, пов'язані із проголошенням деякими угорськими політичними лідерами радикального спрямування гасел щодо надання автономії Закарпаттю і подальшого відділення області від України, актуалізують потребу у зверненні до теоретико-правової спадщини А. Волошина, що сприятиме утвердженню єдності нації та прагненню народу зберегти незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бірчак В. Августин Волошин его життя и діяльність: 3 нагоди 50 літніх уродин и 25 літньої праці / В.Бірчак. – Ужгород: Унію, 1924. – 35 с.
2. Бірчак В. Літературні стремління Підкарпатської Руси. Факсимільне видання / В. Бірчак. – Ужгород: Ужгородський виробничо-видавничий комбінат «Патент», 1993. – 200 с.
3. Бірчак В. Огляд літератури Підкарпатської Руси по перевороті / В. Бірчак. – Ужгород, 1936. – [С. 14–40].
4. Яцко П. Августин Волошин як педагог: спомини / П. Яцко. – Ужгород: Унію, 1924. – [С. 27–32]; Руська Нива. – 1924. – Ч. 15. – С. 2–3.
5. Волошин А. Демократична шкільна система. До питання новелізації шкільних законів // Августин Волошин. Педагогічні твори. – Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2007. – 576 с.
6. Гренджа-Донський В. Отець др. Августин Волошин / В. Гренджа-Донський // Твори. – Вашингтон: Карпатський Союз, 1989. – Т. ІХ: Публіцистика. – С. 214–215.
7. Гренджа-Донський В. Короткий життєпис державного секретаря о. Августина Волошина / В. Гренджа-Донський // Твори. – Вашингтон: Карпатський Союз, 1989. – Т. ІХ: Публіцистика. – С. 189–190.
8. Гренджа-Донський В. Августин Волошин і вдячність п. начальника шкільного реферату / В. Гренджа-Донський // Твори. – Вашингтон: Карпатський Союз, 1989. – Т. ІХ: Публіцистика. – С. 181–182.
9. Сміян П. Революційний і національно-визвольний рух на Закарпатті кінця ХІХ – початку ХХ ст. / П. Сміян – Львів: Вид-во Львів. держ. ун-ту, 1968. – 209 с.
10. Білак С. Народ за ними не пішов / С. Білак. – Ужгород: Карпати, 1981. – 216 с.
11. Білак С. Слуга кількох господарів / С. Білак. – Ужгород: Карпати, 1977. – 92 с.

12. Ванат І. Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини (вересень 1938 р. – лютий 1948 р.) / І. Ванат. – Пряшів, 1985. – 359 с.
13. Вегеш М. Августин Волошин і Карпатська Україна / М. Вегеш. – Львів: ЗУКЦ, 2004. – 414 с.
14. Букович Д. Павутиння омани / Д. Букович – Ужгород: Карпати, 1974. – 128 с.
15. Ротман М. Напередодні Другої світової: з історії Закарпатської комуністичної організації 1933-1938 рр. / М. Ротман. – Ужгород: Карпати, 1964. – 139 с.
16. Співак Б. Нариси історії революційної боротьби трудящих Закарпаття в 1930-1945 рр. / Б. Співак. – Львів, 1963. – 381 с.
17. Хайнас В. Здійснення мрії: з історії Закарпатської комуністичної організації 1938-1945 рр. / В. Хайнас. – Ужгород: Карпати, 1963. – 99 с.
18. Августин Волошин. Життя і помисли Президента Карпатської України / М. М. Вегеш, М. І. Кляп, В. Ю. Тарасюк, М. Ю. Токар. – 2-е вид., допов. – Ужгород: Карпати, 2009 – 480 с., іл.
19. Штефан А. Августин Волошин – Президент Карпатської України: спомини. – Торонто, Канада, 1977. – 94 с.
20. Сен-Жерменський мирний договір від 10 вересня 1919 р.– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.austlii.edu.au/au/other/dfat/treaties/1920/3.html>
21. Волошин А. Спомини: Релігійно-національна боротьба карпатських русинів-українців проти мадярського шовінізму / А. Волошин. – Філадельфія: Карпатський голос, 1959. – 56 с.
22. Бірчак В. Карпатська Україна: спомини й переживання / В. Бірчак – Прага: Нація в поході, 1940. – 91 с.
23. Токар М. Волошин Августин / М. Токар // Проукраїнські політичні партії Закарпаття в 1919-1939 рр. – Ужгород, 2001. – С. 131–132.
24. Штефан А. За правду і волю: спомини і дещо з історії Карпатської України / А. Штефан. – Торонто, 1973. – Кн. 1. – 352 с.; Торонто, 1981. –

Кн. 2. – 384 с.

25. Дем'ян Г. Августин Волошин // Таланти Бойківщини / Г. Дем'ян. – Львів: Каменяр, 1991. – С. 201–228.

26. Балега Ю. Він був сином свого часу і...майбуття: Августин Волошин як культурно-освітній діяч / Ю. Балега // Закарпатська правда. – 1991. – 13 верес. – С. 2–3

27. Балега Ю. Культурно-освітня діяльність А. Волошина / Ю. Балега // Тези доповідей наукової конференції «Суспільно-політичні відносини на Закарпатті в 20–30-х рр. ХХ ст.». – Ужгород, 1992. – С. 11–15.

28. Вегеш М. Августин Волошин (1874 – 1875): бібліографічний покажчик / М. Вегеш, В. Туряниця. – Ужгород, 1994. – 24 с.

29. Вегеш М. Короткий життєпис Августина Волошина (1874–1945) / М. Вегеш, В. Туряниця. – Ужгород, 1995 – 28 с.

30. Вегеш М. М. Августин Волошин: до 120-річчя від дня народження видатного громадського, культурного та церковного діяча України / М. Вегеш, В. Гомоннай, М. Зимомря. – Слупськ -Ужгород, 1994. – 126 с.

31. Вегеш М. М. Смерть президента: (Останні дні життя і смерть президента Карпатської України Августина Волошина) / М. М. Вегеш, В. В. Туряниця, І. М. Чаварга. – Ужгород, 1995. – 28 с.

32. Зимомря М. Августин Волошин / М. Зимомря, В. Гомоннай, М. Вегеш. – Ужгород, 1995. – 100 с.

33. Гомоннай В. Концепція Августина Волошина про формування професії вчителя / В. Гомоннай, В. Росул. – Ужгород, 1995. – 19 с.

34. Вегеш М. Карпатська Січ: сторінки історії (1938–1939 рр.) / М. Вегеш. – Ужгород: Ужгородський державний університет, 1996. – 23 с.

35. Вегеш М. Історичні дослідження: Августин Волошин: педагог, політик, людина / М. Вегеш, – Ужгородський державний університет, Науково-дослідний інститут Карпатознавства. – Ужгород, 2000. – Т.ІІІ. – 357 с.

36. Вони боронили Карпатську Україну: нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських Українців / М. М. Вегеш, М. В. Делеган, О. Д. Довганич [та ін.]. – Ужгород: Карпати, 2002. – 709 с.
37. Вегеш М. М. Історія Карпатської України (1938 – 1939): у 2-х томах / М. М. Вегеш. – Ужгород: Колір-Прінт, 2000. – Т. 1. – 312 с.; Т. 2. – 282 с.
38. Вегеш М. М. Карпатська Україна (1938 – 1939) у загальноєвропейському історичному контексті / М. М. Вегеш. – Ужгород, 1997. – Т. 1. – 236 с.; Т. 2. – 198 с.
39. Вегеш М. М. Велич і трагедія Карпатської України: історико-популярний нарис / М. М. Вегеш, В. Є. Задорожний. – Ужгород, 1993. – 82 с.
40. Гомоннай В. Антологія педагогічної думки Закарпаття (XIX – XX ст.) / В. Гомоннай. – Ужгород: Закарпаття, 1992. – 290 с.
41. Гомоннай В. В. Школа та освіта Закарпаття / В. В. Гомоннай, В. В. Росул, М. І. Талапканич. – Ужгород: Госпрозрахунк. редакційно-видав. від. Закарпат. комітету у справах преси та інформації, 1997. – 248 с.
42. Кляп М. І. Педагогічна та освітньо-культурна діяльність Августина Волошина в міжвоєнний період / М. І. Кляп. – Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2001. – 152 с.
43. Болдижар М. М. Закарпаття між двома світовими війнами / М. М. Болдижар. – Ужгород, 1993. – 159 с.
44. Магочій П. Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848 – 1948) / П. Р. Магочій. – Ужгород, 1994. – 296 с.
45. Гранчак І. Нариси історії Закарпаття: Т. 2: (1918–1945) / редкол.: І. Гранчак, Е. Балагурі, І. Грицак [та ін.]. – Ужгород: Закарпаття, 1995. – 663 с.
46. Мишанич О. Августин Волошин (1874 – 1945) / О. Мишанич, П. Чучка // Волошин А. Твори / упоряд., підгот. текстів та приміт. О. Мишанича і П. Чучки. – Ужгород: Гражда, 1995. – 447 с.
47. Маркусь В. Августин Волошин / В. Маркусь // Енциклопедія українознавства / перевид. в Україні. – Львів, 1993. – Т. 1. – С. 315.

48. Ковач Ф. Волошин Августин / Ф. Ковач // Красназнавчий словник русинів-українців. Пряшівщина. – Пряшів, 1999. – С. 74.
49. Поп И. Энциклопедия Подкарпатской Руси / И. Поп. – Ужгород: Изд-во В. Падяка, 2001. – 431 с.
50. Туряница В. Міфи, факти і оцінки. Августин Волошин в історіографії / В. Туряница. – Ужгород: Патент, 1996. – 16 с.
51. Мишанич О. В. Життя і творчість Августина Волошина / О. В. Мишанич. – Ужгород: ВАТ «Вид-во «Закарпаття», 2002. – 48 с., іл.
52. Буковський І. Історична ретроспектива преси Закарпаття / І. Буковський // Актуальні проблеми журналістики: зб. наук. пр. – Ужгород: Ліра, 2001. – С. 267–281.
53. Довганич О. В тенетах «Смершу». Репресовані діячі Карпатської України: статті і нариси / О. Довганич. – Ужгород, 2002. – 218 с.
54. Беднаржова Т. Августин Волошин – державний діяч, педагог-мислитель / Т. Беднаржова. – Львів: Основа, 1995. – 248 с.
55. Тарасюк В. Педагогічна проблематика в журналістиці Августина Волошина у контексті національного відродження / В. Тарасюк // Вісник Львівського університету ім. Івана Франка: збірник наукових праць. Сер.: Журналістика / Львівський університет ім. Івана Франка. – Львів, 2001. – Вип. 21. – С. 406–410.
56. Ринажевський Б. Правове становище в складі іноземних держав та становлення національної державності в Закарпатті (1918-1939) / Б. Ринажевський. – Львів: Вид-во ЛРІДУ УАДУ, 2002. – 198 с.
57. Тарасюк В. Ю. Журналістська діяльність Августина Волошина в контексті розвитку закарпатської преси: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.08 / В. Ю. Тарасюк; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, Інститут журналістики. - К., 2004. – 211 с.
58. Магочій П. Р. Августин Іванович Волошин / П. Р. Магочій // Магочій П. Р. Формування національної свідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948). – Ужгород, 1994. – С. 175.

59. Стерчо П. Карпато-Українська держава: до історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках / П. Стерчо. – Львів: За вільну Україну, 1994. – 288 с. (Репринтне вид.)

60. Культура Українських Карпат: традиції і сучасність: матеріали міжнародної наукової конференції (Ужгород, 1-4 вересня 1993 р.). – Ужгород: МПП «Гражда», 1994. – 646 с.

61. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / В. Косик // Наукове товариство імені Т. Шевченка у Львові, Українознавча бібліотека НТШ. – Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993. – 657 с.

62. Карпатська Україна і Августин Волошин: матеріали міжнародної наукової конференції «Карпатська Україна – пролог відродження української держави» (Ужгород, 11-12 березня 1994 р.). – Ужгород: МПП «Гражда», 1995. – 352 с.

63. Крилов О. Чи потрібні ще комусь русини Підкарпаття? [Електронний ресурс] / О. Крилов // Новини Закарпаття. – Режим доступу: <http://karpatnews.in.ua/news/59385>

64. Держалюк М. С. Закарпатський край у нестримному прагненні до Української державності [Електронний ресурс] / М. С. Держалюк // Офіційний сайт Інституту всесвітньої історії Національної академії наук України. – Режим доступу: <http://ivinas.gov.ua/node/21>

65. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України у м. Києві (ЦДАВО України), Ф. 3953, Управа української колонії в Подебрадах (Чехословаччина), оп. 1, Газета «Нова свобода» №№ 106-110 за 1938 р., огляди чеської преси, спр. 126. Інтерв'ю А. Волошина в газеті «Нова Свобода», Арк. 1–2.

66. Державний архів Закарпатської області (ДАЗО) у м. Ужгороді, Ф. 3, Розпорядження уряду Карпатської України про назву Карпатської України. 1938 р., оп. 4, спр. 3. Розпорядження правительства Підкарпатської Русі про назву Підкарпатської Русі, 30 грудня 1938 р., Арк. 1.

67. ДАЗО у м. Ужгороді, Ф. 3, Доповідь члена урядового делегата Гуснай Юлія прем'єр-міністру А. Волошину про дипломатичні переговори з Угорською урядовою делегацією; проекти Угорської делегації по національному питанню меншинств Карпатської України. 1939 р., оп. 3, спр. 177. Лист урядового делегата Ю. Гусная прем'єр-міністру А. Волошину, 02 березня 1939 р., 33 арк.

68. Музиченко Я. Кому вигідна національність РУСИН, проголошена Закарпатською обласною радою [Електронний ресурс] / Я. Музиченко. – Режим доступу: <http://ua-reporter.com/novosti/20994>

69. ДАЗО у м. Ужгороді, Ф. 3, Вимога прокурора Велико-Березнянського округу про засудження громадянки Гроскопф (Романенко) Єлизавети за осудження Волошина і його влади. 1939 р., оп. 3, спр. 176. 1 арк.

70. ДАЗО у м. Ужгороді, Ф. 109, Циркуляр президії уряду Карпатської України про наявність міністерств і компетенцій їх і уряду. 1939 р., оп. 1, спр. 469. Розпорядження правительства Підкарпатської Русі від 05 січня 1939 р. Про упорядкування виборчого права державних громадян окупованої території (області) і деякі постанови про виборчі списки, 17 січня 1939 р., Арк. 2–3.

71. ЦДАВО України у м. Києві, Ф. 4465, оп. 1, спр. 126. Звернення Прем'єр-міністра Карпатської України А. Волошина до народу із закликом до самостійної розбудови незалежної держави, 03 листопада 1938 р., 39 арк.

72. ДАЗО у м. Ужгороді, Ф. 5с/19, Урядові вісники уряду Карпатської України за 1939 р., оп. 3, спр. 280. Статут Організації Народної Оборони «Карпатська Січ», Арк. 16–17.

73. Волошин А. Наш націоналізм [Електронний ресурс] / А. Волошин. – Режим доступу: <http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1935.voloshin.php>

74. Бедь В. В. Волошин Августин Іванович / В. В. Бедь, І. В. Хланта // Енциклопедія Закарпаття : визначні особи ХХ століття. – Ужгород.: Вид-во «Гражда», 2007. – С. 71–72.

75. Волошин А. Яка праця чекає нас для піднесення освіти серед населення? / А. Волошин // Свобода. — Ужгород, 1922. — Ч. 54, 16 липня. — С. 2.
76. Волошин А. Ко вопросу політичної консолідації / А. Волошин // Русин : междунар. исторический журн. — Ужгород, 1923. — 25 лютого. — Ч. 11. — С. 1–2.
77. Волошин А. Боротьба за прапор / А. Волошин, М. Долинай // Українське Слово. — Ужгород, 1934. — Ч. 45. — 6 грудня — С. 1–2.
78. Волошин А. Гаслова політика / А. Волошин // Свобода. — Ужгород, 1937. — 1 січня, ч. 1. — С. 3–4.
79. Волошин А. Народна свідомість / А. Волошин // Свобода. — Ужгород, 1930. Ч. 4, 23 січ. — С. 2; Ч. 5, 30 січ. — С. 1; Ч. 6, 6 лют. — С. 2.
80. Волошин А. І. Вибрані твори / А. Волошин; упоряд., вступна стаття та примітки О. В. Мишанича. — Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2002. — 528 с., іл.
81. Волошин А. О соціальному вихованню / А. Волошин. — Ужгород: УНІО, 1924. — 53 с.
82. Волошин А. Про шкільне право будучої української держави / А. Волошин // Науковий збірник Українського Вільного Університету в Празі. — Прага, 1942. — Т.3. — С. 100–113.
83. Токар М. Як формувалася політична еліта Закарпаття [Електронний ресурс] / М. Токар // Незалежна громадсько-політична газета «Трибуна» — Режим доступу: <http://www.trubyna.org.ua/novyny/yak-formuvalasya-politychna-elita-zakarpattya/>
84. Наливайко С. Священики стануть здатними до живої розмови або вимруть [Електронний ресурс] / С. Наливайко // Всеукраїнська суспільно-політична газета «Газета по-українськи». — Режим доступу: http://gazeta.ua/articles/life/_svyascheniki-stanut-zdatnimi-do-zhivoyi-rozmovi-abo-vimrut-svyaschenik-ugkc/469804

85. Куцин О. Карпатська Україна [Електронний ресурс] / О. Куцин // Українська газета «Незборима нація». – Режим доступу: <http://nezboryma-naciya.org.ua/show.php?id=324>
86. Червак Б. Карпатський пролог України [Електронний ресурс] / Б. Червак // Всеукраїнська газета суспільно-політичної тематики «День». – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/podrobici/karpatskiy-prolog-ukrayini>
87. Брацюнь С. Семафори державності [Електронний ресурс] / С. Брацюнь // Газета «Нація і Держава». – Режим доступу: <http://cun.org.ua/2013/semafori-derzhavnosti/>
88. Чучка П. П. Питання літературної і державної мови в Карпатській Україні / П. П. Чучка // Науковий вісник Ужгородського університету. Сер.: Філологія. – Ужгород, 1993. – Вип.1. – С. 67–70.
89. Дніпренко З. Права українців на самозахист [Електронний ресурс] / З. Дніпренко // Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик «Українське слово». – Режим доступу: <http://www.ukrslovo.org/arkhiv/2013/28-30-3641-24-30-lupnia-2013-roku/361-prava-ukraintsiv-na-samozakhyst>
90. Баяновська М. Августин Волошин про соціальне виховання / М. Баяновська // Календар «Просвіти» на 1998 р. / уклад. П. Федака. – Закарпат. крайове т-во «Просвіта» – Ужгород, 1998. – С. 71–73.
91. Росоха С. Спомини : Події та люди на моєму життєвому шляху / С. Росоха – Торонто-Ужгород: Мистецька лінія, 2001. – 92 с.
92. Шандор В. Спомини: Карпатська Україна 1938-1939 / В. Шандор. – Ужгород: МПП Гражда, 1995. – Т. 1. – 388 с.: іл.
93. Шандор В. Спомини: Карпатська Україна 1939-1945 / В. Шандор. – Ужгород: МПП Гражда, 2000. – Т. 2. – 245 с.
94. Химинець Ю. Тернистий шлях до України / Ю. Химинець. – Ужгород: Гражда, 1996. – 396 с.
95. Божук Г. Карпатська Україна і Августин Волошин: матеріали міжнародної наукової конференції «Карпатська Україна – пролог

відродження української держави» (Ужгород, 11-12 березня 1994 року) / Г. Божук. – Ужгород: МПП «Гражда», 1995 – 352 с.

96. Воропаєва Т. Психологічні аспекти у творчій спадщині та діяльності Августина Волошина / Т. Воропаєва // Августин Волошин як український державник, педагог і релігійний діяч : матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 130-річчю від дня народження Героя України, о. Августина Волошина і 65-річчю проголошення Карпатської України, 16 березня 2004 р. – К.: Вид-во «Прецедент», 2004. – 148 с.

97. Данко О. Карпатська Україна і Августин Волошин / О. Данко // Карпатська Україна і Августин Волошин: матеріали міжнародної наукової конференції «Карпатська Україна – пролог відродження української держави» (Ужгород, 11-12 березня 1994 року). – Ужгород: МПП Гражда, 1995 – С. 110–115.

98. Куля Ф. Карпатська Україна і Августин Волошин / Ф. Куля // Карпатська Україна і Августин Волошин: матеріали міжнародної наукової конференції «Карпатська Україна – пролог відродження української держави» (Ужгород, 11-12 березня 1994 року). – Ужгород: МПП Гражда, 1995 – С. 230–237.

99. Зейкан Ю. Красне поле: про Карпатську Україну: у 3 ч. / упоряд. Ю. Зейкан, В. Копейко. – Ужгород: Патент, 1999. – Ч. 1. – 320 с.

100. Чучка П. Августин Волошин і утвердження літературної мови в Карпатській Україні / П. Чучка // Карпатська Україна і Августин Волошин: матеріали міжнар. наук. конф. «Карпатська Україна – пролог відродження української державності» (Ужгород, 11 – 12 березня 1994 р.). – Ужгород : МПП Гражда, 1995. – С. 24–40.

101. Кляп М. І. Августин Волошин – духовний діяч та видатний вчений-педагог / М. І. Кляп, М. П. Кляп // Важливі віхи в історії Мукачівської греко-католицької єпархії. – Ужгород, 1998. – С. 59–65.

102. Кухта М. Роль педагогічної преси Закарпаття (20 – 30-і рр. ХХ ст.) у формуванні виховного національного ідеалу / М. Кухта. – Ужгород, 1997. – 52 с.
103. Годьмаш П. В. Подкарпатская Русь и Украина / П. В. Годьмаш, С. П. Годьмаш. – Ужгород: ВАТ «Патент», 2003. – 390 с.
104. Дубчак Л. С. Превентивний потенціал освіти: [монографія] / Л. С. Дубчак. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 254 с.
105. Коновець О. Ф. Українська наука як феномен культури: нариси історії від найдавніших часів до першої третини ХХ ст. / О. Ф. Коновець. – К.: МЛП, 2000. – 277 с.
106. Ліхтей І. М. Діяльність громадських організацій / І. М. Ліхтей, В. Ю. Керецман, Н. П. Керецман // Нариси історії Закарпаття. – Ужгород: Закарпаття, 1995. – Т. 2: 1918-1945. – С. 413–429.
107. Піскун В. Чеська правда і мемуаристика про Августина Волошина / В. Піскун // Августин Волошин як український державник, педагог і релігійний діяч : матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 130-річчю від дня народження Героя України, о. Августина Волошина і 65-річчю проголошення Карпатської України, 16 березня 2004 року – К.: Вид-во «Прецедент», 2004. – 148 с.
108. Волошин А. Бесіда на анкеті о школьній реформі / А. Волошин // Подкарпатська Русь. – 1929. – Ч. 8–9, жовт.-листоп. – С. 171–178.
109. Грибенюк Н. І. Августин Волошин очима очевидців [Електронний ресурс] / Н.І. Грибенюк // Офіційний сайт Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Ians/2008_1/1-26.pdf
110. Волошин А. Наш прапор / А. Волошин // Свобода. – Ужгород, 1933. – Ч. 12, 27 липня – С. 1.
111. Промова посла Августина Волошина в Чехословацькому парламенті дня 25.X.1928. при розправі бюджету на р. 1929 // Свобода. –

Ужгород, 1928. – Ч. 44, 1 лист. – С. 1; Ч. 45, 8 листоп. – С. 2; Ч. 46, 15 листоп. – С. 2.

112. А. В. [Волошин А.] Історія повторяється // Свобода. – Ужгород, 1923. – Ч. 36, 19 вересня – С. 1.

113. Волошин А. Український чи малорос чи русинський / А. Волошин // Свобода. – Ужгород, 1936. – Ч. 11, 21 травня – С. 1.

114. Волошин А. Оборона кирилики: Як оборонялися підкарп. русини проти останнього атакую мадяризації перед переворотом? / А. Волошин // Науковий збірник т-ва «Просвіта» в Ужгороді» 1936 р. – Ужгород: Друкарня о. Василян, 1937. – С. 85–117. – (Відбиток).

115. Волошин А. О письменном язиці підкарпатських русинов / А. Волошин. – Ужгород: Унію, 1921. – 42 с.

116. В. [Волошин А.] Українська іредента? / А. Волошин // Свобода. – Ужгород, 1934. – Ч. 25, 28 червня – С. 2.

117. Волошин А. До всіх громадян Карпатської України / А. Волошин // Українська Пресова Служба. – Берлін, 1938. – Ч. 11, 5 листопада – С. 1.

118. Zadoroznyj W. Ks. Augustyn Woloszyn i jego miejsce w dziejach Zakarpacia / W. Zadoroznyj, M. Zymomria // Biuletyn Ukrainoznawczy. – 2000. – № 6. – S. 112-117.

119. Волошин А. Примітки на «Меморандум», опублікований в «Рус. Н. Голосі» 18.XII.1937 / А. Волошин; Накладом Учительської громади в Ужгороді; прилога «Учительського Голосу». – Ужгород, 1937. – 31 с.

120. Волошин А. Горожанство / А. Волошин // Свобода. – Ужгород, 1925. – Ч. 1, 8 січня – С. 2–3.

121. Волошин А. Про актуальні проблеми Карпатської України: Інтерв'ю «Лідовим Новинам» / А. Волошин // Нова Свобода. – 1939. – Ч. 6, 12 січня – С. 2, 5.

122. Волошин А. О языковом розпорядку: бесіда посла А. Волошина в парламенті дня 16.III.1926 / А. Волошин // Свобода. – Ужгород, 1926. – Ч. 14, 8 квіт. – С. 2–3.; Ч. 15, 15 квітня – С. 2.

123. Вегеш М. Карпатська Україна в контексті українського державотворення / М. Вегеш, М. Токар, М. Басараб. – Ужгород: Карпати, 2008 – 256 с.

124. Габор В. Наука / В. Габор // Періодика Західної України 20–30-х рр. ХХ ст.: матеріали до бібліографії / за ред. М. М. Романюка. – Львів, 1999. – С. 155–170.

125. Марценюк Р. Педагогічна і просвітницька діяльність Августина Волошина / Р. Марценюк // Августин Волошин як український державник, педагог і релігійний діяч : матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 130-річчю від дня народження Героя України, о. Августина Волошина і 65-річчю проголошення Карпатської України, 16 березня 2004 року – Київ: Вид-во «Прецедент», 2004. – 148 с.

126. Туряниця В. Діяльність «Просвіти» на Закарпатті в оцінці дослідників повоєнного часу / В. Туряниця, В. Делеган // Матеріали наукової конференції. – Ужгород, 1992. – С. 265–268.

127. Федака П. Нарис історії товариства «Просвіта» Карпатської Русі України (1920 - 1939) / П. Федака. – Ужгород, 1991. – 51 с.

128. Капелюшний В. П. Замасковані імена: псевдоніми і криптоніми та проблема атрибуції авторства в історіографії українських національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. / В. П. Капелюшний. – К.: Нора-Прінт, 2001. – 104 с.

129. Животко А. П. Історія української преси / А. П. Животко ; упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М. С. Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 1999. – 368 с.

130. Мушинка М. Цінний дороговказ. Творчість А. Волошина / М. Мушинка // Карпатський край. – 1991. – Ч. 1–5. – С. 99.

131. ЦДАВО України у м. Києві, Ф. 4465, Колекція окремих документальних матеріалів українських націоналістичних емігрантських установ, організацій та різних осіб (1901 – 1948), оп. 1, спр. 126.

Кореспонденції Української пресової служби. Заступництво на Німеччину, українське видання, м. Берлін, 1932–1940 рр. – Арк. 63.

132. Бенца О. І. Погляди А. Волошина на громадянське виховання підростаючого покоління в Закарпатті (1919–1939 рр.) / О. І. Бенца // Офіційний сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/nzvdpu/pp/2007_20/text%202-20/poglyadu%20volowuna.pdf

133. Басараб М. М. Августин Волошин – визначний педагог початку ХХ століття / М. М. Басараб // Освіта Закарпаття. – Ужгород, 2009. – С. 72–74.

134. Педагогическая энциклопедия. – Москва: Сов. Энциклопедия, 1969. – Т. 4. – 911 с.

135. Гапак О. Августин Волошин та його внесок у розвиток математичної освіти [Електронний ресурс] / О. Гапак // Офіційний сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Npd/2011_2/gapak.pdf

136. Хома Т. В. Мовознавча проблематика досліджень спадщини Августина Волошина [Електронний ресурс] / Т. В. Хома // Офіційний сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Mik/2009_3.pdf

137. Волошин А. Інтерв'ю А. Волошина про політичний стан Закарпаття початку 20-х років / А. Волошин // Нова свобода – Ужгород, 1938. – С. 5–8.

138. Волошин А. Заснування й розвиток товариства «Просвіта» / А. Волошин // Просвіта. – Ужгород, 1938. – С. 67–72.

139. Чаварга І. Роль Августина Волошина у героїчній та трагічній долі Карпатської України / І. Чаварга, С. Виноградов, А. Гичка // Українські землі в роки Другої світової війни: наук.-метод. зб. - Ужгород, 1998. – С. 41–48.

140. Волошин А. Жіноче питання / А. Волошин // Свобода. – Ужгород, 1934. – Ч. 21, 31 травня. – С. 1.

141. Волошин А. Всім русинам доброї волі / А. Волошин // Свобода. – Ужгород, 1934. – Ч. 33, 25 жовтня. – С. 3.

142. Андрусишин Б. І. Юридичні та фактичні підстави незалежності Української держави [Електронний ресурс] / Б. І. Андрусишин // Офіційний сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/varnu/2012_4/114.pdf

143. Худанич В. Карпатська Україна – пролог відродження Української держави / В. Худанич // Самостійна Україна. – 1999. – Р.ІІ, ч. 4. – С. 17–23.

144. Волошин А. Русини чи українці? / А. Волошин // Свобода. – Ужгород, 1937. – Ч. 28, 2 вересня. – С. 1.

145. Андрусишин Б. І. Становлення та розвиток шкільної правової освіти в Україні: теоретико-методологічні аспекти / Б. І. Андрусишин, А. М. Гуз // Треті юридичні читання: матеріали Міжнародної наукової конференції, 25-26 квітня 2007.– К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – Т. І. – С. 112–115.

146. Кляп М. І. Педагогічна та освітньо-культурна діяльність Августина Волошина в міжвоєнний період (1919–1939) / М. І. Кляп. - Ужгород: Вид-во Падяка, 2001. – 152 с.

147. Стряпко О. І. Товариство «Просвіта» в культурному житті Закарпаття 20–30 рр. ХХ ст. [Електронний ресурс] / О. І. Стряпко // Офіційний сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vchu/N133-134/N133p143-148.pdf

148. Пилипчук В. Г. Актуальні проблеми теорії держави і права: курс лекцій / В. Г. Пилипчук – К.: НКЦ СБ України, 2007. – 152 с.

149. Андрусишин Б. І. У пошуках соціальної рівноваги : нарис історії робітничої політики українських урядів революції та визвольних змагань 1917-1920 рр. / Б. І. Андрусишин – К.: Вид-во «Федерація профспілок України», 1995. – 193 с.

150. Гренджа-Донський В. Конгресс народної молоді Підкарпаття / В. Гренджа-Донський // Гренджа-Донський В. Твори. – Вашингтон: Карпатський Союз, 1989. – Т. IX. – С. 73–77.

151. Волошин А. Мадярська литургія и Русинь / А. Волошин // Русинь. – 1923. – Ч. 90, 9 червня – С. 1–2; Ч. 91, 10 червня – С. 2–3; Ч. 92, 12 червня – С. 2; Ч. 93, 13 червня – С. 2.

152. Волошин А. О задачах християнских партій / А. Волошин // Свобода. – Ужгород, 1928. – Ч. 3, 19 січ. – С. 1–2.

153. Промова посла Августина Волошина дня 7.VII.1929 на з'їзді руської молоді // Свобода. – Ужгород, 1929. – Ч. 29, 18 липня – С. 2 ; Ч. 30, 25 липня – С. 2–3.

154. Голод І. Першим українським президентом був священик [Електронний ресурс] / І. Голод. – Режим доступу: <http://portal.lviv.ua/digest/2004/03/16/142711.html>

155. Волошин А. Мир людям доброї волі! / А. Волошин // Нова свобода. – Ужгород, 1939. – 7 січня. – С. 2.

156. Машкаринець–Бутко А. Соціально-педагогічні аспекти виховання дітей-сиріт у спадщині Августина Волошина [Електронний ресурс] / А. Машкаринець–Бутко // Офіційний сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/nvuu/Ped/2009/www17/Mashkarynec_Butko.pdf

157. Федака С. Заповіт Августина Волошина [Електронний ресурс] / С. Федака. – Режим доступу: <http://zakarpattyua.net.ua/News/11023-ZAPOVIT-AVHUSTYNA-VOLOSHYNA>

158. Волошин А. О соціалізмі / А. Волошин // Місяцесловь. – Ужгород: Унію, 1909. – С. 15–18.

159. О языковом розпорядку: бесіда посла А. Волошина в парламенті дня 16.III.1926 // Свобода. – Ужгород, 1926. – Ч. 14, 8 квітня – С. 2–3.; Ч. 15, 15 квітня – С. 2.

160. А. В. [Волошин А.]. Десять роков / А. Волошин // Свобода. – 1928. – Ч. 43, 25 жовт. – С. 1.
161. Рекіта В. І. Висвітлення процесу національної ідентифікації українців Закарпаття у міжвоєнний період (на матеріалах творчої спадщини Василя Гренджі-Донського) [Електронний ресурс] / В. І. Рекіта // Офіційний сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/nvuu/Ist/2009_22/006.htm
162. Кук В. ОУН і Карпатська Україна / В. Кук // Августин Волошин як державник, педагог і релігійний діяч: матеріали Всеукраїнської наукової конференції / упоряд. В. Сергійчук. – К., 2004. – С. 75.
163. Ньорба Л. Августин Волошин – мислитель і борець за національну ідею [Електронний ресурс] / Л. Ньорба // Офіційний сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/soc_gum/Psis/2012_2/nyor.pdf
164. Кульчицький В. С. Історія держави і права України: навч. посібник / В. С. Кульчицький, Б. Й. Тищик. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: Атіка, 2006. – 352 с.
165. Радик О. Президент Августин Волошин [Електронний ресурс] / О. Радик // Газета «Новий погляд». – Режим доступу: <http://olegradyk.livejournal.com/938.html>
166. Kongruový zákon «Zákon o úpravě platů duchovenstva církví a náboženských společností státem uznaných případně recipovaných» č. 122/1926 Sb. z 25. června 1926 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://depositum.cz/knihovny/ckd/tiskclanek.php?id=c_23487
167. Український щоденник «Свобода» 1974 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.svoboda-news.com/archiv/pdf/1974/Svoboda-1974-065.pdf>
168. Добош І. Історія української журналістики Закарпаття 20–30-х рр. ХХ ст. / І. Добош. – Івано-Франківськ, 1995. – 127 с.

169. Росоха С. Сойм Карпатської України / С. Росоха. – Львів.: Меморіал, 1991. – 88 с.

170. Пагіря О. Роман Шухевич у Карпатській Україні (1938-1939) [Електронний ресурс] / О. Пагіря // Офіційний сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Uvr/2007_10.pdf

171. Вегеш М. Незалежність Карпатської України [Електронний ресурс] / М. Вегеш // Офіційний сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/nvuu/PSF/2009_11/vehew1.pdf

172. Виступ Президента на Урочистій академії з нагоди 1025-річчя хрещення Київської Русі [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Президента України. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/28367.html>

173. Вегеш М. Історичне значення Карпатської України [Електронний ресурс] / М. Вегеш // Офіційний сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/nvuu/Ist/2009_22/008.htm

174. Наказ Управління освіти і науки Закарпатської обласної державної адміністрації «Про обласну педагогічну премію імені Августина Волошина від 16.09.2008 р. № 678 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CCoQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.pto.uzhgorod.ua%2Ffiles%2Fnakaz_voloshin.doc&ei=Py0rUoTGIIsfo4QScmIDQCg&usg=AFQjCNFmjz2Mwn3oNMkescE_o519W5mTjnA

175. Костючок П. Етнополітична консолідація гуцулів у кінці 1930-х рр. [Електронний ресурс] / П. Костючок // Офіційний сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum./karlec/2009_1/Kosty4ok.pdf

176. Лопушанський А. Роль законотворчості у підвищенні ефективності правової політики [Електронний ресурс] / А. Лопушанський // Офіційний

сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum./dip/2012_56/01_017.pdf

177. Волошин А. Шістдесят річний ювілей міністра Шрамка і Русини / А. Волошин // Свобода. – Ужгород, 1930. – Ч. 33, 14 липня – С. 1.

178. Богів О. Я. Урядова діяльність Августина Волошина (жовтень 1938 – березень 1939 рр.) / О. Я. Богів // Науковий вісник Ужгородського університету. Сер.: Історія. – 2009. – Вип. 22. – С. 57–68.

179. Гренджа-Донський В. Щастя і горе Карпатської України : щоденник // Гренджа-Донський В. Твори. – Вашингтон: Видання Карпатського Союзу, 1987. – Т. VIII. – 487 с.

180. ЦДАВО України у м. Києві, Ф. 269, Розпорядження уряду А. Волошина від 03 грудня 1938 р. оп. 3, спр. 79. Розпорядження уряду А. Волошина «Про створення Господарської ради для Підкарпатської Русі для впорядкування цілісності нинішнього господарського життя Підкарпатської Русі й його дальшого розвитку, 1938 р., Арк. 5.

181. ЦДАВО України у м. Києві, Ф. 269, оп. 3, спр. 79 Бюлетень пресової служби, 1938 р. Арк.1–3.

182. ЦДАВО України у м. Києві, Ф. 3, оп. 3, спр. 10, Арк. 6.

183. ЦДАВО України у м. Києві, Ф. 3859. Вітальний лист ректора та професорів Українського вільного університету, м. Прага, до А. Волошина з нагоди новорічних свят. 04 січня 1940 р., оп. 1., спр. 200., Арк. 158, 169, 438.

184. Гренджа-Донський В. С. Щастя і горе Карпатської України: щоденник. Мої спогади / упоряд. та примітки Д. М. Федаки; вступна стаття В. І. Ільницького, Д. М. Федаки. – Ужгород: ВАТ Вид-во «Закарпаття», 2002. – 516 с., іл.

185. Янчук А. Конституційні уроки Карпатської України (до 70-річчя подій, пов'язаних із проголошенням Карпатської України) [Електронний ресурс] / А. Янчук. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3294>

186. Кравчук О., Марценюк Н. Вивчення теми: «Закарпаття в складі Чехословаччини» на заняттях з історії України: методичний аспект [Електронний ресурс] / О. Кравчук // Офіційний сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Prdist/2011_3/2_6.pdf

187. Вегеш М., Марина В. Карпатська Україна на фоні міжнародних відносин [Електронний ресурс] / М. Вегеш // Офіційний сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/nvuu/PSF/2009_11/vehew_maruna.pdf

188. Левкун Я. Іван Борковський, Степан Фігура у боротьбі за Карпатську Україну [Електронний ресурс] / Я. Левкун // Офіційний сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/iiv/2012_26/204-217.pdf

189. Делеган М. Карпатська Україна (1938–1939): Збірник архівних документів і матеріалів / Упоряд. М. Делеган, С. Вискварко. – Ужгород: Карпати, 2009. – 288 с

190. Закон України «Про громадські об'єднання» від 22.03.2012 р. № 4572-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>

191. Луцький І. Декларування християнських засад при спробах відновити українську державність на Західній Україні [Електронний ресурс] / І. Луцький // Офіційний сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum./Yurukr/2011_7/24.pdf

192. ЦДАВО України у м. Києві, Ф. 3859, оп. 1, спр. 200. Лист деканату факультету права і суспільних наук Українського вільного університету, м. Прага, до ректора про надання А. Волошину титулу доктора прав Українського вільного університету. 15 жовтня 1938 р. Арк. 62.

193. Делеган В. «Признаємо его отлично квалифицированнымъ...» / В. Делеган // Карпатський край. – Ужгород, 2002. – Ч. 1–4. – С. 27–28.

194. ЦДАВО України у м. Києві, Ф. 4465, Звернення А. Волошина до населення Карпатської України та всього українського народу. 5 листопада 1938 р., оп. 1, спр. 126., Звернення до всіх громадян Карпатської України, 1938 р. Арк. 39.

195. Кульчицький С. Держава, яка народилася й загинула в один день Карпатська Україна: спроба утвердження незалежності / С. Кульчицький [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/ukrayina-incognita/derzhava-yaka-narodilasya-y-zaginula-v-odin-den>

196. Сергійчук В. Августин Волошин в українському національному житті / В. Сергійчук // Августин Волошин як український державник, педагог і релігійний діяч: матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 130-річчю від дня народження Героя України, о. Августина Волошина і 65-річчю проголошення Карпатської України, 16 березня 2004 року – К.: Вид-во «Прецедент», 2004. – С. 5–22.

197. Ганчин В. Автономістичні тенденції на Закарпатті в XIX і XX ст. / В. Ганчин // Українські Карпати: етнос, історія, культура: матеріали міжнародної наукової конференції. – Ужгород: Карпати, 1993. – С. 145–152.

198. Худанич В. Карпатська Україна в європейській політичній кризі 1938-1939 років / В. Худанич // Календар «Просвіти» на 1994 рік. – Ужгород, 1994. – С. 62.

199. Дем'ян Г. Визначні постаті: Августин Волошин. [Електронний ресурс] / Г. Дем'ян // Газета «Українські новини». – Режим доступу: http://www.ukrgazeta.kz/archive/2007/July_2007/29_636_2007/postati29_636.htm

200. Рябошапко Л. Політичний вимір державотворення: конституційний аспект. [Електронний ресурс] / Л. Рябошапко // Український центр політичного менеджменту. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=87&c=2157>

201. Кучерук О. Карпатська Україна / О. Кучерук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.memory.gov.ua:8080/data/upload/publication/main/ua/903/k_u.pdf
202. Траверсе О. Політичне лідерство: поняття, дискурс, практика. [Електронний ресурс] / О. Траверсе // Журнал Верховної Ради України «Віче». – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/332/>
203. Маляр Л. Українська література на сторінках шкільних підручників А. Волошина та О. Маркуша / Л. Маляр // Науковий вісник Ужгородського ун-ту. Сер. Філологія. – Ужгород, 2008. – Вип. 18. – С. 30–35.
204. Попик В. Августин Волошин (1874-1945): державний діяч, педагог, письменник / В. Попик // Нагороджені Україною: Меморіальний альманах, у 2-х т. – К.: ЄВРОІМІДЖ, 2002. – Т. 1. – С. 372–373.
205. Задорожний В. Політичний портрет Августина Волошина / В. Задорожний // Міжнародний Науковий Конгрес «Українська історична наука на порозі XXI століття», Чернівці, 16-18 травня 2000 р. Доповіді та повідомлення. – Чернівці: Рута, 2001. – Т. 1. – С. 308–312.
206. Малик Я. Й. Україна у міжнародних відносинах XX століття: навч. посібник / Я. Й. Малик. – Львів: Світ, 2004. – 468 с.
207. Філіпенко А. С. Міжнародні економічні відносини: теорія: підручник для студ. екон. спец. вищих навч. закл. / А. С. Філіпенко – К.: Либідь, 2008. – 408 с., рис., табл.
208. Тухтарова Т. К. Вплив освіти на економічне зростання країни [Електронний ресурс] / Т. К. Тухтарова. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/6_PNI_2012/Economics/6_102467.doc.htm
209. Прес-служба спортивно-патріотичного руху «Карпатська Січ». Бої за Карпатську Україну стали фактично початком II світової війни // Незалежна громадсько-політична газета «Трибуна» від 22 березня 2013 р. № 10 [836]. – С. 5.

210. Указ Президента України від 15 березня 2002 р. № 257/2002 «Про присвоєння звання Герой України» – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/257/2002>

211. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992 р. № 2232-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2232-12/print1389906537593543>

212. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 02 вересня 2013 р. «Про Державну комплексну програму реформування і розвитку Збройних Сил України на період до 2017 року» від 02.09.2013 р. № 479/2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/479/2013>

213. Андрусишин Б. І. Державно-церковні відносини: історія, сучасний стан та перспективи розвитку: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Б. І. Андрусишин, В. Д. Бондаренко. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 387 с.

214. Литвин В. М. Історія України: навч. посібник / В. М. Литвин, В. М. Мордвінцев, А. Г. Слюсаренко. – К.: Знання-Прес, 2002. – 669 с.

215. Аржевітін С. М. Карпатська Україна: епоха в добі. Передумови утворення, доба незалежності: спогади і документи / С. М. Аржевітін. – Вінниця: Вид-во «Тезис», 2013. – 868 с. іл.

216. Історія держави і права України: підручник, у 2-х т. / авт.: В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький [та ін.]; за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина, В. Д. Гончаренка. – К.: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – Т. 2. – 580 с.

217. Білецький П. Сепаратизм на Закарпатті: чутки чи реальність? [Електронний ресурс] / П. Білецький // Щоденна газета «Високий замок». – Режим доступу: <http://www.wz.lviv.ua/news/80772>